

BERMEO eta MUNDAKA

**Elixabete Alegria Uriarte
Maribi Galarza Bilbao
Bitor Uriarte Anasagasti**

SARRERA

Euskal Curriculum-aren inguruko ikastaroan burutu da lantxo hau. Bertan, Bermeoko Institutuan, euskara asignaturaren ohiko edukinez gain, ikasleekin landu daitezkeen zenbait aspektu garatzen dira. Euskal curriculum-a, hizkuntzaren azpian gordetzen den elementu kulturalen multzoa litzateke. Alegia, euskara erabiltzen duen jendeari lotuta dauden beste elementu kulturalak. Horiek lantzeak, nolabait, hizkuntzaz haratago dagoen euskal kultura hobeto ezagutzen laguntzen du.

Gure kasuan, Bermeoko Institutuaren ikasle-harrobia Bermeo eta Mundaka direnez, bi herrietako erreferentziez baliatu gara aipatutako aspektu kulturalak emateko orduan.

Aspektu horiek, ikastaroan zehar landu diren jakintzagaiei lotu zaizkie. Gaiak:

- 1) Bermeoko eta Mundakako udalerriei dagokien esparruko euskararen egoerari buruzko datuak.
- 2) Esparru horretako euskararen zenbait ezaugarrien deskribapena:
  - a) Fonetika.
  - b) Aditzaren erabilera.
- 3) Esparru horretan, euskal literaturan jardun diren idazleen eta beren lanen berri laburra.
- 4) Bermeoko eta Mundakako udalerrien inguru geografikoaren deskribapena.
- 5) Inguru geografiko horretako toponimia (elementu geografiko nagusien izenak).
- 6) Bermeoko eta Mundakako historiaren sintesia.
- 7) Esparru horretan jaio diren (eta bertan bizitakoen edo abegitasunezkoen) pertsonaien berri laburra (idazle, artista, politikari, e.a.)
- 8) Bermeoko eta Mundakako eraikuntza historiko eta artistikoen deskribapena.
- 9) Inguruari dagozkion zenbait ohar etnografiko.

BERMEOKO ETA MUNDAKAKO ZENBAIT DATU SOZIOLINGUISTIKO

a) Bermeo

BIZTANLEGOA

	1991	1996	2001
Guztira	17923	17176	16938
Gizonezkoak	8916	8464	8309
Emakumezkoak	9007	8712	8629

HIZKUNTZA BILAKAERA (> = 5 URTE)

	1986	1991	1996	2001
Guztira	17310	17210	16538	16173
Euskaldun zaharrak	11953	11952	11245	10382
Jatorrizko elebidunak	441	525	689	892
Euskaldun berriak	520	835	966	1030
Partzialki euskaldun berriak	826	1111	1122	1451
Partzialki erdaldunduak	455	392	410	488
Gutziz erdaldunduak	121	113	117	150
Erdaldun zaharrak	2994	2282	1989	1780

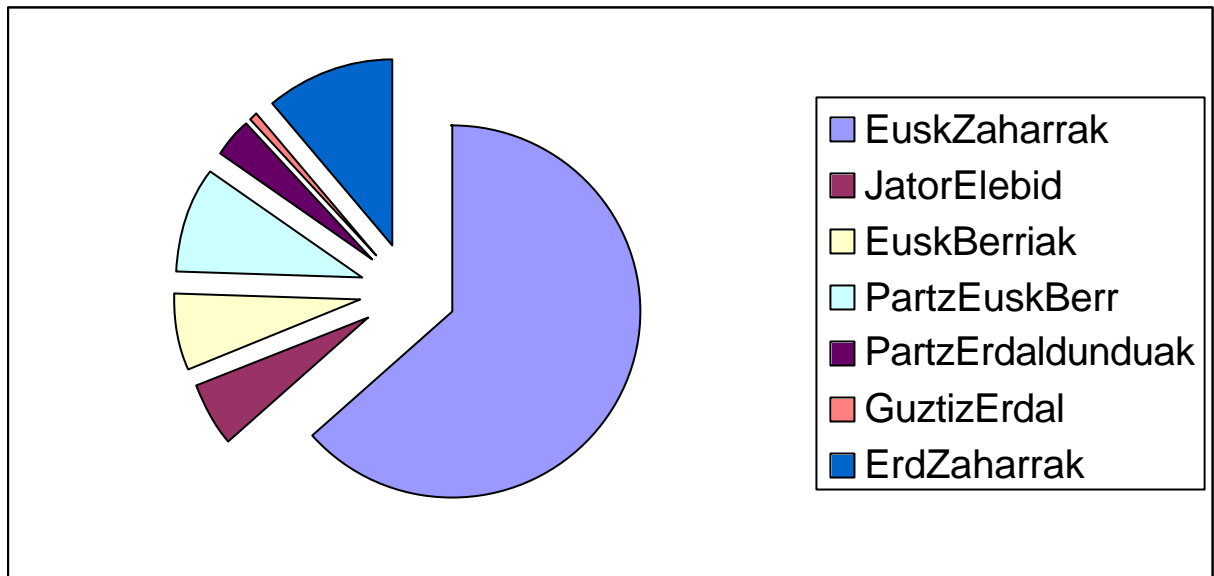
b) Mundaka

BIZTANLEGOA

	1991	1996	2001
Guztira	1641	1781	1853
Gizonezkoak	748	828	902
Emakumezkoak	893	953	951

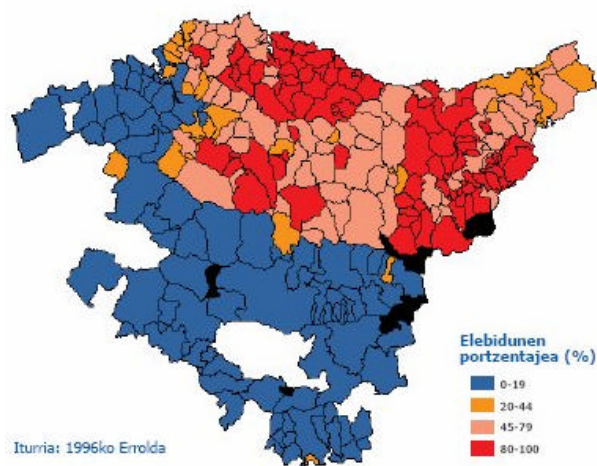
HIZKUNTZA BILAKAERA (> = 5 URTE)

	1986	1991	1996	2001
Guztira	1564	1581	1720	1784
Euskaldun zaharrak	1043	1223	977	1006
Jatorrizko elebidunak	9	64	156	108
Euskaldun berriak	65	103	161	168
Partzialki euskaldun berriak	101	85	129	187
Partzialki erdaldunduak	157	56	115	95
Gutziz erdaldunduak	33	9	15	14
Erdaldun zaharrak	156	41	167	206

Bermeo eta Mundaka bilduta

Bermeo eta Mundaka: Populazioaren % 45-79ko tartean dago
Euskararen ezagutza

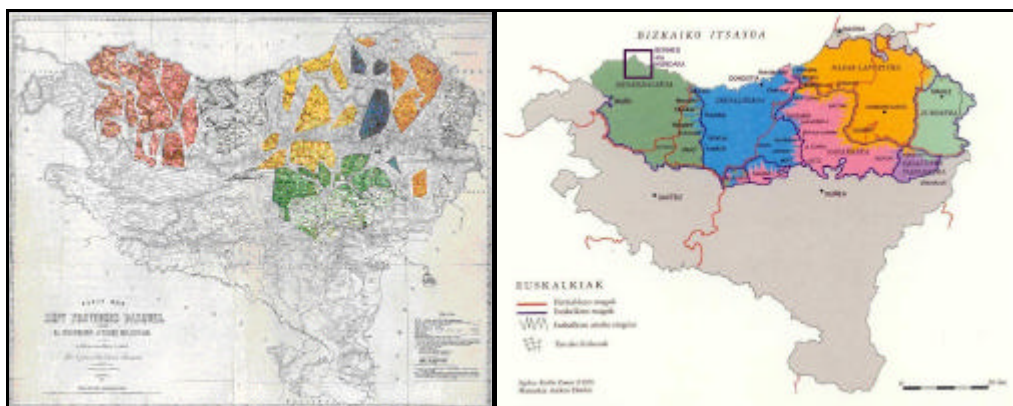

BERMEOKO EUSKERA

KOKAPENA

Luis Luciano Bonaparte printzeak, euskalkien 4. sailkapena egin zuenean, bizkaierari zegokion atalean Bermeoko hizkera, Mendebaldeko azpieuskalkian sartu zuen.

Irizarrek ere, Mendebaldeko azpieuskalkitzat jotzen du, Mundakakoaren eta Busturiakoaren multzo berean ezarriz.

FONETIKA

BOKALAK

Bokalak aldatu egin daitezke aldamenean doan kontsonantearen edo bokalaren arabera.

Bermeon, bokalak ixteko joera handia dago, bai silaba bakarretan, bai hiatoan agertzen diren bokaletan; baina, gehienetan, bokal itxi baten eraginez gertatzen dira fenomeno horiek.

Beste batzuetan asimilatzeko edo disimilatzeko egiten dira aldaketak, hau da, bokalak berdintzeko edo ezberdintzeko.

BOKALEN ITXIERA-IREKIERA

-a > e

-aizta > aizte

-jausi > zeusi

-a > o

-itsaso > itxoso

-a > u

-amama > amuma

-e > a

-hemen > amen

-e > o

-emon > omon

-e > u

-hurrengo > urrungo

-e > i

-azkenean > azkanien

-o > u

-ukondo > ukundu

-i > e

-ispilu > espilu

-i > u

-iturri > uturri

-u > i

-ume > ime

-u > o

-nagusi > nagosi

BOKAL ERORKETA

Erorketak deklinabidean, aditzean eta normalki edozein hitzetan gertatuko dira.

a) Deklinabidean:

-auzoetan > auzutan

b) Aditzean: Infinitiboko /i/ partizipioak galdu:

-etorriko > etorko

c) Aditz laguntzailean eta soilean:

-nauzu > nozu

BOKAL PROTETIKOA

Erromantzeko mailegu zaharretako bokal protetikoak /e/ eta /a/ izaten dira normalean:

-*Rufina* > *Urrufiñe*

Beste kasu batzuetan bokal horiek itxi egingo dira gradu batean:

-*arrazoi* > *errozoie*

Gehienak maileguetan gertatuko dira:

-*reventar* > *errementa*

DIPTONGAZIOA

Euskara bizian diptongoak desagiteko joera dago. Hauek dira jokabide nagusiak:

1. Monoptongazio bidez.
2. Kontsonante epentesi bidez.
3. Palatalizazio bidez.

Goranzko diptongoak

- Goranzko diptongoak bigarren mailakoak izango lirateke, baina ez guztiak maileguak:
-*eguraldi* > *egualdi*
- Goranzko diptongoak, berez bisilabikoak izanik, hiatoak izan beharko lirateke normalean, alegia, bi bokale silaba ezberdinetan; horregatik, gatzelaniaz, normalean goranzko diptongoak direnak euskaraz hiatoak dira.
- Hiatoak segurtatzeko, kontsonante epentetiko batez ahoskatzen dira, Bermeon gehien erebiltzen dena /j/ dugu:
-*biotza* > *bi^jotza*
- Bustiduraren kasuan, /i/ bokala mantendu egiten da nahiz eta ondorengo kontsonantearen bustidura egon:
-*haize* > *aixe*
-*aita* > *aitxe*
- /i/ren garapenaren ondorioz, eta hitz konposatuak sortzean, bigarren mailako diptongoa sortzeko joera ere badagoela esango genuke :
-*galtzea* > *galtzei ze*
- Diptongoak maileguetan:

-aliado > aliadue
 -fueta
 -interiora

Beheranzko diptongoak:

- brauntadan
- Bigarren mailakoak, kontsonantearen erorketaren ondorioz sortzen direnak:
  - jabe > *ɟaue*
  - aho > *au*
  - ezagupidea > *ezeupidie*
- /n/ /r/ kontsonantea galtzen denean, erakusleetan edo adberbioetan gertatzen da:
  - oraintxe > *ointxe* > *auntxek*
- -/ago/ konparazioko partikulan /g/ galtzen denean /ao/ > /au/ gertatzen da:
  - lehenago > *lélau*
- Beste silaba batean dagoen bokal bat itxi egin da /eu/ diptongoa sortuz:
  - zeozer > *zeuzer*
- Bokalak ixten direnean /ai/ > /ei/:
  - usain > *useiñ*
  - gaiso > *geiso*
- /i/ren garapenaz egindakoak:
  - lixiba > *leixibie*
- Kontsonantea galtzearen ondorioz, /e/ itxi egiten da:
  - ohetik > *oitxik*

MONOPTONGAZIOA

Diptongoa desagiteko joera. Gehienak bokal erorketaren ondorioz gertatzen dira:

-aurpegi > *arpi*
 -ipuin > *upiñ*
 -ezpain > *espan*

Maileguetan:

-pañuelo > *pañelo*
 -almuerzo > *armosu*

/ɜ/ KONTSONANTE EPENTETIKOA

Gehien agertzen den kontsonante epentetikoa dugu eta, hau, berriz, bokalek bakarrik hartzen dute:

1) -ia- bitartean: -ia- > -ie- egin ondoren:

-egia > egi^{3e}

-ogia > ogi^{3e}

2) -ie- bitartean:

-geienetan > geizenetan

3) -io- bitartean:

-balio > baliz^o

-olio > oriz^o

KONTSONANTEAK

EZPAINETAKOAK

1) /p/ ezpainetako leherkari gorra

Bermeon, fonema hau ugaria da. Hasieran eta hitz erdian agertzen da, eta sekula ere ez azken posizioan.

Ozendu egiten da zenbait kasutan:

/p/ > /b/

-burpil > burbil

-laprastada > labrastada

Ezpainetako leherkari gorra sudurkari bihurtzen da; beste kasu batzuetan:

/p/ > /m/

-ipini > imiñi

-txipiroi > tximiñoi

2) /b/ ezpainetako frikari ozena

Aurreko /z/ batek hurrengo leherkari ozena gortu egiten duela esaten da, baina ez beti. Normalean:

-ez+bazatoz > ezpazatoz

Baina beste kasu batzuetan:

-ez+bazatoz > ezbazatoz

Kasu batzuetan forma biak agertzen dira:

*-nork bera > norbera > novera
nobera*

Kanpo sandhian:

Lehen hitzaren bukaeran, /k/ beloko leherkari gorra agertu arren, ez du beti hurrengo leherkari ozena gortzen:

-horrek baino > orrebaiño / orrepaiño

Leku gehienetan /u/+a/=b(a)e/ gertatzen da, baina Bermeon beste hau:

-dabe > dauie

-nabe > nauie

3) /f/ ezpainetako frikari gorra

Hasieran agertzen da beste posizioetan baino maizago. Ez da bihurtzen ezpainetako leherkari gorra ez ozena, bere horretan jarraitzen du.

Hasieran:

-*fardela*
-*firue*
-*frakak*

Maileguetan:

-*furia* > *furize*
-*farra* > *farrie*

Hitz erdian: maileguetan bakarrik:

-*sulfurar* > *sulfure*
-*confesar* > *confesa*

Mailegu horietan, gaztelerazko /ar/ infinitibo marka galdu egiten dute, eta euskarako /tu/, /du/ ere ez da hartzen. Hala ere badago salbuespenik:

-*freir* > *prijidu*

/f/ > /p/ zenbait kasutan:

-*faltriquera* > *partikera*

4) /m/ ezpainetako sudurkari ozena

Bermeon, /m/ gehienak hitz hasieran ematen badira ere, hitz erdian ere gerta daitezke.

Hasieran:

-*malmosa*
-*mostrongo*

Maileguetan:

-*merienda* > *merizandie*

Beste azpi euskalki batzuetan /b/ edo jatorriz /v/ batek /m/ eman du, Bermeon ere badira horrela sartu direnak:

-*vendaval* > *mendebala*
-*reventar* > *errementa*

/m/ > /b/ ere egin daiteke:

-*trumoi* > *truboi*

HORTZETAKOAK

1) /d/ hortzetako leherkari ozena

/z/ baten ondoan, /d/ > /t/ kanpo-sandhian:

-*ez datozela* > *eztatozela*

Salbuespenak:

-*ez da etorri* > *ez da etorri*

2) /d/ hortzetako frikari ozena

/d/ren erorketa:

-*sudur* > *sur*
 -*badaki* > *baki*

/d/ > /r/ bihurtzea :

-*edan* > *eran*
 -*bidean* > *birien*

Maileguetan ere gertatzen da fenómeno hau:

-*alameda* > *lamera*
 -*moduan* > *moruen*

3) /t/ hortzetako leherkari gorra

Hasierako posizioan leherkari ozena maizago agertzen da, baina Bermeen ugaria da gorra ere :

-*tangarroa*
 -*turtulo*(*koskor, tontor*)
 -*trinke*

/t/ > /d/ ere egin daiteke maileguetan:

-*temporal* > *denporaltza*

/t/ren erorketa ere egon daiteke:

-*ametsa* > *amesa*

SABAIKARIAK

1) /tx/ sabai-aurreko afrikatu gorra

Kontsonante palatalizatu hau, portualdeko hizkeran, ugaria da; hau ea beti yodaren edo /i/ren eraginez gertatzen da.

/t/ eta /d/ > /tx/ sarritan:

-*tuntur* > *txuntxur*
 - *tirrina* > *txirriñe*

/i/ren eragina: /t/ > /tx/

- *txita* > *txitxe*
 - *aita* > *aitxe*

/t/ partizipioilea ea beti /txu/ :

- *garbitu* > *garbitxu*
 - *handitu* > *anditxu*

/tzan/ eta /tzen/ > /txen/

- *arrantzan* > *arrañitxen*
 - *ipintzen* > *imintxen*

Beste morfema edo desinentzia bat, edota, deklinabideko morfemaren bat hartzerakoan gertaturikoak:

/tik/ > /txik/

- *iturritik* > *itxurritxik*
 - *uritik* > *uritxik*

/tan/ > /txen/

- *birritan* > *birritxen*
 - *sarritan* > *sarritxen*

/ta/ > /txe/

- *jantzita* > *zantzitze*
- *itxita* > *itxitxe*

Kanpo sandhian:

- *bai eta (baita)* > *baitxe*
- *naz eta* > *naitxe*

/tz/ > /tx/ batzuetan:

- *itzi* > *itxi*

/tasun/ > /txasun/:

- *handitasuna* > *anditxasune*
- *argitasuna* > *argitxasune*

/it/ > /itx/:

- *bitartean* > *bitxartien*
- *koitadua* > *koitxadue*

Salbuespenak:

- *begiratu* > *beitu*
- *bataiatu* > *batiitu*

/tt/ eta /dd/ busidurak ez dira agertzen Bermeoko euskaran, horien ordeztuak sabai-aurreko afrikaua egiten da, goian ikusi dugun legez.

2) /ñ/ sabai- aurreko sudurkari ozena

Ez dugu hasieran aurkitzen, bai, erdian eta bukaeran. Jatorrizkoak edo sabaiketa bidez egindakoak dira; dena dela, maileguzkoak dira ugariak.

/i/ batek hurrengo kontsonantea palatalizatzeko ahalmena dauka, berdin gertatzen da diptongo baten ostean, baina azken kasuan /i/ hori ez da galtzen.

- *inoiz* > *iñoiz*
- *oraintxe* > *ointxe*

Maileguak:

- *inocentar* > *iñusentetu*
- *demonio* > *demoniñue*

Azken posizioan:

- *armin* > *armiñ*
- *lantzimeñ* (*lantzean behin*)

Deklinabideko -(r)engana- desinentzia hartzerakoan, /ñe/ partikula hartuko da zenbait kasutan:

- *amarengana* > *amañe*
- *etxekeengana* > *etzekueñe*

BELOKOAK

1) /j/ ren errealizazio ezberdinak

Bermeon erabilienak sabai-aurreko afrikari ozena eta sabai-aurreko frikari ozena dira.

Beste errealizazio batzuk:

/j/ beloko frikari gorra;

- *jauna* > *jaune* [x]jaune

Maileguetan:

- *caja* > *kajie* *ka[x]ie*
- *jubón* > *jugoie*
- *juez* > *jueza*
- *jenio* > *jeni₃ue*

2) /j/ sabai-aurreko afrikari ozena

Hau eta hurrengoak izango dira Bermeon gehien erabiltzen direnak.
Hasieran ematen da:

- *jaio* > *d₃ai₃o*
- *jausi* > *d₃eusi*

Izen berezietan eta maileguetan ere gertatzen da:

- *Yanire* > *d₃anire*
- *danza* > *d₃antza*

3) /j/ sabai-aurreko frikari ozena

Hitzaren erdian agertzen da, batez ere /h/ bat dagoen lekuan, beti ere /i/ bat aurretik duenean, eta Kanpo Sandhian ere ematen da . /ia/, /ie/, /io/ bitartean sartzen den /j/ epentetikoa ere beti izaten dugu sabai-aurreko frikari ozena.

Aurretik /i/ daukaten /n/ eta /l/ hizkiek, ondoan datorren kontsonantea busti egiten dute:

- *hil da* > *il₃e*
- *indaba* > *in₃aba*
- *trankildu* > *trankil₃u*
- *agindu* > *agin₃u*

/h/ agertzen den lekuan:

- *mahaia* > *mai₃e*
- *bihar* > *bi₃ar*

Maileguetan:

- *merienda* > *meri₃andie*

Kanpo Sandhian:

- *apurtu jako* > *apurtu₃atzo*

Hiatoan:

/io/, /ia/ silaba ezberdinetako bi bokalen atean /j/ epentetikoa ipiniko da:

- *balio* > *balio₃*
- *nagusia* > *nagosi₃e*

/ia/ partícula sartzen dugunean ere berdín egingo dugu:

- *ia itoan* > *i₃etxuen*
- *ia gaitik* > *i₃eitxik*

Deklinabideko /ia/, /ie/ desinentzietan mantendu egiten da epentesia.:

-mendian > mendi^{zen}

--iturrieta n> iturri^{zetan}

-/ta/ /da/ moduzko partíkula adberbialak ere palatalizatu egiten dira, aurrean /i/ daukaten /n/ edo /l/ren eraginez:

-jakinda > jakin^{ze}

-hilda > il^{ze}

-Konparaziozko markak erabiltzean ere, kontsonante bat edo beste galduz gero, eta /i/ bokala ere agertzen bada, derrigorrezkoa da /j/ epentetikoa sartzea:

-(i)-ago-

-sarriago > sarri^{zau}

-zuriago > suri^{zau}

-(i)-egia-

-lodiegia > lodi^{zei^{ze}}

-luzeegia > luzi^{ei^{ze}}

-(i)-ena-

-gorriena > gorri^{zena}

-txikiena > txiki^{zena}

-keria/eria atzizkiekin: dardarkaria galtzean diptongo bat sortzen da:

-zantarkeria > santar^{kei^{ze}}

-zaborreria > zabur^{rei^{ze}}

Badago beste berezitasun bat ere, palatalizazioari dagokionez: nominalizazioa erabiltzeko forma berezi bat. Kausal kutsua izan arren, zera, gaztelaniazko “por llevar te cobraré cien pesetas” beste hau egiten da: “el llevar te costará cien pesetas”:

“erune^{ize} eun peseta kostako zat^{zu}”

4) /k/ beloko leherkari gorra

Gaztelerako /c/ hau askotan agertzen da ozenduta:

- calzas > galtzak

- tronco > trongue

5) /g/ beloko frikari ozena

Hitz erdian eta Kanpo Sandhian.

/g/ ere erortzen da, batez ere deklinabideko zenbait kasutan:

- i^{get}targi > i(e)targi

- ni^{gaz}koa > niaz^{kue}

Aditzetan:

- *begitu* > *beitu*
- *ezagutu* > *ezeutu*

SAHIESKARIAK

1) /l/ goi hobietako sahieskari ozena

/l/ eta /n/ren arteko alternantzia gertatzen da. Eta /l/ > /n/ kontsonante sudurkaria azaltzerakoan ikusi dugu, orain /n/ > /l/ egiten diren kasuak aipatuko ditugu:

- *naranja* > *laranja*
- *lehenago* > *lelau*

2) /ll/ sabaiko sahieskari ozena

Bermeon, bustidura kasu guztietan, ez da aurreko /i/ bokala galtzen:

- *teilatu* > *teillatu*
- *oilarra* > *oillarra*

DARDARKARIAK

3) /r/ goi hobietako dardarkari ozena

/rr/ goi hobietako dardarkari ozena

Bermeon, /l/ > /r/ egiteko joera handia dago :

- *aulki* > *aurki*
- *olio* > *ori* 30
- *aljibe* > *arkibe*

/r/ sarritan galtzen da bokalaratean:

- *dira* > *diez*
- *afari* > *afai*
- *norbera* > *nopera*

Maileguetan :

- *tirar* > *tiratu* > *tietu*

HOBIE TAKOAK

1) /z/ bizkar hobietako frikari gorra

Bermeoko hizkeran ez da ahoskatzen, horren ordez goi hobietakoa egiten da.

/z/ > /s/

/ez/ prolitikoa + /z/ ez da /tz/ egiten, baizki eta /s/ :

ez zan > *ezan* > *esan*

2) /tz/ bizkar hobietako afrikatu gorra

Oso ugaria da fonema hau /ts/ guztiak /tz/ egiten baitira. Ez da hasieran agertzen, gehienetan sabai aurrekoa/tx/edo /dJ/ egiten delako, bai, oster, hitz erdian eta azken posizioan :

- *zaputz*
- *bietzarri*

Maileguetan :

- *lanzar* > *lantza*
- *tardanza* > *tardantzie*

/ts/ > /tz/ :

- *mahatsa* > *matza*
- *otsoa* > *otzue*

Beste kasu batzuetan /tx/ > /tz/ :

- *etxe* > *etze*

3) /s/ goi hobietako frikari gorra

Bermeon, lehen esan dugun moduan, /s/ eta /z/ ez dira bereizten.

4) /ts/ goi hobietako afrikari gorra

Hau, lehen esan dugun moduan, /tz/ egiten da, halaere, baliteke salbuespenen bat egotea.

ADITZAREN ERABILERA

Aditzaren azterketa hau ikasleekin lantzeko prestatu da. Aditz laguntzailean, formarik erabilienak aukeratu dira: indikatiboan taulak eman dira euren berezitasunekin. *Baldintza, potentziala, subjuntibo* eta aginterako berezitasun nagusienak baino ez ditugu aipatu. Gehiago sakondu nahi izanez gero, bukaeran aipatzen den bibliografia begiratu.

ADITZ LAGUNTZAILEA

Indikatiboa

NOR (ORAINA)

	IZAN
NI	Nai
HI	Haiz
HA	Da De
GU	Gara Gariz Garie(z)
ZU	Zara
ZUEK	Zarie
HAREEK	Diez

NOR (IRAGANA)

	IZAN
NI	Naien Naitzen
HI	-
HA	Zan
GU	Garizen Garan Ginen
ZU	Zainen Zinen Zaran
ZUEK	Zarien Zainien Zinien
HAREEK	Zien Dizen

NOR-NORI (ORAINA)

	NIRI	HIRI	HARI	GURI	ZURI	ZUEI	HAREEI
NI							
HI							
HA	3ast		3atzo 3ako	3asku	3atzu	3atzuie 3atzue	3atzoie 3akoie
GU							
ZU							
ZUEK							
HAREEK	3astez		3atzoz 3akoz	3askuz 3askuiez	3atzuz	3atzuiez	3atzoiez 3akoiez

NOR-NORI (IRAGANA)

	NIRI	HIRI	HARI	GURI	ZURI	ZUEI	HAREEI
NI							
HI							
HA	3asten		3atzon 3akon	3askun	3atzun	3atzuien 3atzuen	3atzoiien 3akoiien
GU							
ZU							
ZUEK							
HAREEK	3astezen		3atzozen 3akozen	3askuzen	3atzuzen	3atzue-zen	3atzoie-zen 3akoie-zen

Begoña Bilbaok dio iraganik ez dela erabiltzen. Dena dela, nor-nori kasuan ez da izaten arazo handirik iragana egiteko, horretarako orainaldiko formari /n/ bat eransten baitzaio. Iraganeko formak Iñaki Gaminderengandik hartu dira.

NORK-NOR (ORAINA)

	NI	HI	HA	GU	ZU	ZUEK	HAREEK
NIK			D ₃ ot		Zaitxut	Zaitxu-tie	Dotez Dotaz
HIK			Dok				
HAREK	Nau		Dau/D ₃ au Deu ₃ auk	Gaitxuz	Zaitxuz	Zaitxu-zie	Dauz Dotxuz ...txuz
GUK			Du		(Zara)	(Za rie)	Duz Juzak
ZUK	Nozu		...zu Dok	(...zu)			...zuz
ZUEK	Nozuie		...zuie	(...zuie)		-	...zuiez
HAREEK	Nauie		Dauie	Gaitxuzie	Zaitxuzie	Zaitxuzie	Dauie ...txuez ...txue

NORK-NOR (IRAGANA)

	NI	HI	HA	GU	ZU	ZUEK	HAREEK
NIK			Nauen Neuen		Zaitxuten	Zaitxu- tien	Notxuzen Nitxuzen Dotezen
HIK							
HAREK	Nauen Nendun		Euen Zauen	Gaitxu- zen	Zaitxu- zen	Zaitxuzi en	...txuzen Zitxuzen
GUK			Gendun Du...n	...zun	Zaran	Zarien	Du...zen Genduzen
ZUK	Nozun		...zun Zendun	...zuien			...zuzen Zenduzen
ZUEK	Nozuien		...zuien ...zuen Zenduen				...zuien ...zuen Zenduezan
HAREEK	Nauien Nenduen Neurien		Zauien Zeurien	Gaitxu- zien	Zaitxu- zien	Zaitxu- zien	Zauien Zitxuezan

NORK-NORI-NOR (ORAINA)

	NIRI	HIRI	HARI	GURI	ZURI	ZUERI	HAREEI
NIK			...tsat ...tset Dotset		...tsut Dotsut/ Dotsudez	...tsutie/ ...tsutiez Dotsute	...tsatie ...tsete Dotsete
HIK							
HAREK	Dost/Dos -tez		...tso Dotso	Dosku	...tsu	...tsuie	...tsoie ...tsie Dotsie
GUK			...tsagu Dotsegu		Jatzu	Jatzuie	...tsaguie ...tsegu Dotsegu zatzoie
ZUK	...stazu Dostezu/ Dostezuz		...tsazu Dotsezu	...zu			...tsazuie
ZUEK	...stazuie Dostezue/ Doste- zuez		...tsazuie ...tsezue Dotsezue	...zuie			...tsazuie
HAREEK	Dostie/ Dostiez		...tsoie ...tsie Dotsie	Doskuie Dosku(e)	...tsuie	...tsuie	...tsoie ...tsie Dotsie

NORK-NORI-NOR (IRAGANA)

	NIRI	HIRI	HARI	GURI	ZURI	ZUERI	HAREEI
NIK			Neutsan/Ne utse-zan Notsan/ Notsezan		Neutsun/ Neutsu- zen Notsun/ Notsuzen	Neutsu- en/Neu- tsuezan Notsuen /Notsue- zan	Neutsien/ Neutsiezan Notsien/No -tsiezan
HIK							
HAREK	...osten		...otsen	...oskun			...otsien ...tsien
GUK			...tsegun				...tseguen
ZUK			...tsezun				...tsezuen
ZUEK							
HAREEK	...ostien		...otsien	...oskuen			...otsien

Begoña Bilbaok dio iragana /n/ bat gehituz egiten dela. Iraganeko formak Iñaki Gaminderengandik hartu ditugu.

ADIZKIEN EZAUGARRI AIPAGARRIENAK

INDIKATIBOA

Indikatiboa: nor

- Pluraleko 1. pertsonan, azken /a/ > /ie/:

Gara > garie(z)

- Baina, batzuetan, pluralgilea hartzerakoan, /ie/ > /i/:

Gara > gariz

- Pluraleko 3. pertsonan, /r/ galdu:

dira > diez

Indikatiboa: nor-nori

- 3. pertsonarako -jako eta -jatzo, erabilienean -jatzo.

- 1. pertsonako singularrak eta pluralak /s/ hartzen dute, inolako lege barik:

*Jat- > -zast_*

*Jaku- > -zasku_*

- Nori 2. pertsona pluralean /e/ aurrean /i/ garatu da eta horrek /ie/ goranzko diptongoa eman du:

jatzue > zatzuie

- 3. pertsona pluralari dagokionean, singularraren /o/ mantenduz, /e/ hartu eta horrek ere, /i/ garatu du /e/ren aurrean:

jake > zakoie/zatzoie

- 1. pertsona pluralak ere hartzen du /i/ eta bokal kontsonantiko honen funtzioa pluralgilearena dela dirudi, hala ere /z/ pluralgile eta guzti ere agertzen da:

jakuz > zaskuie/zaskuiez.

Indikatiboa: nor-nork

- Forma batzuek adizkiaren aurreko /do/ formante osoa galtzen dute -nor- singularra denean:

dozue>...zuie

- 2. eta 3.pertsona pluralek –nor- ugaria denean ez dute hartzen pluralgilerik:

dabez>daue

- /guk/ -zu- eta /guk/ -zuek- egiteko, /nor/ bakarraren forma erabiltzen da:

(guk) “*zu ikusi zara*”

- /i/ ondoko /t/ sabaitu egiten da, beraz, /t/ > /tx/ :

gaitu>gaitxuz

- /nik/ -hareek- denean hortzetako leherkarri gorra erabiltzen da:

dodaz>dotez

Indikatiboa: nor-nori-nork

- Hainbat kasutan /deu/morfema osoa falta da, beraz, -ze- morfema eta /u/ erroa galdurik agertzen zaizkigu:

egingo deusagu> (e)ingo...tzagu

- Salbuespenak: /nork/ 3.pertsona singularra eta plurala denean eta /nori/ -niri- eta –guri- denean:

deust>dost

- /nork/ -guk- /nori/ -zuri-, -zuei-, -hareei- egiteko iragankorretik iragangaitzera pasatzen dugu:

(guk) “*emongo /zatzuie/ -zuei-dirue*”

- 3.pertsona pluralean /jatzoie/ zer-nori-nork kasuko formarekin batera agertzen zaigu:

“*guk arei emongo...tzaguie mosue*”

“*guk arei emongo deutsegu mosue*”

- Iraganean metatesi baten bidez, /nik/ subjektu aktiboaren /t/ morfema daukaten adizki iragankorretan, eta -zuei- eta -hareei- kasuko /e/ bokala tokiz aldatzen da, beraz /et/ > /te/; azken posizioan:

-yod- bat sortzen da:
-emon deusuet > e/omon...tzutie

BALDINTZA

- /ba/ baldintza morfema normalki agertzen da, ez, ordea, /ke/ ondorioa marka. Horren ordez, indikatiboko eran erabiltzen diren /nor/ morfemak agertzen dira.

- Auzoetan erabiltzen diren formetan /ke/ hori ez da galtzen:

-balitz > baleitxe
-lirateke > leitxekez

- Baldintza eta ondorioa egiteko forma berezia.

- >leki< partikula hartuta, indikatiboko laguntzailea erabiliz egiten dena.

- >le<hipotetikoa adierazteko morfema.

- >ki<ez dakigu zelan sartu den ezta zein den bere jatorria ere.

- Bizkaierazko **nor-nori** eta **nor-nori-nork** baldintzaren ondorioan agertzen da >ki< morfema, baina ez posizio berean.

- Potentzialeko **nor-nori** kasuan ere agertzen da eta hor bai doala toki berean:

“*etorriko balekizast*” (ha niri) baldintza

“*etorriko lekizast*” (ha niri) ondorioa

- Baldintzan >ba< marka aurretik jarri eta gero >leki< partikula atxikitzen zaio eta indikatiboko laguntzailea hartuz sortzen da:

Baldintza: nor-nori

-balitxat > balekizast < ba+leki+indikatiboko /jat/
-litzakizu > lekizatzu > leki+indikatiboko /jatzu/

Baldintza: nor-nork

-banindu > balekinau < ba+leki+indikatiboko /nau/
-zindukeguz > lekizara < leki+zara

Baldintza: nor-nori-nork

-bageuntso > *balekitzagu* <**ba+leki+...tzagu**
 -leuskio > *lekitzo* <**leki+...tzo**

- Kontuan hartu behar da indikatiboko laguntzailea dela adizki honen oinarria; beraz, aldaketa morfologikoak ere berdinak izango dira. Eta fonetikari dagokionez ere indikatiboko laguntzailean gertatzen diren aldaketa berberak gertatuko dira.
- Beste berezitasun batzuk /behar/ partikula sartzen denean gertatzen dira, eta, horien ondorioz, zail egiten da ulertzea:

-egin behar zeunke > *in+bi+liki+...zu*
 -joan beharko neuke > *zun+bi+liki+dot/nai*

- Askotan -beharko- hitza ere, beste modu osatuagoan erabiltzen da /egin/ aditzarekin:

-egin beharko leuke > *in+biko+leki+dau*
 -joan beharko zeunke > *zun+biko+leki+...zu*

- 3.pertsona pluralean /r/ dardarkariaren galeraz edo, /i/ agertzen da, baina ez du diptongorik sortzen hiatoan agertzen direlako bokalak:

-balira/balitzaz > *balekidie*
 -lirateke/litzatekez > *lekidie*

POTENTZIALA

- Potentzialaren formek baldintzaren ondorioaren antza daukate, 1. pertsona singularrak izan ezik.
- Horien ordezkioak, gero beste kasuetan ere ikusiko den legez, /ezin/ eta /bazin/ partikulaz eta indikatiboko laguntzailearekin egiten dira.
- Nahasteak sortzen dira aditz laguntzailearen erabileran, aditz iragangaitzaren laguntzaileak soilik erabili beharrean, iragankor eta iragangaitzeko formak agertzen baitira nahasian.
- 1. pertsona plurala baldintzaren ondorioa bera, baina batzuetan /i/ sartzen zaio, beraz potentzial formatik urrun geratzen da:

-gaitekez > *lekigara* > *leikigara/leikigariez*

- 3. pertsona singularra hiru eratara agertzen da eta hiztun berberak bata zein bestea erabil dezake. Baina hipotetiko forma hatzen dute hirurek, iragangaitzean agertzen dira lehenengo biak eta iragankorreko laguntzailearekin azkena:

-etor leiteke > *etor leikide* > *etor leitxeke* > *etor leike*

- 2. pertsona singularra aurrekoa legez egiten da, baina badago beste forma bat, hipotetikoa lehen oinarria den /lei/ eta -izan-eko /nor/ laguntzailea hartuz egiten dena:

-etor zintekéz > etor *leikizara* > etor *leizara*

- 2. pertsona singularra eta plurala ere aurreko biak erabiliz egiten dira:

-etor zintekeze > etor *leikizarie* > etor *leizarie*

- Badago iragankorreko forma ere

-etor zintekeze > etor *leikezue*

- Pertsona guztietan galtzen da /te/ formantea, baina 3. pertsona singularrean eta pluralean badago /te/ hori hartzen duen formarik:

-leiteke > *leitxeke*

- Goiko adibidean /i/ ondorengo /t/ leherkari gorra, sabaiko afrikatu gorra bihurtu da.

SUBJUNTIBOA

- Nahiko ondo erabilia erabiltzen denean, gehienetan, /teko/ /tzeke/ partikula erabiltzea nahikoa da subjuntiboko formak osatzeko.

- 1. eta 3. pertsona singularrean forma iragankorrak eta iragangaitzak agertzen dira:

-etor daiten > etor *deitxen* (iragankorra)

-etor daiten > etor *deitxen* (iragangaitza)

- Lehenengo adibidean /j/ kontsonante epentetikoa sartu da, eta bigarrenetan /i/ren eraginez, /t/ leherkari gorra, sabaiko afrikatu gorra bihurtu da.

- 1. eta 3. pertsona singular eta pluraletan /a/ > /e/.

- 2. pertsona pluralak, azken silaban, /i/ garatu du, baina ez da sortzen diptongorik, hatoan daudelako bokalak:

-zaitezen > *zaitxezien*

INPERATIBOA

- Gehienetan, subjuntiboko adizkia erabiltzen da /la/ gehituta, hika forma berezi batzuetan izan ezik.

- 2. pertsona singularra eta plurala normalki erabiltzen dira, baina, iragankorreko adizkiak erabiltzen dira, nahiz eta aditza iragangaitza izan:

-etor bedi/ etor daitela > etor *deitxela*

- Inperatiboko ia kasu guztietan aditza substantibaturik agertzen da, /eduki/ aditz trinkoa laguntzaile moduan erabiltzen dute(dauka > /dako/):

-etortea daukala > *etortie dakola*

- Forma honek lehenengokoak baino erabilera zabalagoa dauka.
- 2. pertsona pluraleko azken silaban /i/ garatu da, baita 3. pertsona pluraleko lehen bi formetan ere:

-etor zaiteze > *etor zaitxezie* > *etortie dakoziela*

- Beti bezala, /i/ren eraginez, /t/ren palatalizatu egin da.

HIZTEGIA

A. Perez Bilbao (1991): *Bermeoko herri hizkera*

- **abi3ada**: Abiada, abiadura. Andanada.
- **agizon**: Gazteek eta umeez ezagutzen ez den gizonezko bati zuzentzeko erabiltzen dute: “*agizon, mesedez, ze ordu da?*”
- **aide**: Zoaz: “*aide nire ondotik*”
- **ai3en**: 1. Landareen aihena. 2. Portuan, untzi bakoitzak lotuta egoteko duen leku propioa.
- **ai3uetak**: Oinetakoak lotzeko sokatxoak.
- **aldabatera**: Batera, aldiberean. “*aldabatera ailega zarie bi3ok*”
- **amata**: Itzali, amatatu: “*amata ein d3ot zigarrue*”
- **amorroi**: Mespretxuzko zentzuaz norbaiti zuzentzean.
- **amutil**: gazte bati zuzentzean: “*amutil, zer eitxen dok hor?*”
- **andanadan**: abiadan.
- **apai3ue eiñ, apai3ue jo**: larrutan egin.
- **apara**: Zerbaiten kontra jo: “*bertatik nuela tellie jeuzi eta i3e neu apara*”
- **apatza**: 1. Afari edo otordua ugaltzua.
- **apropos**: 1. Broman, txantxetan: *eztot esan benetan, apropos baino*. 2. Alderantzizko zentzua ere hartzen du, gaztelerazko *a propósito*-ren zentzuan.
- **arpi handi**: Lotsagabea.
- **artez egon**: Arrazoia eduki: “*bai, artetz zauz*”
- **askatan**: Ugari, oso asko.
- **ataposta**: Etxeko sarrerako atea: “*gizon bi dauz atapostan*”
- **auntzek**: Oraintxe bertan.
- **aurain**: Oraintxe.
- **aurduen**: Orduantxe.
- **baietz**: Gaztelerazko “*a que...*”
- **balebaleka**: Umeen jokoa, elkar harrapatzen egiten dena.
- **bapiruke**: Umeen jokoa. Ostu-ostuka. Izkutatzen egiten dena.
- **barra-barra**: Askok, ugari. “*bokarta barra-barra egon da gaur*”
- **batek daki, batetaki**: Nork jakin!.
- **batenbat**: Norbait, bat edo bat. “*batenbat dabil hor*”
- **beinbat**: Behintzat. “*Etorri ein 3e beinbat ama ikusten*”
- **berbaleku**: Hizketarako gaia, batez ere marmar egiteko. “*Juanen asuntuek berbalekue emongo dau erri3en*”
- **bestelakue**: Harridura edo doluzko oihua
- **betarrak**: Behetarrak. Bermeotik mendebaleranzko portue tako arraintzaleak.
- **beza**: Ohitu, usadioa hartu.
- **bienganie**: Behea, zolua.
- **bi3orkada**: Biorra. “*estropeza eta bi3orkadie eñ 3ot*”
- **bi3otzerre**: Urdaileko azidotasuna.
- **bi3otz koillara**: Bularraren erdigunea. “*bi3otz koillarako miñe dakot*”

- **biribirike, biribirika**: Birak emanaz joan edo jauzi.
- **biribuelta**: Bira. Gorputzagaz ematen dena bereziki.
- **bota gatz!**: Mespretxua adierazteko. “*Bota gatz zuri*” (ez duzu ezer balio)
- **buruariñ**: Zentzu gutxiko pertsona.
- **buroko giltzek**: Bekokiaren ezker eta eskuin aldeak.
- **burutik berakue**: Derramea.
- **daburduko**: Hain goiztik, hain arin, dagoeneko. “*oitxik altxa zara daburduko?*”
- **damistiku, doministiku**: Usin.
- **demonintro**: Gaizto, Bihurri. Harridurazko ohiua. “*ime demonintrue!*”
- **duen**: Dohan, dohainik.
- **ei3o**: 1. Eho. “*artue ei3oteko dau*”. 2. Oso nekatu. “*ei3o ein nai berau bidie eitxen*”
- **ekau**: Emoidazu. “*ekau ogize*”
- **enbazo**: Enbarazu, oztopotau. “*Orrek postiek enbazu etxen dau*”
- **enbolike**: Mihin gozoaz, berbeta gozoaz engainatu.
- **erdu**: Hator, etorri hona. “*erdu hona arin*”
- **ernega**: Humorea galdu. Humore txarrez jarri.
- **errementa**: Eztanda egin.
- **errepara**: Konturatu.
- **errezala**: Igarri.
- **erreski**: Honen seinale...”*zuk hori zakitxeko, erreski berak esantsune*”
- **errie**: Utzi, arrie, solta.
- **esportak**: Belaunetarainoko galtzerdiak.
- **etxegun**: Itsasontziak itsasora ez doazen eguna, jaia, eguraldi txarra nahiz beste arrazoren bategatik.
- **euri zirize**: Sirimiria.
- **fillarmoneka**: Harmonika.
- **frakak**: Galtzak
- **frakanarruek, frakanozkuek**: Itsasorako fraka iragangaitzak.
- **frakarroi, frakarroiak**: Gizonezkoen bainujantzia.
- **fueta**: Suziria.
- **goitxarrak**: Bermeotik ekialderantzako arrantzaleak, batea ere gipuzkoarrak.
- **haizar**: haitz arra. Lehorretikako arrantzan amuzki legeaz erabilia.
- **haizebe**: Haizearen norabide aldea. Haizeagandik babeslekua.
- **haizerriko**: Hegoa, hego haizea.
- **halan dala ta**: Normala delakoan, ezer pasa ez delakoan. “*Frakak apurtute be bera halan dala ta geure aurrien*”
- **halakuen bi!**: Ez dizut sinesten; gezurra da hori. “*Ni zugaz ezkondu? Holakunbi!*”
- **hondokarri3e**: Igerian egiten den joko antzekoa. Txantxa eta ustekabeen batak bestea hondora bultzatzea burutik helduta.
- **hotzakille**: Hozkila, hozpera.
- **izetxuen**: Ito beharrean, ia itotzen, presa handiaz zerbait egitea. Ziztu bizian joatea. “*Zetako zabiltzez izetxuen ba?*”, “*Nora zuez izetxuen?*”
- **in3ada**: Hegaluzearen sabeleko aurrealdea, oso estimatua jateko. *Belarri3e* ere esaten zaio.
- **iñetazi**: Txingorra, kazkabarra.
- **itsosupeteko**: Oso handia, ikaragarria (=itsasoak betekoa). “*Itsosupeteko kalenturiegaz on nai hiru egunien*”

- **zanga-zanga edan**: Ahokada handietan edan.
- **zusturi**: Tximista, oinestua, oinusturia.
- **kalba egin**: Sasieskola egin, pira egin.
- **kalienpan, kalinpan ibilli**: Kalez-kale ibili, noraezean.
- **karin kara**: Aurrez aurre.
- **karneka**: Umeen jokoa, soka batez saltoka ibiliz.
- **kikil (kikille)**: Zakila.
- **kikunbera, kikumera**: Itzulipurdi egin.
- **kitxu**: Kito.
- **koixo**: Herren.
- **koioxola**: Umeen jokoa, behean marrak margotuz eta harri lau batekin saltoka egiten dena.
- **kontzi zupe**: Udaletxe azpia, arkupea (=kontzejupea).
- **kostiegaz egon**: Dirurik gabe edo eskas egon.
- **lantzien baten**: Noizean behin.
- **larga**: Utzi, laga.
- **larguro**: Neurri barik, asko, ugari.
- **like**: Gaza. Gaziren kontrakoa. *“hau sopie liké dau”*.
- **loi3je**: Itsasontziko tramankuluak gordetzeko lekua. *“loi3etik ekarri erramue”*.
- **losie, losa**: Espaloia.
- **manuen**: Indarbarik, lasai, kili-kola, lokatuta. *“Hau tornillue manuen dau”*.
- **mari3je**: Itsasgizonaren soldata, bakoitzak jasoten duen irabazia edo lansaria (*mareaje*).
- **matraillo**: Mailua.
- **maunte-maunte 3an**: Asko eta gustura jan.
- **murmoi**: Lanbroa, behe-lainoa.
- **murtxillie**: Korapilloa
- **norez**: Oker, okerretara, ez zuzen. *“hori kartela norez dau”*
- **ok eiñ**: Betekada hartu asko jateagatik.
- **okasinte**: Eztabaida zalea.
- **okasiñue**: Eztabaida, gatazka.
- **otorno**: Hileta elizkizuna. Funerala.
- **palpal, palpalien**: Makina abiada txikiarekin ibiltzea.
- **paristek**: Tontakeriak, umekeriak. *“Ez egin paristerik”*.
- **pentsure**: Kontura, gain. *“itxi neure pentsure, neuk eiñgo dot eta”*.
- **pizkazur**: Fruitu batzuen (keriza, muxika, e.a.) barruko hazia.
- **sain3je**: Txanda
- **saltzai3o**: Itsaso mogitua, ez olatu handiak baina biziak eta norabide guztietakoak.
- **singe**: batela ibilarazi popa aldean arraun bakarra erabiliz.
- **soi3je**: Arrantzontzietan erabiltzen zen ohola aparailuak bere gainetaik gora eta behera irristatzeko.
- **tai3o**: taiua, adorea, ganorea
- **tai3o bako**: Ganora bakoa. *“tai3o bakue dok hori”*
- **truxuek**: Euri jasa handia.
- **tuntux**: 1. Tertzak batzeko antzina erabiltzen zen boia antzeko tramankulua. 2. Haurdun dagoen emakumearen sabela. *“Juanitak tuntuxe dako”*
- **txapla**: Adabakia.

- **txill egon**: Eguzkiaren berotasuna; egoera. “*eguzkize till dau*”.
- **uger eñ**: Igerian egin
- **uxuxo**: Itsasertzeko atxetan bizi den txoria (alca). *Potorro* Bermeon ubarroia da.
- **zakatzak**: Arrainaren agailak.

IDAZLEAK

Uriarte, Jose Antonio

Luis Luciano Bonaparteren laguntzailea. Jaiotzaz Arrigorriagakoa izan arren, Bermeoko Frantziskotarren egoitzan urte batzuetan bizi izan zen. *Kristiñau-ikasbideko* liburua idatzi zuen. 1812an jaio zen eta 1869an hil.

Atsua ta ispillua

*Atso bekoki chimur, begi gorriya
 Bisartsu, baltz, ernegariya,
 Argal. erren, larogei urtekua,
 Oi, ortz, ta agin bagakua,
 Bestetik barriz bekarrez betia,
 Urdin ta zuri egiñik ulia,
 Sur autsagaz loiturik
 Eta muskillaz koipeturik,
 Betsoinetan zirudiyanak katua
 Eta bere bizarretan sagua,
 Ezin zatarragoa ta ichusiago izanik,
 Ez dan nai entzun zelakua danik.
 Diño, betor ispillua,
 Ikusteko emen nere burua.
 Argiro ta zuzen dakus egiya,
 Ta diño: ¿Ispillu guzurtiya,
 Agertuaz niri barre egiteko
 Eta ez nazana ni esateko?
 Ez ago bada i ondo egiñik,
 Ez deustak erakusten niri aginik.
 ¡O guzurtiya!
 ¿Nun duk nire matralla zuriya?
 Nun azal garbi ta leuna
 Gau egiten dok eguna,
 Bela beltza eperra,
 Ichusitzen duk ederra,
 Gaztiak dozak zartuten
 Gorputz liraña makurtuten:
 Ausiko aut nik ostikopian,
 Ez az egongo nire echian.
 Alan dan egiten
 Ta bere teman da gelditutzen.
 Ipuñian deusku esaten atsuak
 Bakocha bizi dan bere zoruak.
 Ez da ezagutu nai burua,
 Ez entzun egiya diñuanik,
 Ez da sinistu bere berba onik
 Ta ausi nai da ispillua.*

Eusebio Maria Dolores Azkue Barrundia

Lekeition jaio zen 1813an eta 1873an hil zen Lekeition bertan. Bilboko Frantziskotarretan ikasi zuen eta bertan bere idazlanen iturri izango ziren erdal idazle klasikoak ezagutu zituen. Lehen Gerra Karlistan karlisten alde borrokatu zen eta gerra ostean Ferrolera joan zen nautika ikastera. Hainbat urtez itsasoan ibili ondoren nautika-irakasle izan zen Bermeon (1849-1861), Mundakan eta Lekeition.

Haren obra, bere seme Resurreccion Maria Azkuek argitaratu zuen *Parnasorako Bidea* liburuan (1896). Poesia narratiboa landu zuen; gauzak errealismoz islatzen zituen. Euskal ohiturak eta herri-tradizioa izan ziren bere olerki eta bertsoetako gaiak.

Jose Manuel Etxeita

Jose Manuel Etxeita Mundakan jaio zen 1842ko abenduaren 13an. Etxeita marinela izan zan eta Manilan bizi izan zen; bertako alkate izatera be iritsi zen gainera. Bilboko Institutoan Nautikako ikasketak egin eta itsasoan zenbait urte eman ondoren, Larrinaga etxeko ontzi-taldeko kapitan izendatu zuten eta ondoren itsasontzien ikuslari-kapitan Manilan.

Dirua eginda gero, Bizkaira itzuli zen, atsedean hartzera eta euskal idazlanak sortzera. Txomin Agirreren *Kresalaren* ostean argitaratu zuen bere nobela nagusia: *Jose txo* (1909). Hurrengo urtean beste bat kaleratu zuen: *Jaioterri maitia*. Lau urte geroago, *Au, ori eta bestea* (Durangon argitaratua, 1913an), olerki sorta. 1915ean hil zen Jose M. Etxeita.

- Jose txo

Mundakatik Bermeorako bidean, baserri batean, senar-emazteak bizi ziren, seme-alaba barik. Behin ijito batzuk igaro ziren handik; mutil bat zekarten. Honek behingoan oratu zion seme bako andreari «Ama» deituaz.

Mutiko hori erosi egiten dute, oraindion urte bi ez zituela; eta 30 urtera arteko bere gorabeherak eta gertaerak kontatzen zaizkigu eleberrian zehar: baserrian, kalean, arrantzan, itsaso handian (pilotu izatera helduko da eta Mexiko, Argentina eta hainbat lekutik ibiliko da). Azkenean sorterrira itzuliko da, amaiera baketsu bat izanez.

III. JITANOAK ETXE-AURREAN

Txomin-txikik eta emazteak oñ-ortotzik eskintsariak egin ebezanik irugarren urtean, illuntzeko illunabarrean, agertu zirean etxe-aurrean jitano batzuk, eta oles egieban. Txomin da Martiñek urten eben atera: jitanoak eskatu eben aterpe bat gau atan etzateko. Juana Mari-be jatzi zan bera, arrituta bildurrez, arek arpegi baltzak ikusi ebazanean; etxeok bildur zirean joan eitezala esaten, da eskiñi eutsen galtzoa zabaldua egoan korta bat, guztiak antxe etzateko. Pozik egozan jitanoak, korta zabal ederra, bero-berotan egoteko lortu ebenean.

Jitanuok zirean, iru gizon, iru emakuma, lau ume, lau asto ta txakurtxo bi; ezainak, zazkel, erropazar, trazkil, ikatza baño baltzagoak, azurra ta azala baño ezukinak. Astaganean etorren, umetxo urte bi inguruko, matralla-gorri, begi-urdin, galant, gaztaña margoko ule ederdun bat: ez irudian bestien endakoa; etorren negar baten, ama, ama ta ama deadarrez, da astotik jatzi ebenean, joan zan arin-arinka Juana Marigana, ta eldu eutsan sendo gonatik, ama, ama ta ama txilioka iarduala. Juana Marik ezekian zer gertaten jakan ordu atan, ain erruki gogorra artu eutsan ume zoribako ari: uste eban nunbait ostua izango zala, ta artu eban bere besoan.

Pozik egoan mutikotxo, Juana marik besoan artu ebanean: jitanoak urreratuten jakazanean besartetze eban sendo Juana Mari deadar gogorrakaz; ezaban nai joan jitanoakana.

Mutikoak bekian oñez ibiltan, baño oraindiño ezekian berbetan: esaten ebazan berba bakar batzu euskera. Jitanoak ezekien euskerarik eta ezagun zan mutikoa etzana euren, ezipabere, nonbait ostuta ekarrena.

Paulo Zamarripa Uraga

Laredon jaio zen 1877an, baina Sondikan bizi izan zen umetxotatik, bere gurasoak sondikarrak ziren eta.

Mutikoa zela, abade joan zen Bitoriara. Eta abade eginda gero, Bermeon, Gatikan eta Sondikan eman zituen bere bizitzako urterik gehienak. Euskalzale gartsua ta idazle ugaria izan zen.

Asko lagundu zion Azkueri, bai «Euskalzale» aldizkarirako lanak egiten, bai Hiztegi handia atontzen. «Txitxuk eztaki Azkuen iztegi ederrean dagozan Txorierriko berbarik geienak, edo erdiak inguru beintzat neuk emonak direanik».

Hamar bat liburu idatzi zituen eta aldizkarietan ere agertu zituen bere lanak, batez ere *La Gaceta del Norte*-n, *Euskalzale*-n, *Ibaizabal*-en, *RIEV*-en, *Jaungoikoa Zale*-n eta *Euskal-Esnalean*.

1950ean hil zen.

Idazlanak:

Gora begira. Olerki txorta bat.

Zaparradak-eta; Kili-kili eta Firi-firi. Hiru liburu, hirurak antzekoak, lehen aldizkarietan agertutako idazlan atalekin egindakoak. Ipuinak, jazoerak, eguneroko gorabeheratxoak, barregarrikeriak eta abar. Gai arinak, errazak darabiltza beti Zamarripak.

Gramática vasca. Gazteleraz.

Vocabulario vasco-castellano y castellano-vasco.

Conjugaciones guipuzcoanas.

Manual del vascófilo. Bana-banako liburu eder irakurgarria; berebizikoa, euskeraren jostera, esakerak, erdarakadak, ortografia ta abar ezagutzeko.

Bakea dala bake

- I, Txandres, eztok entzun ezer? Alemanak bakea eskatu yok seguru be.
- Etxaok olangorik. Alemanak etxok bakerik eskatu; opetsi, bai.
- Bardin joten yok.
- Ez, etxok bardin joten. Bakea eskatuten yoanagatik esan leik azpitik yagoala; baña bakea opetsiten yoanagatik ez. I ta ni, esate baterako, asarratuten gozak...
- Neuk ez nayeunkek gura, ez ni baño geyagotzat aukadalako baña ...
- Itxi eidak esaten. I ta ni, esate baterako, asarratuten gozak, eta borroka gogorrean alkarrerik elduta, jaurtiten nok azpira, ta olantxe gayagozak, i ganean ta ni azpian, ordu baten, bian, iruan, lauan... Baina beti olan ezin egon geintikozak, eta ik diñostak olango baten: "Mutil, apalordua be badok, eta ire ganean egonda ez yaukat afaririk jaterik, euk be ez gizajo orrek baña. Auzoak be ardurea artuta yaukaguzak ganera, ta euk baderitxak, borroka au amaitutzat itxiko yoaguk". Au zer dok? Bakea eskatutea ala bakea opetsitea?
- Bakea opetsitea.
- Ba auxa dok alemanak egin yoana.
- Baña urtengo ete yeutsak ba ondo bakea opetsiteak? Ez leyoek erantzun besteak bakerik eztabela gura, arik eta bera azpiratu ta indargatu artean?
- Olan erantzun yoela dok zaratea. Baña auzoak asi dozak emen be ardurea artuten, eta izan leitekek, auzook, gudatik aldenduta dagozan erreñuok, erantzuera ori ingelesari ta lagunai jan-eragitea. Ta auzook au jaditxiten ezipayoe, alemana geratuko dok leku ederrean esateko: "Bakea eztozue gura? Ba kea atarako deusuet"
- Itxi egin bear kea ataraten.
- Bai, itxi egin bearko yeutsiek, bakerik gura ezipayoudiek, ba etxaukiek alemana lotuteko besteko indarrik.
- Nik ez nayeuskiok itxiko.
- Ik ez, baña i ez ago an.
- Errusiak yaukazan mutillak, Frantziak yaukan dirua ta Ingalaterrak yaukazan tretxuak edo erramientak euki ezker, Josus! Nik itxi ezer egiten orreri **salvaje** tzarriori?
- Eik berba obeto, mutil.
- Berba nik ondo egiten yoat, Jainkoari eskerrak, berba-arturik be etxaukat eta.
- Alemanai **salvajeak** deitu deusiek eta ori eztok ondo berba egitea, ez euskeraz ez erderaz. Alemanak eztozak **salvajeak**.
- Bai, **salvajeak** dozak.
- Eztozak!
- Badozak, eta euron alde barbarik egiten yoenak be **salvaje** batzuk dozak.
- Eztok esango beste bein. Obeto berba egiten ikasi dagian, eutso. Dipi-dapa!...
- .....
- Zer izan da emen, Emasi?
- Zer izango zan, Kontze? Olangorik... ikusteko be!... Zure gizona ta nirea eztira asarratu ba!... Baña, alan obeto ta, adizkidetu be laster egin dira. Orra or Martzelenean dagoz orain, bake ta adizkidetasun galantea, txikerditxu bana ardao edaten. Ezta izan ezer, Kontze. Baña ikusi egiteko be olangorik!... Andia da gero!...
- Zer, Emasi?
- Bakea dala bake, burrukan egin bearra. Esan bear deusat neure gizonari, bakearren, eztagiala aitatu be egin gerrako bakerik, gerrea amaitu artean...

Robustiano Ortuzar Legarreta

Bermeon jaioa, 1883an. Apaiza. Nautika eskolan irakasle izan eta gero, Bilbon eta Getxon ere egin zuen lan. Sukarrietan umeentzako uda-tokian zuzendari aritu zen eta bertan hil zen (1929an) 46 urte zituela.

Bermeotar peto-petoa zela dio Santi Onaindiak eta arrantzaleen ohiturak antzerkien bidez azaldu zituen. Bere liburu bakarra *Oroigarriak* da, Gaubekaren inprentan 1929an argitaratua. 151 orrialdetan sei antzerki dakartza.

Bere herriko gazteak euskeraz kulturatu nahi zituen. Hona, R. Ortuzarren liburuaren egitura:

- 1) *Torronteruen*, Bermeoko «Otso-Etxea»-n, 1914garren urteko Errege egun eta Aratustietan, antzezturiko antzerkia, gertaldi bitan;
- 2) *Doniane Bezperako Belentziren pozak*, bakarriketa;
- 3) *Zorginkeribako Epaya*, jolantzerkia, gertaldi bitan, karmeldar lekaimeen ikastolan 1923an antzeztua;
- 4) *Ondo pentsaten zauz!*, elkarrizketa;
- 5) *Pitxar bete ur*, elkarrizketa;
- 6) *Txalupetsien*, gertaldi bateko antzerkia.

Pitxar bete ur

- Ikusi zaitxut atzo, txaliñen otor-zaranien.
- Neu-pe ikusi zaitxut. ¿Nogaz on zara berbetan?
- Eleorigaz on nai müxikeko kontuek esaten.
- Esan-tsazu Kosek zer esan dauen?
- Etxast akorda; baye ondiño esan bitsat.
- Asarratu eiño da baye!
- Gatx bi okiko-txuz. Berentzako txarrau.
- Berak tako kulpie, Kose fromal ibildxe ta.
- Etxako Kose hainbeste gusteten. Gurau dotzu arek mariñuategaz ezkondu. Lapurtxunekuegaz eiñdxeu domekan yantzaldi bat... da ilusiñoz beterik dako zu.
- Aregaz ez pentsatie dako ba! Nobidxie dako arek kanpoko erridxen.
- Ezta ezango egidxe?
- Bai... fíjue da; neuri esan dost Mal-kosiñerok.
- Olan bada... zetan pentsa eztako!
- Da, ganera... Kose baño mutil onaurik eztau topako.
- Baye a... beti ezan-dxatzu "no quiero mariñero".
- Kontuen oki zer diñotzuten! Damutu eiño-dxako ondiño.
- Beren etsekuek etzue gure iñogaz etxie... Antonegaz baño.
- Zeiñ Anton?
- Bere nebie.
- Nebiegaz... zelan ezkonduko da ba?
- Urikue yatzu baye a.
- Euren afellidue eztako ba?
- Eurentzat artunde dakoyelako.
- Ori kontue zelan da ba? A... "askakue" ezan... da Atorrasagasti okitxie; da... ni barriz urikue ezan barik Bilbao ezatie?
- Itxi orreri kontueri atzera. Entzuixu! Eguenien; zeitxik ezara otorri müxikera?
- Trabenan on nai lagunekaz.
- Ene semie, ez pentsatie iñor begire okiko-zunik!
- Akorda eiñ-dxast, baye... ez mobitiarren ezan da.
- Señalie da... nigaz asko pentsaten zune!

Jose Maria Jauregizar, "Joxe Komentu"

1883an jaio zen Bermeon. Andra Maria elizako sakristaua. Bere lana antzerkiak osatzen dute. *Euzkadi*-ren euskal-atalean idatzi zuen, *Agur*-en, *Karmel*-en, *Olerti*-n, eta batez ere, Bermeoko jaietako Egitarauetan. 1976an hil zen.

Bernardo Maria Garro, "Otxolua"

Mundakan jaioa 1891eko abuztuaren 22an. Bilbon egin zuen merkataritza, eta 1910ean Argentinara abiatu zen zazpi urtez. 1960an hil zen.

Idazlanak:

Hainbat idazlan egin zituen Otxoluak, eta «Euzkadi» asterokoan argitaratu ziren gehienak. Itzulpenak dira gehientsuak. Baina nolako itzulpenak! Hona hemen Otxoluaren aparteko zer bat: Euskeratu barik, euskaldundu egiten ditu beste hizkuntza batzuetako idazlanak. Erdarazko «cuánto nos reimos aquel día» euskeratzeko honelan egin genezake: «Zenbat barre egin genduan egun haretan!» Baina hobeto egongo

litzateke honela euskeratzea: «Barretan egin genduan egun haretan!» Hauxe da, izan ere, euskaldunduaz euskeratzea.

Horretan maisua dugu Otxolua. Ikusi, adibidez, zelan euskeratzen dituen erdarazko errefracu ezagun batzuk:

«Entzun, ikusi ta ixi, baketan nai badozu bizi».

«Eztago gorrik gorragorik, entzun gura eztauana langorik».

«Ulertzalle onari, itz gitxi».

«Jagi adi ortik eta idegi egidak atea, bein edo bein idegiko badok idegi».

«Neuk entzun dautsadan-dautsadana diñotsut nik».

«Barrerik egin barik zeugaz orraitino».

«Ako zaparradea atara dabena andra zoro ergelok, eta ezeri eztala, atan be».

Otxoluaren idazlanik onenak honexek dira:

Bertolda eta Bertoldin (Bertoldaren maltzurkeria zurrak eta Bertoldinen txaldankeria barregarriak). Giulio Cesare Della Croce italiarrak XVII. mendearen hasieran egindako liburu barregarri eta famau baten itzulpena da.

Biar Donianera.

Euskalerriko Abere eta Piztiak. Inglesetik eta erdaratik eratuta.

Abere ipuiñak eta Abere dontsuak. Inglesetik euskeratuta.

Lapurdierazko Barbierren *Ixtorio-Mixtorio* bizkaieratu zuen. Olerki ta kantuletrak ere hainbat egin zituen.

Eta, azkenez, Gomáren erderazko *Evangelios concordados* bizkaieratu zuen. Baina argitaratu barik gelditu zen.

BERTOLDA'REN MALMUZKERIJA

Urten eban, ba, ene Bertolda'k, eta etxera juanik, an eukan asto zar-zar bat artu eban: asto bat bizkarra ta saietsaldiak aragi bizittan eukazana ta eulijak jan-jan egiñik eguana; ta ganera igonik, bakaldunaren jauregira juan zan barriro, milloe bat eulik eta mando-eulik lagun egitten eutsela. Euli guztijok egitten eben edoiaz, barriz, ozta-ozta zan agiri barruban gure gixona, ain zan sarratuba eulittedija. Eldu zan bakaldunaurrera, ta ba-diñotso:

—Aemen ni barriro, ene bakaldun enia.

—Eneutsun nik esan eulijak eurak lez eza'zintxatozan, buruba kokotetik ebagi eragingo neutsula? esan eutsan bakaldunak.

—Eulijak eztira ibiltten aragi ustelaren ganian, ala?

—Bai, ba-dira ibiltten.

—Zeuk ikusten dozunez, ba, ona emen ni be eulija bai'nintzan, narraturik daguan aratustel onen ganian barriro zugana etorririk, lagun dodazan eulijok astua ta bijok jan agiñian gaukezala. Baña, taiu onetan iraun eta etorri ba'naiatzu, zuri emoniko itza jabotiarren baño ezta ixan.

—Gixon zurra zara eta beraz, parkatu egitten dautsut. Eta, zubek, eruan gixon au eta jaten emon.

—Eztau jan biar eskuarteko lana oindiño amattu eztauanak.

—Zer ba; besterik esateko al-daukastazu?

—Eztot oindiño asi be egin.

—Tira; kendu egidazu aurretik asto atsittu ori, ta zeu be nora edo ara aldendu zakidaz. Emakume bi dakustaz onantza datozela, ta entzualdi baten eske ete-yatordazan nago. Euroen arazua amattu dagidanian ekingo dautsagu barriro alkarregaz autubetan.

—Ba-nua, bai; baño, zain, gero, epai zuzena jaurti dagixun.

Etorri ziran, ba, andra bijak bakaldun aurrera, eta euretariko batek burubegittallu bat ostu ixan eutsan bestiari. Burubegittallubaren jaubiari Aurele eretxon; ostu ebanak, barriz, Lixe eban ixena ta burubegittalluba eskubetan ekarren. Aurele'k, bakaldun aurrian zalakuntzea egiñez, ba-diñotso:

—Jakin egixu, ene jaun orrek, andra au nire logelan sartu zala bart, eta eskubetan daukan leiarrezko burubegittallu au ostu eustala. Bein eta barriro ta askotan egin dautsat nik eskatu, baño ukatu egitten daust beronek eta eztaust bigurtu gura; eta onegattik, zuzenkintzea egin dagixula eskatuten dot.

Aingeru Madariaga Basterretxea

Bermeon jaio zen 1893an eta 1963an hil zen. Euskaraz eta erdaraz idatzi zuen, frantziskotarra zen eta *Anaitasuna*, *Aranzazu* eta *San Antonio* aldizkarietan ageri dira bere lanak. Historia eta eliz-gaiak gehienak.

Imanol Berriatuaren lagun mina izan zen.

Bitor Gaubeka Duo

Bermeon jaio zen 1894an. Ezaguna bere irarkolari (inprentari) lotutako lanengatik.

Bere lanak aldizkarietan agertu dira gehien bat. Gogoangarria da euskeraren batasunari buruz 1920an agertu zuen iritzia. Bere lanak ondoko aldizkarietan aurki daitezke: *Euzkadi*, *Euzko-Deia*, *Busturiko kistar ikastia*, *Umetxuen adiskidea*, *Ereintza*, *Euzkerea*, *Agur*. Horiez gainera, ondoko lanak dira aipagarriak: *Matxitxako*, *Bermeo 'ko lenengo eleizea*, *Deminigus* eta *Albóniga*.

1979an hil zen.

Bermeon, hain sarri erabiltzen zuen tren-galtokitik hurre

Imanol Berriatua

1914-1981. Elantxoben jaioa.

Frantziskotarra.

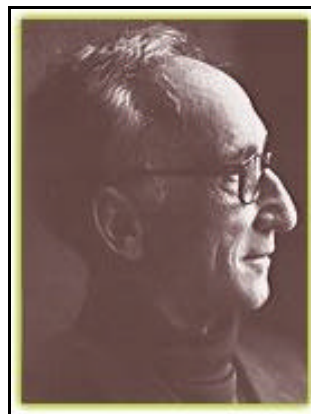
Donostian, Loiolako gualtegian zegoen 1936an soldaduzka betetzen; hurrengo urtean nagusiek Kubara bialdu zuten. Euskal Herrira itzuli zen 1950ean eta geroztik Bizkaian biziko da Foru, Bermeo ta Bilboko komentuetan. Azkenez, israeldarrak beren herria hizkuntza hebreoz eskolatzeko erak ezagutu nahirik Jerusalem aurkitzen zalarik, buruko odol-kolpez hil zan bertan, 1981ean.

Foru zegoela, 1953an, sortu zuen «Anaitasuna», berak urteetan zuzenduriko aldizkaria.

Bermeon aurkitzen zela bere egiteko berezi batean ere esku artuko zuen: arrantzaleen kapilau legez hainbat ibilaldi burutu zituen itsasoz Afrika aldera.

Idazlanak: *Anaitasunean*, *Euskeran* eta abar azaldutako lanez gain,

- 1) *Lagunarteko Meza* (Zarautz, 1950; bigarrenez, Bermeo, Gaubeka, 1957, 32 orr.).
- 2) *Kristiñau Katezismoa* (Zarautz, 1956, 67 orrialde).
- 3) *Hitz egin!* (Bilbo, 1978, Garzinuño irarkolan). Euskaltzaindiaren Oinarrizko euskarazko Metodoa.
- 4) *Itsasoa ta ni* (Bilbo, 1981). Aurretik idatzitako arrantzale-txangoz ornidutakoa.

HITZ EGIN
Helduen euskarazkuntzerako irakas-irratia bertatik sortu behar zuten zenean, Oinarrizko Euskararen Batzordeak hitz egin zuten Euskarazkuntza. Batzorde horien eraginez prestatu zuten Bertatik Hitz Egin! metodoa, eta beronen laguntza osagarria (1970tik aurrera).

Pedro Anasagasti

1920an jaioa Bermeon. Bolivian hil zen, 63 urte zituela (1983). Comillas-en ikasi zuen Teologia, Misionologia Erroman eta Kazetaritza Nafarroako Unibertsitatean. Anasagasti batez ere kazetari eta literatur gizona zen. Arantzazuko aldizkarietan lankidea, eta Zuzendaria izan zen: *Aránzazu* (1962-1975), *San Antonio* (1951-1954), *Misiones Franciscanas* (1946-1956, 1966-1983).

Olerkiak:

Olatuak (1980)

Aita, Olerti. (1980, 1980)

Baserri itxiari, Olerti. (1987, 1984)

Eriotza sabelean, Príncipe de Viana. 10 (1975)

Euria, Olerti. (1984, 1983)

Gizona, Olerti. (1982, 1982)

Gudan, Príncipe de Viana. 10 (1975)

Gudariak aberriari, Olerti. (1980, 1980)

Iru ondasunak, Olerti. (1982, 1982)

Jainkoa lagun, Olerti. (1982, 1982)

Kanpaiak, Olerti. (1987, 1984)

Lurra piztu, Olerti. (1984, 1983)

Nere izarra, Olerti. (1987, 1984)

Ogi garratza, Olerti. (1980, 1980)

Otsoak, Olerti. (1981, 1981) 107

Piztu zan soñua, Olerti. (1987, 1984)

Soñua, Príncipe de Viana. 12 (1977)

Ur tanta bat, Olerti. (1980, 1980)

Ur tanta bat

*Ur tantatxo bat,
dardaka,
artu nuen nik
esku-kabian.
Kristala legez
garbia;
ain gorputzaren
beste aldean
ikusi arpegi
neria.
Ze txikia zan!
Baiña etzan utsa*

*benetan:
millaka abere,
bizi-biziak
mogitzen ziran
barruan...
Nundik zebillen
aren amatxo?
Nun zegon ola,
amodioren
gelatxo?
Nun gorde zuten
eurak jaioko
kabitxo?*

Gotzon Garitaonaindia

Apaiza. Urdulizen jaio zen. Mañuko parrokoa izan zen.

Lanak: Lau olerki:

Txori Alai bat kantari,

Bake barik

Jauna, zu nire billa...,

Kalean euskaldun,

Dakar-en (Bermeoko herri kanta bihurtu da)

Biografia: *Balendin Uriona*

Dakar-en

*Kai aldeko egal baten
abesti au entzun neban.
Gazte bat zan, bermeotarra...
Maitea eban bere gogoan.*

*«Koldobike, neure maite,
zu zaitut zorionen ate;
atsegiñez naizu bete,
gau onetan niganatu zaite».*

*Abots eder ta itunaz
maiteari deika eguan,
barrua illun eta bakar,
izarrik etzan aren zeruan.*

*«Koldobike, neure maite,
zu zaitut zorionen ate;
atsegiñez naizu bete,
gau onetan niganatu zaite».*

*Etxe barik, iñor barik,
emen nozu gaur bakarrik;
nireak or, ez dot pozik
ez dago iñun Bermeo langorik.*

*«Koldobike, neure maite,
zu zaitut zorionen ate;
atsegiñez naizu bete,
gau onetan niganatu zaite».*

Balendin Uriona

*“Zure begiok ikusi ezin dabena, ta nireak
negarretan dakustena, esan gura neuskizu.*

*Dagonillak 1. 1967. Bizkaian, Muxikan.
Arratsaldeko zazpiretan il kanpatak...*

*Muxikan Ariatza. Ariatzan Astelarre;
Astelarren Ballona-Etxebarri. Ballona'tik eleiz-
aldera goaz, bizien oiñotsak. Laguntzera etorri
gaiatzuz, Balendin. Azkeneko ariñeketa onetan
txapeldun izan zaitez.*

*Hainbeste bidar lagundu gura izan
dautsugu, gure biotzak zeugaz egon dira, ioan zaran
leku guztietan. Begiraleak zeugaz batera ibilli
ezpaziran, ainbestetan egingo geuntsun bultz,
ezarlekutik oratuta.*

*Gaur be – batzuk – etorri dira, Balendin;
lagunon artean, guztitarikoak egoten gara egon be ta.
Baiña gaur, zuri laguntzeko askatasun osoa dogu, ta
irabaziko dozu. Gaurko eguna apartekoa da izan be
zuretzat.*

*Zenbat etorri garan? Nortzuk? Oso gatz iat
ori adierazotea. Guztiok etorri gara, Balendin.*

*Tamalez, zure gorputzeko begiok, ez dira
gauz gaurkoa ikusteko. Arimako begiekaz ikusten
dozunaren ondoan au ezta ezer, baiña esan barik, nik
ezin itxi.*

*Hainbeste bidar, oiñez eta txirringa
gaiñean igaro oi zendun bidetik goaz. Ume umetxu
ziñala emendixek eroan zinduezan, Kurtzerotik zear,
bateoa artzera.*

Emendixek, mutiltxutan, ikastolara.

Bide onetatik, Gernika'ra gazte ziñala.

*Gaurko lako lagun talderik etxatzun iñoiz
be batu. Ondo irabazi dozu adiskidetasuna.”*

Begoña Bilbao Alboniga

1932ko azaroaren 23an jaio zen Begoña Bilbao, Bermeon. Lupe kantariaren ama zen, eta Lupek 70eko hamarkadan zabaldu zituen kantu batzuetako hitzak Begoñak Bilbaok idatziak dira, Bangladesh izenekoarenak esate baterako. Letra horiekin agerian utzi zuen geroago garatuko zuen grina: sormenerakoa. AEKren hastapeneko urteetan Bermeoko euskaltegiaren sorreran parte hartu eta lan egin zuen. Literatura idazteari berandu baina gogotsu ekin zion Begoña Bilbaok, 80ko hamarkadaren erdialdetik aurrera batez ere. Irun Hiria, Lizardi eta beste hainbat sari garrantzitsu irabazi zituen. Bermeoko euskararen inguruko liburu bi ditu argitaratuak: *Bermeoko berba eta esamolde kresaltsuak* eta *Bermeoko euskera kresaltsua*. Aditza eta fonetika liburuak (Bermeoko Udala, 2002).

Itzultzaile gisa, oso kuttuna zuen lan baten euskarazko bertsioa egin zuen: Henri Capdevielek 1922an argitaratutako *Bermeo le sauvage* liburua *Bermeo basatia* bihurtu zuen (Txalaparta, 2001). 1912ko galernak Bermeon eragindako tragediaren berri ematen du liburuak. 2005ean hil da Begoña.

Lanak:

Atzerriratu baten itzulia Bermeo Aldizkaria. 1983
Utebako jazoera Bermeo Aldizkaria. 1984
Burutu gabeko amets bat Bermeo Aldizkaria. 1988-89
Leiarrezko promes bat Bermeo Aldizkaria. 1990-91
Isuritako ura ez da batzen. 1991, Kutxa Fundazioa
Itsasertzean gertatu zan Idatz & Mintz Aldizkaria. 1998
Azken hasperenak Idatz & Mintz Aldizkaria. 2000
Maitemintze berantiarra (beste egileekin) Txalaparta. 2000
Ibaia maitasunaren oztopo. 2001, Erein
Bermeo basatia. 2001 (itzulpena). Bermeoko Udala
Orain neure txanda da Emakumeak Kontari ipuin bilduma. 2002
Bermeoko berba eta esamolde kresaltsuak. 2002, Bermeoko Udala
Bermeoko euskera kresaltsua. 2002, Bermeoko Udala
Palestina, zure mina. 2004, Elkar

Atzerriratu baten itzulia

“Berrogei urte luzez kanpoan egon ondoren, nire errira eltzean zelako biotzikarak zentitzen ditudan azaltzea oso gaxa da niretzat. Ainbat urtetan ikusi bako Bermeo ikustean biotzaren taupadek belarriraino datorkidaz eta eztarrian korapilo bat sortzen jat. Nire odola pil pil eta begiak erne, zer ikusiko dodan ziurtasunik ez eukitearren edo... Jadantik, Lamera Puntara eltzen naz eta an, begien bistan, Bermeo. Jeisten naz berebiletik eta momentu batean, zer egin ez dakidala molle ganean jezarten naz. Bermeo! Nire Erria! Begiak ara eta ona mugitzen dira, baña nire begiak ez dira naiko, kasik neure oñetan ikusten dodana besarkatzeko, eta dana arin ikusi naiean barriro kotxean sartu eta errirantz abiatzen naz.”

Edorta Jimenez Ormaetxea

Mundakan jaio da 1953an. Ekonomia ikasketak egin zituen, baina euskalgintzan jardun izan zuen urteetan, kazetaritzan eta gidoigintzan hasi zen arte. Artikulugilea, ipuin idazlea (*Atoiuntzia*, *Manhattan*, *Laudanoa eta sutauts*,...) nobelagilea da (*Speed gauak*, *Azken fusila*, *Baleen barbaroa*, *Kilkerren hotsak*...). “Omar Nabarro” goitizenez sinatu ohi du poesian aritzean.

Atoiuntzia

“Hanka bat mantapean, kanpoan bestea, lo dago Balbina. Lo dago gaua ere txakur-ahausi ezean. Eta itsasoa lo dago gau lokartuaren baretasunean. Argitxoa baino ez dago akordata, Balbinaren eskatzean, olio gainean erre eta erre gau osoan, defuntuen arimen entretenigarri. Amata egin da defuntuentzako argia. Txakurren ahausiek akorda eragin dute Balbinaren etxeko txakurra ere, eta etxekoandrea akordata dago, oraintsu arte lo egon den gau iratzartu berrian. Itsasoa ez dagoela lo pentsatu du bere artean eta ikaratu egin da eskatzeko lanparila amatata ikusi duenean. Itsasoan zeozter txarra egingo delakoan dago eta, eneka, piztu egin du atzera ere defuntuentzako argia. Txakurra zelan isildu eragin, aldiz, ez daki. Kalteren bat izango da itsasoan.

Errekatxoaz beste aldeko oilarraren lehen karkara gorriak goiz argia eztenkatu orduko portuan dago Donato. Karkara, odolaren bustitasunaz melata heldu zaio belarrietara Donatori. Portura sartu ezinik dabil bapora hor aurrean. Barra txarto dago. Beste parrokianoak heltzen diren era berean errepikatu egiten dira berbak. Penaz, makal, txarto, oker, ez dago zer eginik. Zelan alztatu ote duen haize

hau, atzo hain bare egon denean; hara, txakurrak ere ahausika hasi dira zoroak legez eta. Txopuetatik dena ikusten da baina, ezin ezer egin. Itsaso handia dago.

Hamaikak aldera hondora joan da bapora, hiru lau bidarrez barrako haitzen kontra jota. Euririk gabeko unadetan haize gogorregiak jotzen izan du eta haizerik gabeko unadetan zerua behera etorri legez jausten izan da euria. Holan bada, ezin ezer egin baporeko gizajoei laguntzearren. Ermitako kanpaiak jotzea ere, zertarako? Nongoa ote den bapora, ez da beste berbagairik egon itsasoa baretu artekoan. Itxuraz, giputza, batek; ondarrutarren antza hartzen diot nik ba, besteak. Arratsalderako baretu egin da itsasoa.

Barrako gurutzeari lotuta topa dute bat. Baporetik salto egiten jakin du horrek. Ez da beste inor, ez bizirik ez hilda ikusten inguruotan. Dena dela irten egin dira, kristinauren bat geratu ote denentz bizirik, han edo hemen, portutik hiru bapor. Inasek ikusi du lehenen morroia. Hara, hara! Ez duk ikusten han, Ogoñon, seinaleak egiten?

Abante Ogoñorantz! Oraingorako denek ikusten dute. Alkondara edo eragiten du buru gainean, Ogoñoko hormako zuloetariko batetik morroiak. Karajo, hara zelako lekua topa duen horrek, Martzelok txiskeroari ezer atera ezinik dabilen artean. Hurreratu ahala garbiago dute naufragoa. Gaztea ematen du. Horrexek salbatu du hori, gaztetasunak. Trankil, txo, bagoaz eta. Kontuz hurreratu dira hormara, olatuak dagoz eta. Salta egik uretara, geuk hartuko haugu eta. Bildur barik!”

Bada basoan zuhaitzik

*Bada basoan zuhaitzik
zu baino libreagorik,
Gernikako arbola tristea,
sasi kumez estalirik.*

*Itsasoan ura gazi,
ezin hor zuhaitzik hazi;
Gernikakoak, preso, dagizu
zueri, Kantauri, karrasi.*

*Hator neskato baso ra,
joko dinagu gogora;
heuk zelan gurago: ahozpera
ala hankarbolaz gora.*

Lanak:

- 1985 *Itsastxorien bindikapena* Susa
- 1986 *Egutegi esperimentala* Susa
- 1986 *Gizaeuropa* Susa
- 1987 *Gaua zulatzen duten ahusietan* Susa
- 1987 *Eragiketa basatiak* Susa
- 1989 *Odoleko eskifaia* Susa
- 1990 *Atoiuntzia* Elkar
- 1991 *Speed gauak* Susa
- 1993 *Azken fusila* Susa
- 1994 *Manhattan*
- 1995 *Hemen datzana da* Elkar
- 1996 *Urdaibaiko ipuin eta kondaira* Zubia
- 1996 *Laudano eta sutautsa* Zubia
- 1997 *Baleen barbaroa* Txalaparta
- 1997 *Itzala itzuli zenekoa* Elkar
- 2000 *La estela de los ahogados* Hiru
- 2000 *Europako mugetan barrena* Txalaparta
- 2001 *Omar Nabarro, XX. mendeko poesia kaierak* Susa
- 2002 *Mundakako Arraun Taldea, 25 urte bogan* Mundakako Arraun Taldea

- 2003 *Kilkerren hotsak* Susa
 2003 *Hemingway eta euskaldunak zerbitzu sekretuetan* Susa
 2004 *George L. Steer, Gernikan izan zen kazetaria* Txalaparta
 2004 *Sukar ustelaren urtea* Txalaparta
 2005 *Robert Capa* Elkar
 2005 *San Fermingway. Otras historias de Ernest Hemingway* Txalaparta

ITZULPENAK

- 1995 *El último fusil* Hiru
 1999 *Voces de ballena* Txalaparta
 2003 *La voce delle balene* Le Piramidi
 2000 *La estela de los ahogados* Hiru
 2004 *L'ultimo fucile* Tranchida

Azken fusila

Doroteo ezin dela izan otu zaio Onofreri, ezen enborra harena baino argalagoa eta burua jasoagoa, sendotasun behartua adierazten duen dardara batez eusten batiote eskutokiari besoek (...) Tenkada luzeagoa egin dio chesterrari eta orduantxe bilakatu dira errauts itsasgainenko ilenti gorrikarak, arratseko su guztia zigarrokinaren muturreko eraztun errera igaro balitz moduan.

Jon Kortazar Uriarte

Mundakan jaioa, 1955an. EHUko Euskal Literaturaren katedraduna 1992tik. Ziur aski gure garaian literatura kritikaren esparrua gehien landu duen egilea da, eta gaiari buruz argitalpen eta artikulua anitz idatzi ditu, batik bat poesiari buruzkoak. Literatur saioez gain, bestelako liburuak ere idatzi ditu.

Lanak:

- 1982 *Mikel Zarateren prosa* BBK, Euskaltzaindia
 1982 *Bidean izan zen, Rosapen* Hordago
 1984 *Isu, haginik ez zuen maraxua* Erein
 1985 *Altxorrak eta Bidaiak. Haur kontabideen azterketa* DDB
 1989 *Laberintoaren oroimena* Baroja
 1990 *Literatura vasca. Siglo XX* Etor
 1994 *Literatura vasca. Siglo XX (2. ed.)* Iparragirre Ediciones
 1994 *Laberintoaren oroimena (2. ed.)* Erein
 1995 *Euzkerea eta Yakintza aldizkarietako olertia* Labayru
 1995 *Esteban Urkiaga, Lauaxeta (1905-1937)* Eusko Jaurlaritza
 1995 *Jose Maria Agirre, Xabier Lizardi (1896-1933)* Eusko Jaurlaritza
 1997 *Luma eta lurra. Euskal poesia 80ko hamarkadan* Labayru-Fundación Bilbao Bizkaia Kutxa

- 1997 *Euskal literaturaren historia txikia. Ahozkoa eta klasikoa (XVI-XIX)* Erein
 1997 *Leiho-oihalen mugetan* Erein
 1998 *Pastorala* Egan
 2000 *Euskal literaturaren historia txikia* (2. ed.) Erein
 2000 *Euskal Literatura XX. Mendean* Pramés
 2001 *Bilbao, 700 años de escritores/ Bilbo, 700 urte idazten* Ayuntamiento de Bilbao. Bidebarrieta Kulturgunea
 2001 *Oroimenaren eszenatokiak. Pott bandaren poesia* Labayru, BBK Fundazioa
 2002 *Literatura vasca. Siglo XX* (3. ed.) Ostoa
 2002 *Euskal Literatura XX. Mendean* (2. ed.) Ostoa
 2002 *Diglosia eta euskal literatura* Utriusque Vasconiae
 2002 *La cultura vasca: Visión sistémica (La época de la Restauración (1875-1902). Civilización y Cultura-n, XXXVI-2, 551-566 orr.)*
 2003 *Euskal Literatura XX. Mendean* (3. ed.) Pramés
 2003 *Pott Banda* Bilboko Udala
 2005 *Baskische Literatur* Tranvia (Berlin)
- Itzulpenak:
- 1999 *La tierra y la pluma* Pramés

Pentsa dezagun, une batez, Euskal Herrian gaztelera idazten duten idazleez. Gaur egun idazten dutenez, eta batez ere, literatura normalizatuaren eremuetan bigarren mailan geratzen direnez, haiek ere neurri batean hizkuntza diglosikoari eragozten zaizkien zenbait ezaugarri agertzen dute. Batzuetan estetika zaharkituak jarraitzen dituzte, eta beste batzuetan idazketa zaharkituak, lehen mailan ez direnak. Inoiz, eta nobela historikoa idazten dutenek, jarraitzen dute hizkeraren arkaismoaren bidea, filologizazioa, noiz edo noiz gaztelera klasikoaren imitazioa nabaria izaten zaie. Unamunoz ere, lehen puntako idazlea izan arren, esan izan da modernismoaren hizkera maila, modernismoaren idazkera modua, ez zuela ezagutu, eta horregatik, bere idazkerak itxura gogor eta sikua hartzen duela, arkaismorako tendentzia duela. Eta zenbat dira gaur egun gaztelera aritzen direnen artean Unamunoren estiloaren usaina antzematen zaienak? Edo Blas de Oterorena?

Josu Penades

Bermeon jaio da 1962an. Magisteritzako ikasketak egin zituen eta Teologiako doktoradutza lortu zuen. Lanbidez, euskal hizkuntza eta literaturako irakaslea da DBH-n eta batxilergoan; Burlatan eta Beran irakatsi du, hain zuzen ere.

Esteban Urkiaga "Lauaxeta" Mungiako poetaren gainean idatzi zuen bere doktorego tesia: *Lauaxeta: historian hezurmamituriko sinesmena*.

Haur literaturan eman zituen lehen urratsak liburuak argitaratzerakoan. *Maritxu Anbotokoren ibilaldiak* eta *Iluntzeko elkarrekin* liburuak eman zituen argitara; azken honek Euskadi sariko aipamen berezia ekarri zion, finalista izan ondoren. 2002an murgildu zen helduentzako narrazioen esparruan, *Hurrengo itsasgoren zain* eleberriaren eskutik.

Lanak:

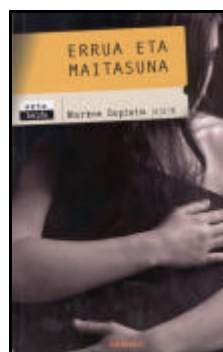
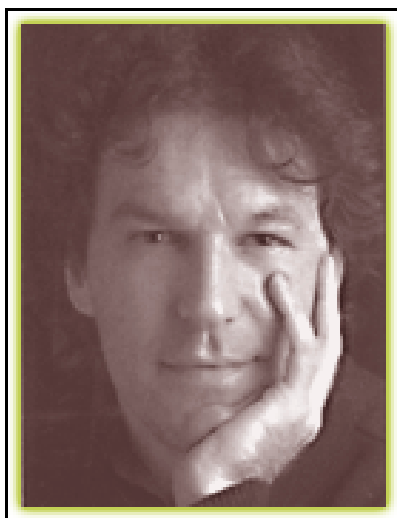
- 1983 *Maritxu Anbotokoren ibilaldiak* Ika-Ibaizabal
 1993 *Euskal kulturaren inguruan* (Karmel aldizkarian)
 1995 *Lauaxeta: hizkuntzari eta literaturari buruzko bere adieren zenbait zertzelada* (Enseiunkarrean aldizkarian) Deustuko Unibertsitatea
 1996 *Lauaxeta: historian hezurmamituriko sinesmena* Deustuko Unibertsitatea
 1997 *Mende bukaerako mundua: ezaugarriak eta erronkak* (Karmel aldizkarian)
 2001 *Iluntzero elkarrekin* Ibaizabal
 2002 *Hurrengo itsasgoren zain* Ibaizabal

Markos Zapiain

Irunen jaio da 1963an. Filosofian doktorea da eta gai horretako irakaslea ere Bermeoko Institutuan. Saiakera bultzatu eta plazaratzeko, *Enbolike* argitaletxea sortu zuen Joxan Elosegirekin batera, eta filosofiazko zenbait libururen euskeratzailea izan da

Lanak:

- 2002 *Errua eta maitasuna* Elkar
 2003 *Zenbait terrorista* Txalaparta
 1998 *Gizakiaren heriotza*. M. Foucault (Itzulpena). Jakin
 1999 *Duintasuna*. Victor Gomez Pin (Itzulpena). Enbolike

Zenbait terrorista

Sarritan aldarrikatzen du Foucaultek, Platonengandik hasi eta Nietzsche arterainoko filosofia klasiko ia guztiak ez bezala, “egiaren” nahiz sexualitatearen historikotasuna: sexua ez baita denboraren joanaz bereiz edota aldaketa ororen azpian letzakeen eremu batik bat biologikoa, ez da ezkutuko grina arkaiko esentziala; aitzitik, ideia hauek guztiak garai zehatz batean sexualitateaz sortu mintzamolde berezi eta estrategiko bati dagozkio, eta berben astuna gorputzen desirez jabe zedin antolatu taktika politikoei daude lotuak. Esate baterako, “sexualitatea” XVIII. mendean sortu zen, eta “sexua” XIX.ean. Aurretik “haragia” zuten Europan; euskaldunok ostera “larrua”.

Arrate Egaña Gimenez

Arrate Egaña Erreterian jaio zen 1963an eta Bermeon bizi da 1992 urteaz geroztik. Filologia Hispaniarra ikasi ondoren, Gipuzkoako eta Bizkaiako zenbait institututan ibili izan da irakasle. Gaur egun ISEI-IVEIn (Irakas-Sistema Ebaluatu eta Ikertzeko Erakundea) lan egiten du hizkuntzen teknikari gisa. Gaztetatik gustuko izan du idaztea, eta bilduak ditu zenbait sari.

Lanak:

- 1999 *Printzesa puzkertia* SM
- 2000 *Mari Baigorri* Argitaletxea
- 2000 *Eskolan Baigorri* Argitaletxea
- 2000 *Protesia* (*Gutiziak* liburuaren ipuin bat) Txalaparta
- 2001 *Benetako pirata* (Arrate Egañaren irudiekin) Elkarlanean
- 2001 *Maritxu* Erein
- 2001 *Inplantea* (*Gutiziak* liburuaren ipuin bat) Txalaparta
- 2002 *Neguko udareak* Bilboko udala
- 2003 *Logurepeko munstroak* Erein
- 2004 *Oneka* Erein
- 2004 *Txinparta 1* (*Irakurgaiak*) *Eskola liburua* (*Lehen Hezkuntza*): irakurgaiak. (*Beste autore batzuekin batera*) Zubia -Santillana
- 2004 *Txinparta 2* (*Irakurgaiak*) *Eskola liburua* (*Lehen Hezkuntza*): irakurgaiak. (*Beste autore batzuekin batera*) Zubia -Santillana
- 2005 *Kixmi elurpean* Elkarlanean

Printzesa puzkertia

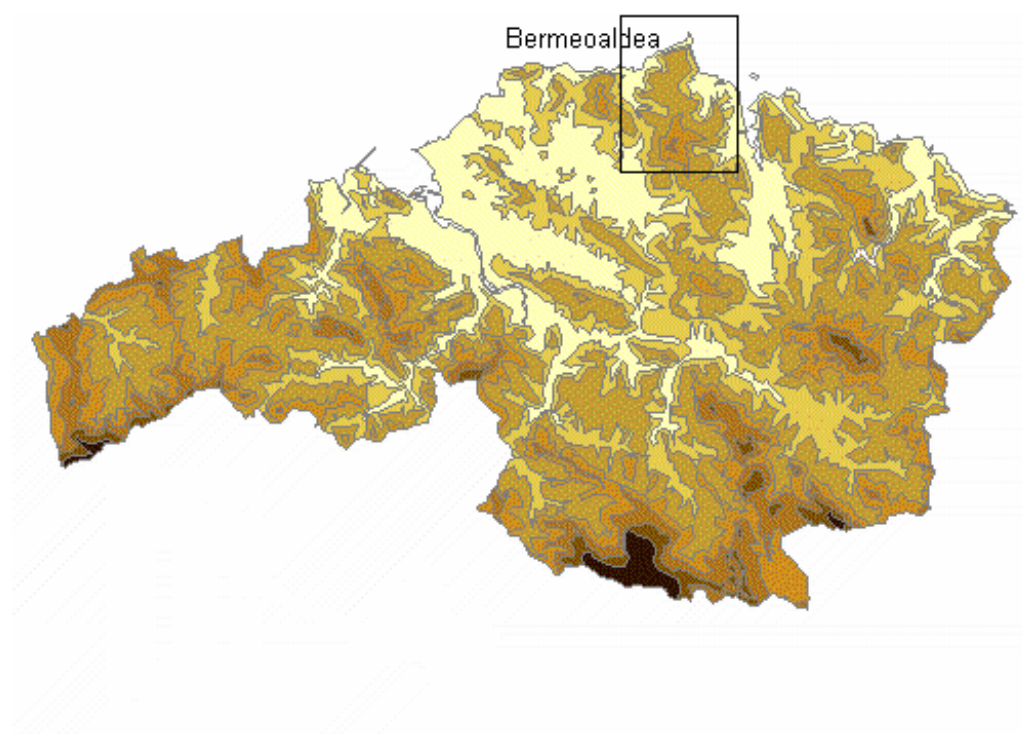
“Logurepeko erresuman bazen behin printzesa bat, guraso errege-erreginekin jauregi eder batean bizi zena.

Logurpeko erresuma aberatsa bezain ederra zen; bazuen, jauregiak gain, izen bereko herrixka alai bat, Urmugimuga ibaiaren lur emankorrek inguratua, eta urrutiago Baso Urdina, sartzera inor ausartzen ez zen oihan sakon misteriotsua.

Errege-erreginek lagun asko zuten: beste lurraldeetako errege-erreginak, konde-kondesak, duke-dukesak, seme-alabekin jauregira bisitan sarritan etortzen zirenak. Baina haur horiek ez zuten gure printzesarekin jolastu nahi; ez, ordea, printzesa harroputza, ergela edo itsusia izateagatik, ez; oso neska jatorra eta argia baitzen; beste arazo batengatik zebilen beti bakarrik: puzkerti kontrolaezina zelako. Arazo txiki bat omen zuen sabelean, eta puzkerrak botatzen zituen etengabe. Aski izaten ziren bost minutu edozeinek bere ondotik ospa egin zezan, lasterka eta estropozoka, baita bere gurasoek eurek ere, izugarri maite zuten arren.”

GEOGRAFIA

Bizkaiko iparraldeko kostaldean kokatuta, Bermeoko udalerriak 33,31km² ditu. Bere mugak ondokoak dira: iparraldetik itsasoa; ekialdetik, Mundaka; hegoaldetik, Busturia, Arrieta eta Meñaka, eta mendebaletik, Mungia eta Bakio.

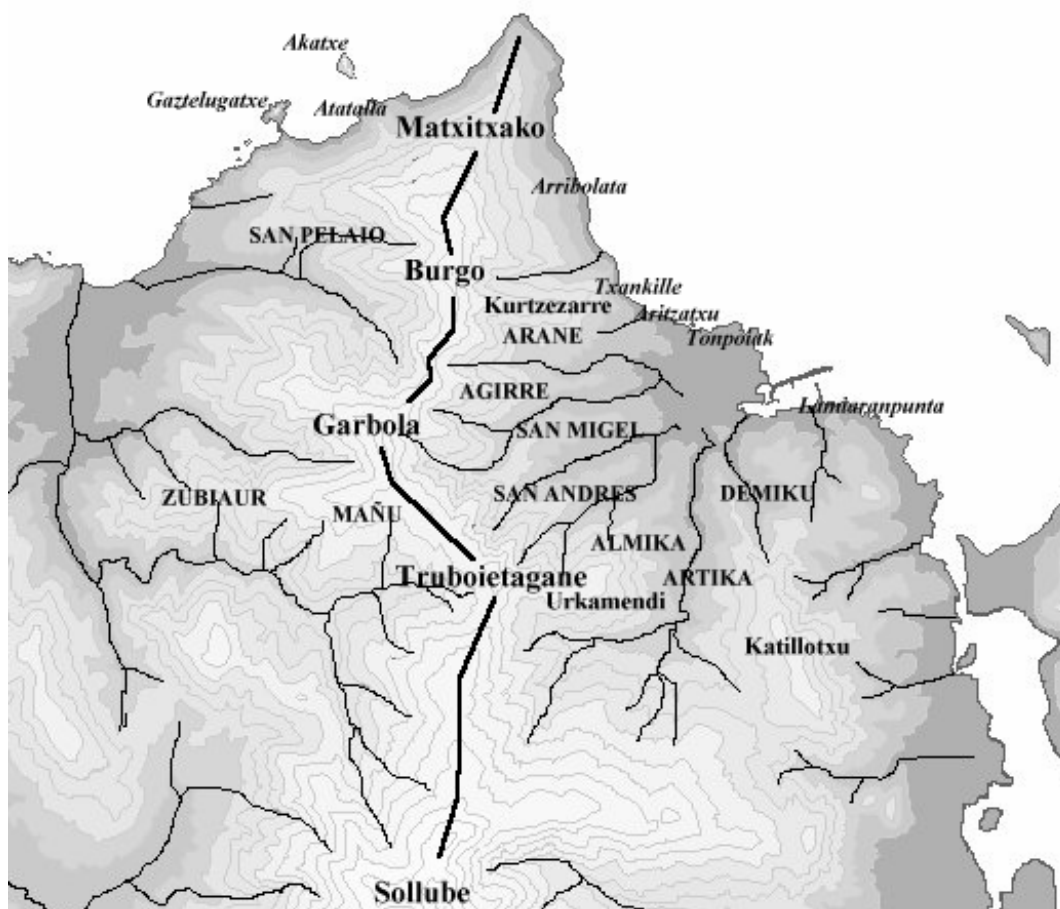
Sollubeko gailurretik, hegotik iparrerako norabidean, Matxixako muturreraino luzatzen den mendilerroak (Sollube-Truboietagane-Garbola-Burgo-Matxixako) markatzen du nagusiki erliebearen egitura. Ur-muga honek bi isurialdetan banatzen ditu Bermeoaldeko lurak.

Ekialdeko isurialdean, Bermeoko hiri inguruan itsasoratzen diren errekek, baserri-auzoak eratzen dituzte: iparretik hegora, Arane, Agirre, San Migel, San Andres, Almika eta Artika; ekialderago Demiku auzoa dago. Isurialde honetan, hiru gain nabarmen daitezke besteen artean: Kurtzezarre, Burgo azpian, Arane auzoan;

Urkamendi, Truboietagane azpian, Almika gainean, eta Katillotxu, Demiku gainean, Bermeoko udaletik kanpo azken hau.

Mendebaleko isurialdeko urek Bakioko ibarrera jotzen dute. Alde honetan, Garbola menditik iparralderako eremuak San Pelaio auzoa eratzen dute; eta mendi hartatik hegoalderakoak, Mañu auzoa goialdean eta Zubiaur behealdean, Bakioko ibarreraino. Gaur, Zubiaur osoa eta San Pelaio auzoaren zatirik handiena, Bakioren eskumenekoak dira.

Bermeoaldeko itsasbazterra Gaztelugatxekeo irlan hasten da. Alde honetan kostaldea malkartsua da. Itsaslabarrak nagusi diren leku honetan Akatxe irla nabarmentzen da, altua eta malkartsua bera ere. Bere aurrean, lehorrean, Atatallako amildegia da aipagarria. Ondoren, Matxixako lurmuturra dago, Bizkaiko irtenena. Hemendik aurrera, kostaldeak hegoalderantz egiten du, Arriboletako itsasertze luzean, Matxixakoko badia eratzen duela. Txankille inguruan, berriro, ekialderako norabidea hartzen du. Aritzatxuko hondartzatxoa eta Tonpoiak daude hemen eta Ugarrako puntan, berriro, hegoalderantz eginda, Talape eta Frantzunatxeta daude. Ondoren, Bermeoko portua dago, ekialdera irekia. Inguru honetan itsasoratzen dira Bermeoaldeko erreka gehienak, eurretatik nagusiena, Artikerreka. Ondoren, kostaldeak, ekialdeko norabidea hartzen du, eta Errosapen eta Lamiaranpuntan amaitzen dira Bermeoaldeko eremuak.

Mundakak, bere aldetik, 4,1 km² ditu. Bere kostaldea baxua eta arkaiztsua da. Barnealderantz eginda, mendixka batzuetatik gora altuera irabaziz, Katillotxu gainean du garaiera handiena, 334 metroekin.

Bermeorekin muga egiten duen Lamiarango erreka eta Sukarrietarekin muga egiten duen Illunpe erreka kenduta, beste bi erreka dira aipagarriak: Araneko erreka eta Errekatxu, azken hau Laidatxu izeneko hondartzan itsasoratzen dela.

TOPONIMIA

Zerrenda BERMEO

Hirigunekoak eta hiriko kanpoaldekoak

Landatxu	Sanjuanportale	Sanjuanbidea
Baztarre	Artalde	Adoberia
Ondarre	Portale	Frailleleku
Santa Mariña	Matxikorta	Kurtzio
Erregiñazubi	Aranondo	Artikabidea (Erroteta)
Dibio	Telleriagaburu	Bilbobidea
Larrosadi	Okarantza	Telleria
Ametzaga	Ibarreta	Uriatziti

Kostaldekoak

Atatalla	San Juan (Gaztelugatxe)	Akatxe
Sillarri	Matxakuko portua	Arriboleta
Txankille	Peña de Oro	Aritzatxu
Tonpoiak	Ugerri	Talape
Frantzunatxeta	Artza	Errosape

Mendiak eta lepoak

Arballo (Axnabarre)	Zelaiederreta	Burgo
Burgoko landa	Zumarretako landa	Goikogane
Garbola	Goroso	Mañuko landa
Ganeko landa	Truboietagane (Kurtzemendi)	Laubidieta
Altxurragako atxa	Altxurragako landa	Sollube
Paradako landa	Astazabale	Urkamendi

Kukutza

Kurtzezarre

Santakruzko landa

Errekak

Galdizerreka
 Urubi
 Etxebarrierreka
 Artikerreka
 Urkisarriko erreka
 (Frantzuerreka)
 Eitzagako erreka
 erreka)

Santakruzerreka
 Ametzaga
 Berdantzako erreka
 Iturizarre
 Akulategiko erreka
 Lamiarango erreka
 Uretako erreka

Landabasoko erreka
 Olegi
 Urotza
 Montemoroko erreka
 Arranotegiko erreka
 Kukutzako erreka
 Infernuerreka (Oiangortako)

Auzoak

Arane
 San Andres
 Demiku
 San Pelaio Gibelortzagakoa

Agirre
 Almika
 Arranotegi

San Migel
 Artika
 Mañu

Parajeak

Galdiz
 Arbaltze
 Sagarraga
 Zezenkorta
 Jentillatxeta
 Nafarroa
 Urdaiaga
 Urkisarri
 Garalde
 Orbizarreta

Matxixako
 Urkidi
 Luzarraga
 Oiangorta
 Eskobadi
 Tribiz
 Beitegi
 Ezkiaga
 Zabale

Gibele
 Altzadi
 Mungiarrene
 Arrizurieta
 Gortaederre
 Nardiz
 Akulategi
 Enparane
 Ermu

MUNDAKA

Hirigunekoak eta hiriko kanpoaldekoak

Santa Katalina   Tala

Kostaldekoak

Lamiaranpunta	Murgu	Ondartzape
Kañoberape	Santa Katalina	Txorroko punta
Laidatxu	Portuondo	

Mendiak eta lepoak

Betrokole	Masu	Katillotxu
Suspitxu		

Errekak

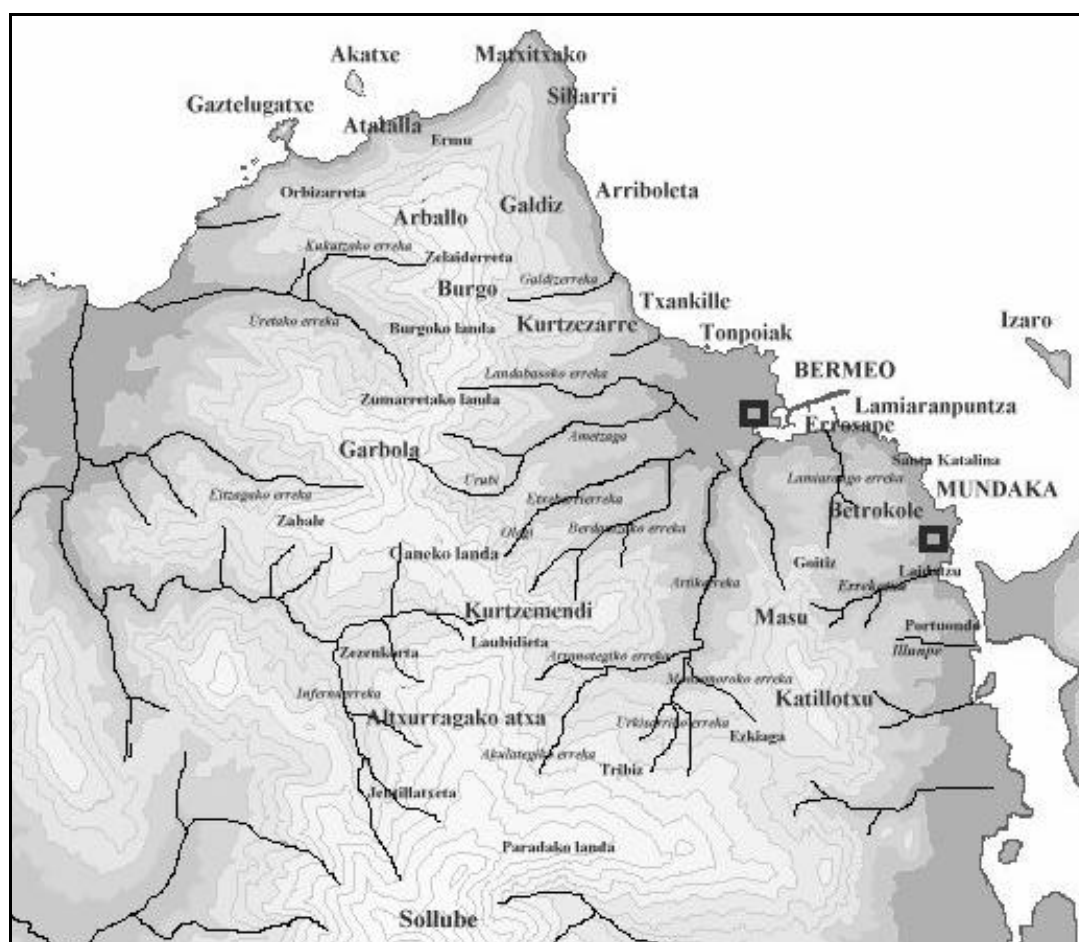
Araneko erreka	Errekatxu	Illunpe

Auzoak

Mendekano	Ondartza	Berastegi
Goitiz	Solaguren	Arane
Basaran	Agirre	

Parajeak

HISTORIA

0) Legenda

IX. mendean koka daitezkeen gertakariak kondatzen dituen legenda batekin eman dakioke hasiera Bermeo eta Mundaka aldeko historiari. Jaun Zuriaren eta Arrigorriagako gatazkaren inguruan eraikitako legendarekin hain zuzen. Ipuinak bizkaitarrek leondar eta asturiarren aurka izan zuten borrokaren erreferentzia egiten du. Arabarrek haiekin izan zuten gudua, behintzat, dokumentatua dago. Legendak aipatzen duen Arrigorriagako gatazka, inoiz izan bada, 870. urte inguruan izango zen, hau da, Asturias, Alfonso III.a errege zela.

Legendak adierazten duenez, bizkaitarrek, Jaun Zuria izeneko buruzagi izendaturik, durangarren laguntzarekin borrokatu zuten eta bataila, Paduran izan omen zen, Arrigorriagan. Borrokaldiaren ostean, bizkaitarrek etsaiak jazarri zituzten Luiandoko “*arbol malato*” delakoaren pareraino.

Legendaren bi bertsio daude. Bat, Pedro, Barcelos-ko kondearena (*Libro de linajes*), XIV. mendeko lehen zatikoa, 1325-1344 bitartekoa. Hona hemen:

“Biscaya fue señorío aparte antes que huviesen reyes en Castilla i despues estuvo sin señor. Avia en Asturias el conde don Moniño, que vexando a aquella tierra le obligo a pagarle cada año una vaca, un buey i un cavallo blancos. Poco despues deste acuerdo llegó allí, una nave, en que venía un hombre bueno, hermano del rey de Inglaterra, expulsó de alla; y se llamava From: traía consigo a Fortun Froes su hijo. Supo de aquella gente la contienda con el conde don Moniño; dixoles quien era, i que si le aceptasen por señor los defenderia. Hizieronlo ellos asi i estando ya en posesion del Estado, llego el tiempo de pagar al conde don Moniño el tributo, que él embio a pedir. Respondiole From, que viniese él a pedirlo. Iuntó sus gentes el conde, i From con sus Biscainos le salio al encuentro cerca de la aldea de Vusuria, adonde el conde quedó vencido, i muerto, con gran parte de su exercito. Por la mucha sangre que se derramó por alli, se dio al campo el nombre de Arrigurriaga, que en vascuence quiere decir piedras bermejas. Muerto don From quedó su hijo don Fortun Froes señor de Biscaya....”

Bigarren bertsioa, Lope Garzia Salazarkoarena da (*Bienandanzas e Fortunas*), XV. mendekoa:

“Seyendo este don Çuria ome esforçado e valiente con su madre allí en Altamjra cavo Mondaca, en edad de XXII años entró vn fijo del Rey de Leon con poderosa gente en Vizcaya quemando e robando e matando en ella porque se quitaran del Señorío de Leon e llegó fasta Baquio, E juntados todos los viscaynos en las çinco merindades, tañjendo las çinco vosinas en las çinco merjndades segund su costumbre en Guernjca, e oviendo acuerdo de yr pelear con él para lo matar, o morir todos alli, E enbiaronle desir que querian poner este fecho ene l juisio de Dios e de la batalla aplasada a donde él quisiese E por él les fue respondido que él no aplasaria batalla sino con Rey o con ome de sangre real e que les queria faser su guerra como mejor podiese, e sobre esto acordaron de tomar por mayor e capitan desta batalla aquel don Çuria que era njeto del Rey descoçia, E fueron a el sobre ello, e fallaronlo bien presto para ello, e enbiando sus mensajeros, aplasara batalla para en Padura, açerca de donde es Viluao, E llamaron a don Sancho Astegis, señor de Durango que les venjese ayudar a defender su tierra, e vino de voluntad e juntos con ellos todos en vno, E oviendo fuerte batalla e mucho profiada e despues de muertos muchos de anbas las partes fueron vençidos los leoneses, e muerto aquel fijo del Rey, e muchos de los suyos. E morio alli aquel Sancho Astegas, señor de Durango, e otros muchos viscaynos. E siguieron el alçancce matando en ellos que no dexauan njnguno a vida fasta el arbol de Luyaondo, e porque se tornaron de alli

pesándoles llamaron el arbol gafo, e los leoneses que escapar podieron, salieron por la peña Gorobel que es sobre Ayala, e como ençima de la sierra dixeran a saluo somos. E por esto le llaman saluada, e porque en Padura fue derramada tanta sangre llamaron Arigorriaga, que dise en vascuence peña viciada de sangre como la llaman agora. E tornados los viscaynos con tanta onra a Gernjca, oviendo su consejo desiendo que pues tanto eran omjciados con los leoneses que sina ber mayor por quien se regiesen, que no se podrian bien defender. E pues ecusar no lo podian, que tomasen a este don Çuria que era de sangre real, e valiente, pues que los él tanbien auja ayudado fasiendo grandes fechos darmas en esta batalla, e tomaronlo por Señor, e partieron con el los montes, e las selas, e dieronle todo lo secaye e verde que no es de fruto levar para las ferrerias e çiertos derechos en las venas que sacasen, e dehesaron para si los robres, e ayas, e ensinas para mantenjmjento de sus puercos, e los aseuos para mantenjmjento de sus vestias, e los fresnos para faser astas de armas, çellos de cubas, e los salser para ceradura de setos. E dieronle eredades de los mejores, en todas las comarcas a donde poblase sus labradores, porque se seuese dellos, e no enojase a los fijos dalgo, en las queles fueron poblado e aforadas como lo agora son en sus pedidos e derechos.”

Dirudienez, legenda ez zuten asmatu ez Pedro Barceloskoak ezta Lope Garzia Salazarkoak ere. Aurretikoa da. Bi bertsioak antzekoak dira baina ez berdinak. Seguruenik, ahoz-aho zebilen kondairaren batean aurkitu behar da jatorria, XIV. mende aurreko tradizioen batean.

Kondairaren arabera, Eskoziako Errege baten alaba-printzesa Mundakako kostalderaino ailegatu zen. Bertan geratu, eta Bizkaiko lehen Jauna izango zen Jaun Zuria mitikoa ekarri zuen mundura.

1) XI. mendea: lehen aipamenak

Bermeo eta Mundaka inguruko lekuen lehen aipu historikoak XI. mendekoak dira:

1051n, Eneko Lopez eta bere emazte Todak, Busturiko Axpeko Andra Maria elizaren dohaintza egitean:

"Sancte marie de Izpea, subtus penna, in territorio Busturi, cum sua decanía pernominata Bareizi (...) simili tenore donatione confirmationeque promitto et condono prefato sancte Marie cenobio illas terras de Udai Balzaga et de Luno et de Gernica et de Gorritiz en aiuso, et de Vermeio et de Mundaka et de Busturi en assuso (...)"

1053an, berriro leku legeaz azaltzen da Bermeo, Eneko Lopezek, Gaztelugatxe inguruko lurak ematean San Juan de la Peñako monasterioari:

"in loco qui dicitur Sancti Iohannis de Castiello, quod est in territorio de Bakio, et alia parte de Bermeio (...) Hereditates in loco qui dicitur Vermeio, kasas et terras et mazanares et pomares (...). Et alia parte damus in loco qui dicitur Erkoreka, totam illam hereditatem quam habemus ingenuam"

1070ean, Momo Nuñezek eginiko Mundakako monasterioaren dohaintzan:

"Yo Mome Nunuz plúgome en mis ánimos dono a San Juan de Oroli de Aragone un monasterio en Vizcaya en un lugar que se dice Mondaka por mi alma y de mis padres, para que alli sirva por todos los siglos. Y están firmes don Jaun Mauri Blascoz de Bosturia, jaun Gisea Gideriz de Banikiz, Jaun Nuno Momez de Arratia, Jaun Sanxo Lopez de Busturia, jaun Enneko Didacoz de Morueta, Munio Aceriz de Mondaka, Sanxo Mauriz de Bosturia, Munio Mauriz su hermano, Sanxo Hannez de Bosturia, Mome Hannez de Mondaka, Munio Assandoz de Mondaka, y todo lo que arriba hemos nombrado, quede inmutable para aquel monasterio con sus tierras, con sus manzanales, en aguas, en pastos."

1071an, berriro, monasterio bera:

Ego Munnio Nunñiz de Biscahia de villa que dicitur Mondacha habeo ibi uno monasterio quae dicitur Sancta Maria, et mitto illum ad Sancti Joannis de Oroli, que est in terra quae vocatur Aragone, ut ibi serviat pro anima mea et de parentum meorum cum terris et mançanetos, cum aquis et pascuis, cum exio et regressio, et sunt firmes, Mauri Blasquiz de Bosturia, et suo filo Sanxo Mauriz et Sanxo Lopez de Anniquiz et Lope Sanxi de Bosturia cum suo patre Sanxo Lopiz. Aceri Moniz de Gorritiz, Munio Didaz et suo germano Lope Didaz, Momme Nunnez de Mureta, Aceri Maurez de Mondacha.

1082an, Donemiliagako monasterioari eginiko Muxikako San Bizente Ugartekoaren dohaintzan, portu legez azaltzen da Bermeo eta bertan San Migel izeneko eliza bat aipatzen da:

"unum monasterium reliquiis ferente S. Vicenti de Uarthe, in termino Bizkai, cum tres decanías, una Ibargoricika, et alia decania que vocitant Tuda cum sua medietate, et illa ecclesia San Micaelis arcangelis in portu de Vermelio, in ora maris, cum suos mortuos ad illa pertinente"

Eta, azkenik, 1093an, Almikako inguruak izan daitezkeenak aipatzen dira hango elizaren dohaintza egitean Donemiliagako monasterioari:

"unum monasterium nomine Albonica (...) circa ora maris (...) cum terris, ortis et pomiferis arboribus, montibus et pascuis omnibus antiquo usu determinatis, id est, Urho, Chennaga sursum, Manguiar et Bolinua sursum, Bagalgo, erreka apud Albonica, Dorrondua iuso, Narniz, erreka sursum, Barrungia intus, molendinis cum aquarum productilibus patefactis, sautis cum glandiferis arbustis et amenis pratis (...). Et decanias sunt: Uheleku, Munnituz, Bachio et Urdoniz et Bertandona (...)"

Agiri monastikoak dira guztiak. Aita Santuek bultzatuta, eliza edota monasterio nagusiei, jabetza partikularreko elizak eta beste ondasun batzuk dohaintzeko joera zegoen garai hartan. Agiri hauetan, Donemiliaga edo San Juan de la Peñari emandako Bizkaialdeko zenbait eliza eta lur azaltzen dira: besteak beste, Gaztelugatxe, Bermeo eta Erkoreka inguruko sailak, Bermeoko portuko San Migel eliza edo Almikakoa.

Oso ilunak dira 1093ko agirian azaltzen diren leku-izenak. Nahiko argi dauden *Albonica* eta *Bachio* alde batera utzita, *Manguiar* edo *Mangibar*, bai A. Irigoien eta bai J. Caro, Mañurekin lotuta dagoelakoan daude. *Narniz*, Nardiz izan daiteke, *Barrungia*, Artika auzoan XVI eta XVII. mendeetan izan zen Barruti errota eta burdinola.

2) XIII. mendea. Hiribildua: jurisdikzioa eta pribilegioak

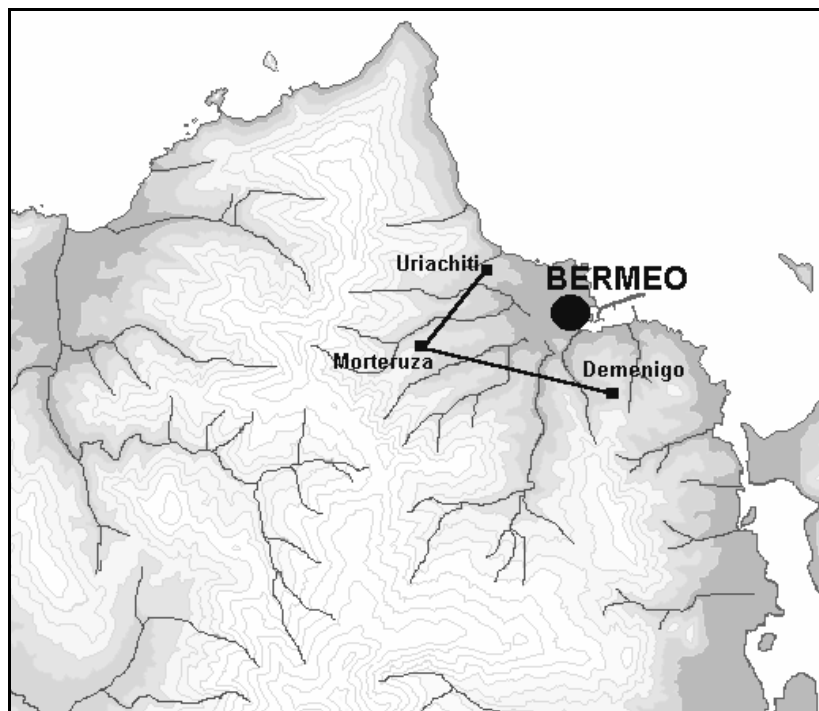
Ez da ezagutzen ingurua aipatzen duen XII. mendeko agiririk. Hurrengo mendera arte egin behar da bere berri izateko.

XIII. mendearen lehen zatian sortu zuen Lope Diaz Harokoak Bermeoko hiribildua. Ez dakigu zehatz zein urtetan izan zen fundazioa, baina seguruenik 1234 eta 1239 bitartean izango zen; alde batetik, Bermeoko fundazio agiria gaztelania hutsean idatzita dagoelako, latinez eta gaztelaniaz idatzitako Balmasedako foruaren berrespena, 1234koa delako eta, bestetik, 1236 edo 1239an hil zelako Lope Diaz Harokoa.

Jaunak Logroñoeko araudiaz hornitu zuen hiribildua eta mugak ipini zizkion:

"Et estos terminos han estos pobladores de Bermejo por nombres de Villa. De Menigo, et de Morteruza et de Vriachiti fasta Bermejo con montes et con fontes, et con entradas, et exidas (...)".

Hiriaren inguru laburrari dagokion hedadura besterik ez da. *Menigo*, gaurko Demiku da; *Morteruza*, San Migel auzoko Azeretxo eta Beasko baserriak dauden parajeari dagokio; eta, *Uriachiti*, azkenik, Arane baserriaren ekialdean zabaltzen den lautadaxoa da.

Aurrerantzean, ugariak izan ziren bere foruaren berrespenak eta hiribilduak jaso zituen pribilegioak. Besteak beste, Bermeoko hiritarrek, Sevillan, Toledon eta Murtzian izan ezik portazgorik ez ordaintzekoa (1277); Galizian eta Asturiaseko portuetan arraina gatzatu ahal izatekoa (1282); Gasteizen eta Orduñan portazgorik ez ordaintzekoa (1289); Bermeokoak zorreatatik edo fiantzengatik atxilotuak ez izatekoa (1296); merkatu librea ospatzekoa (1301); apelazioz izan ezean, Bermeoko epailearen aurrean bakarrik epaituak izatekoa, (1334), etab. Zalantzarik gabe, hau guztia, Bermeok garai hartan merkataritza alorrean izan zuen ospearen seinale da.

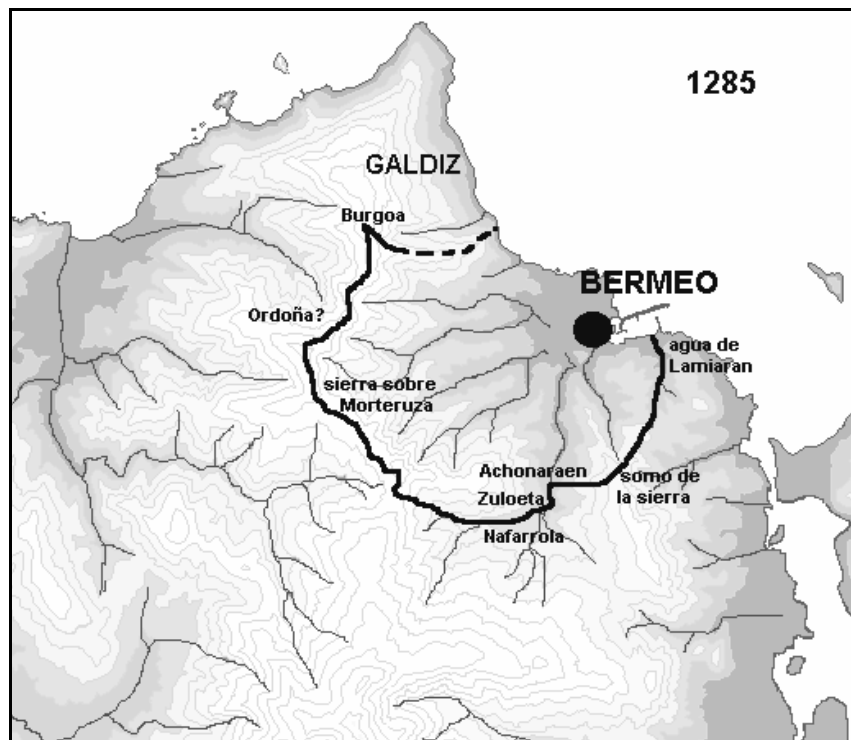
Laster hasi ziren hiribilduaren eskumeneko lurraldearen zabalkuntzak:

1285ean, Lope Diaz Harokoak Bermeori forua berrestean, hiribilduaren eskumeneko eremuaren zabalkuntza etorri zen. Oraingoan, honela zehazten dira hiribilduaren jurisdikzioa lurrak zein diren:

"Por do taja la agua de Lamiaran adentro, é por el somo de la sierra que es sobre la caseria de los fijos de don Sancho de Galdacano, é por esa senda que recuda por sobre Achonaraen al rio que ba por entre Nafarroa, é Zuloeta, é por ese rio arriba que recuda en destajo al somo de la tierra, é por el cuesto de esa sierra por sobre Morteruza, é por Ordoña que recuda a Burgos [sic], é de Burgoa fasta Bermejo, con montes, é fontes, é con entradas, é exidas (...)"

Lamiaraneko erreka leku ezaguna da; Santxo Galdakaokoaren semeen baserriaren goitiko gaina, Demiku auzo gainean dagoen Masugoiko edo Katillotxu mendiaren iparraldeko adarra litzateke. Handik mugak Artikaerreka egiten du, Atsoarene ondora eta ostean, gaurko Frantzuerrekatik jarraitzen du, hau da, Nafarroa eta Zulueta bitartean dagoen errekatik. Mugak Laubidieta edo Truboieta ganetik egiten du gero, Goikoganetik edo San Migel auzoaren goitik (Morteruza gainetik, hain zuzen)

Burgoraino heltzeko. Aipatzen den *Ordoñak*, Garbola mendia edo gaurko Zumarrietako landa ingurua izan behar du. Azkenik, *Burgotik Bermeoko* hirira egiten du mugak.

1.300ean, Bermeoren erreferentzia eginez, Bilboko fundazio agirian, *Galdiz* mendia Jaunak bere esku mantentzen duela zehazten da. Berdin gertatzen da 1337ko Gaminizko agirian ere:

“(...) é do el mio monte de Ollargan que guarda el mio Preboste de Bermeo el monte de Galdiz.”

“(...) é do bos el mi monte de Isoquiza en goarda de mi Preboste de este Lugar que les guarde, ansi como goarda el Preboste de Bermeo el monte de Galdiz (...).”

Hala ere, Iturrizak adierazten duenez, Galdizko mendi hau Bermeok berea zela frogatu zuen 1282an, Jaunaren aurrean, Olabarrietako elizatean.

1.301ean, Talea ematen zaio Bermeori; antza denez, ordura arte, Almikako elizatearena omen zen.

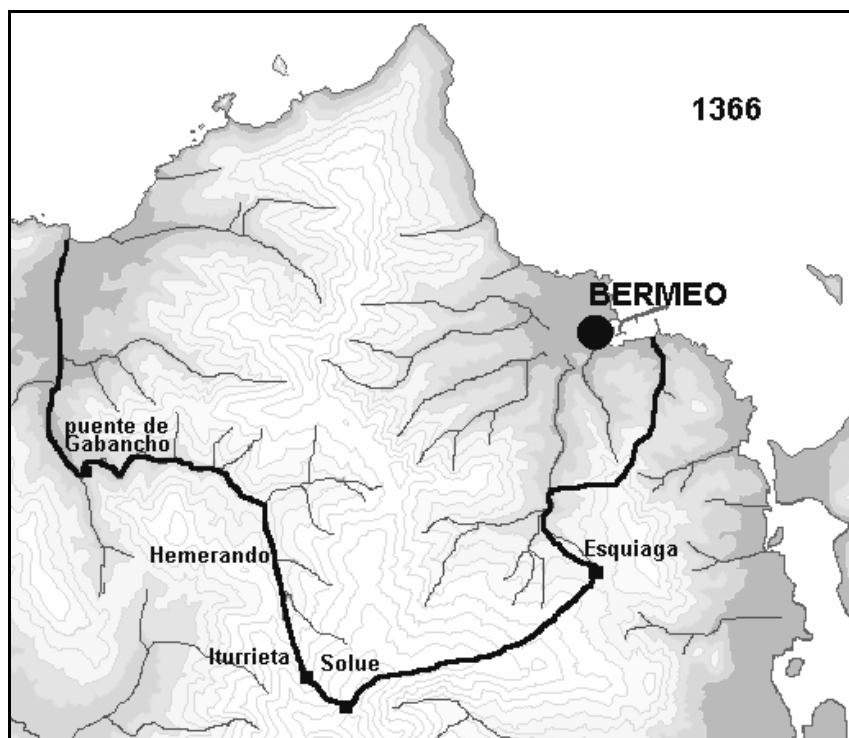
1353an, Don Tello, Bizkaiko Jaunak, Arketa eta Portuondoko portuak, Bermeoren eskumenean jartzen ditu.

1366an, berriro zabaltzen du Jaunak Bermeoren jurisdikzioa:

"De encima de la Sierra que llaman de Solue do esta amojonado, é dende fasta Iturrieta como ba el arroyo de parte de Hemerando fasta la puente de Gabancho como ba el rio por la Rueda Vieja, é dende

como ba é taja el rio fasta la mar, et de como ba a la mar de la entrada de dicho rio de Bakio fasta en Bermejo; é del dicho Lugar de Solue de la otra parte fasta en Esquiaga por do parte el termino de Mundaca fasta la mar; (...)”

Oraingoan, Ezkiaga, Tribiz, Arranotegi, Sollube, Mañu, eta Bakioko errekarainoko lurak (Zubiaur eta San Pelaio), Bermeoren jurisdikziopean jartzen dira.

XIV. mendearen amaieratik aurrera, Bizkaiko jaunak (tenore hartan, Gaztelako errege ziren, aldi berean), Bermeora hurbiltzen hasten dira Bizkaiko Lege Zaharra eta, bide batez, hiribilduko forua berresteko. Araukoa bihurtu zen Bizkaira etortzean, Larrabetzu, Gernika eta Bermeotik pasatzea foruen juramentua burutzeko. Horrela egin zuten Enrique III.ak 1293an, Enrique IV.ak 1457an, Fernando Katolikoak 1476an eta Alonso Quintanillakoak Isabel Katolikoaren izenean 1481ean.

Bizkaiko lurraldeko hiribilduen testuinguruan, Bermeoko hiribilduak nolabaiteko nagusigoa zeukan beste guztien artean. Hirietako auzietan, alkateek emaniko epaiaren aurka altxada-errekurtsoa egitean, Bermeoko alkatearengana jotzea agintzen zen; horrela esaten da Plentziako fundazio-agiriaren osteko beste guztietan.

“(...) a todo home que bos lo quiera demandar con alzada que pueda tomar la parte que se agraviare para ante los Alcaldes de Bermeo, é dende a fuera ante mi.” (Plentziako fundazio-agiria)

“(...) é establezco é mando que toda alzada que se tomare, ó fuere pedida ante el Alcalde, ó los Alcaldes de Tabira sea seguida ante los

Alcaldes de Bermeo, é dende ante mi, ó ante el Señor que a Tabira mandare” (Durangoko fundazio-agiria)

Gernikako Batzar Nagusietan, hiribilduei dagokienez, Bermeok lehen botoa eta lehen ezarlekua zeuzkan (Mundakak elizateetako lehena), eta antzinako biltzarretan Bermeoko ordezkariak hitz egitean, beste guztiek, burukoa kentzen omen zuten, beren estimazioa adierazteko.

Esandako guztiagatik, eta Jaurerriko herri populatuenetarikoa izateagatik, 1476an, “Bizkaiko Buru” izatearen pribilegioa eman zion Fernando Katolikoak. Baina hau, antza, ez zen Bizkaiko Batzar Nagusien gustukoa izan eta pribilegio honen aurka egin zuten. Horrela, 1602an, kendu egin zitzaion titulua, Bizkaiko infantzonazgoaren ohorearen kontrakoa izateagatik.

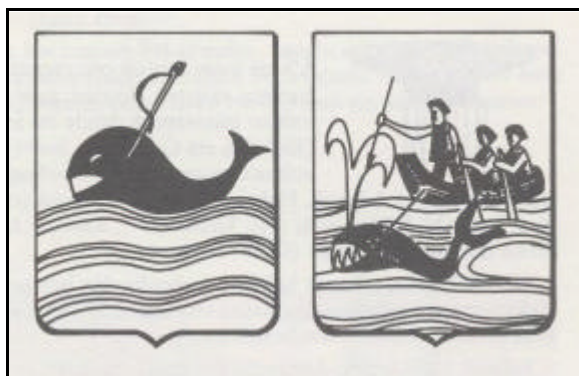
3) Ertaroa eta merkataritza

Garai honetan, biziki ari ziren bermeotarrak eta mundakarrak merkataritzan eta arrantzan. Merkataria hauek, seguruenik, garraiolaria aritu ziren, eta Gaztelako artilea edota Gaskoiniako ardoak Flandes eta Ingalaterraraino eramaten zituzten. XIII. mendearen amaieran kantabriar portuen artean sortutako Itsasaldeko Anaiarteko zortzi kideetako bat izan zen Bermeo. Ez zen harreman onik elkarte horren eta Ingalaterraren artean (kontuan izan behar da garai honetan, Lapurdiko portuak Ingalaterrako koroaren ingurukoak zirela) eta kexu eta auzi ugari izan zen Baiona eta Miarritzekoekin. Hala ere, XIV. menderako, dirudienez, lehenago etsai ziren lapurditarren lagun agertzen hasi ziren bizkaitar portuak. 1317an argitu zion Bermeoko udalak Ingalaterrako erregeari Bizkaiko portuek ez zirela kalterik eragin haren menpekoei, eta bizkaitarrak ez zirela espainiarrekin nahastu behar.

XV. mendearen erdira arte, Gaztelak eta Frantziak Ingalaterrarekin izan zuten gerrak markatu zuen euskaldunen Atlantikoko eta Mantxa kanaleko merkataritza. Euskal merkatariek behin eta berriro lortu zituzten tregoak Ingalaterrarekin, baina pirateria ekintzak ere etengabeak izan ziren. 1369an, Bermeok ingelesekiko harreman komertzialetan ziharduen; eta 1372an, Bizkaiko portuak akordioetan zebiltzan

bretoiekin, Mantxako kanalerako ibilbidea segurtatzeko. Gerrak jarraitzen zuen bitartean, Bizkaiko bost portuek (Bermeo, Ondarroa, Plentzia, Lekeitio eta Bilbo) akordioa izan zuten Baionarekin. Ordurako, Itsasaldeko Anaiartea desegina zegoen. XIV. mendearen amaieran eta XV.aren hasieran, kantauriar itsasoko marinelen garrantziak gora egin zuen Atlantikoan, batez ere Brujasen. Ardoa, artilea eta euskal burdina ziren merkagai nagusiak.

Badago Mundakakoen XVI-XVII. mendeetako jarduera komertzialen berririk ere. Mundakarrak garraiolari gisa jardun zuten garai hartan. XVI. Mendean, Portuondo aipatzen da burdina eramateko Irlandarako bidaiei abiapuntu legez. 1591an, oihalak garraiatzen diren berria dago. Eta XVII. nean burdina eramaten zen joanean, eta itzuleran ardoa ekartzen.

4) Bandoen arteko borrokak

XIV eta XV. mendeetan Euskal Herria osoan izan ziren leinuen edo alderdien arteko borrokaldiak. Alderdi horiek ahaidetasunean oinarritzen ziren; leinu bereko senide izateak solidaritate loturak sortzen zituen eta zenbat eta ahaide gehiago izan leinuak, hainbat eta boteretsuagoa bihurtzen zen. Senitarteko buruzagitza, adar nagusiko “ahaide nagusiak” hartzen zuen; leinuko burua zen.

Sarritan, leinuak beren arerioen aurka botere handiagoz aritzeko, beste leinu batzuekin elkartzen ziren, alderdiak edo bandoak eratuz. Bizkaia, Gipuzkoa eta Arabako leinuak Ganboa eta Oñazko alderdietan bananduta egon ziren. Bizkaian, Butroiko ahaide nagusia agertzen zen Oñazko bandoko buru eta Abendañokoa, Ganboako alderdiko nagusi.

Alderdi horien arteko errietak edo altxamenduak, sarritan, gaur lelokeriatzat hartuko genituzkeen arrazoiengatik sortuak izaten ziren; “bestea baino gehiago” izateagatik, gehienetan.

Lope Garzia Salarzarkoaren esanetan, hasieran bi leinu nagusi zeuden Bermeon, Asuagakoa eta Apiotzakoa, elkarren etsai, norgehiagokako lehian; Asuagako leinua hiru adarretan banandu omen zen: Ermenduruakoa, Areiltzakoa eta Aroztegikoa. Gerora, lau leinuak akorduan jarriarik elkarren artean banandu ei zuten herria.

Euskal Herria osoan bezala, Bermeon eta Mundakan ere, izan zen ahaide nagusien arteko borrokarik. Hona hemen garai hartako zenbait gertaera. (Ik. Garcia de Salazar, Lope; 191-192; 198-199; 211-212; 217; 223-225):

1414an, Mungian, gerrarako eraikuntza bat zela eta, Butroiko eta Abendañoko nagusiak errietan ari zirelarik, menietan sartu ziren, Ahaide Nagusi bi hauek Mungiara

ez hurbiltzeko baldintzapean. Tenore hartan, Juan Abendañokoa, laurogei gizonekin, Gernika, Arteaga eta Bermeon sartu zen. Bermeon zegoela, Juan Santxez Billelakoak, Abendañokoaren eta Butroikoaren artean liskarra sortzeko asmoz, Abendañokoari deitu omen zion Mungiara hurbil zedin neska bat emango ziola aginduta. Abendañokoak hala egin zuenean, Butroikoak iraintzat hartu eta Mungiara abiatu zen hau ere, borroka berri bati hasiera emateko.

1427an, istiluak izan ziren Bermeon Fortun Santxez Olabarrietakoaren eta Juan Ortiz Arreskurenagakoaren artean, biak leinu bereko ahaideak izanik. Arreskurenagakoak Butroikoei eskatu zien laguntza; Olabarrietakoak Arteagakoei. Laster heldu zen Bermeora Juan Martinez de Burgos, Bizkaiko korrexidorea eta "haien artean zebilela" buruan zauritu zuten Arreskurenagako dorretik. Atxiloketak izan ziren, baina Juan Ortiz Bermeotik ihes eginda zegoen ordurako; Butroira joana zen laguntza eske. Butroiko nagusia Bermeora iristean, hiria itxita eta Arteagakoek hartuta aurkitu zuen. Juan Ortiz Arreskurenagakoa auzitan jarri zen korrexidorearekin. Korrexidorea eta Butroiko nagusia, beste batzuekin, Arbilduako biltzar nagusian zeudelarik, Juan Ortiz heldu zen hogeitabost gizonekin eta korrexidoreari hitz gogorrak bota zizkion eta batzarra nahastu zuen. Orduan, Juan Ortizen morroi batek gezi batez erail zuen korrexidorea. Errieta erdian, Butroiko nagusiaren sasikoa, Otxoa Butroikoa hila suertatu zen. Juan Ortiz, atxilotuta, Gortera eraman zuten eta lepamoztua izan zen.

1446an, Pedro Abendañokoa eta Martiz Ruiz Arteagakoa euren ahaide guztiekin sartu ziren Bermeon; hemen, Aroztegikoak zituzten lagun. Eta Ermendurua, Apiotza eta Areiltzakoaren aurka borrokatu ziren; hauek Butroikoa zuten kidetzat. Bi egunetako borrokaldiaren ondoren, hiria menderatzea lortu zuten. Handik hiru egunera, Gomez Gonzalez, Butroiko nagusia, bere ahaide guztiekin agertu zen Bermeon, eta zelan portale batetik sartu hau, hala irten ziren Abendañokoak eta Arteagakoak Santa Eufemiako portaletik. Hain presaka atera ziren, non euretako batzuk itsasoan hil baitziren itota. Butroikoak atxiloketak egin eta zenbait dorre suntsitu zituen: Rui Santxez Mundakakoarena, Busturiko Sagarminagakoa eta Martin Ruiz Enparekoarena. Abendaño eta Arteagakoek, era berean, Gernika hartu zutenean, Butroikoak hiri honetan zeukan etxea suntsitu zuten.

1460an, Arostegikoek harresi gainetik, Butroiko ahaide nagusiaren sasikoa zen Otxotetxea hil zuten gezi batez. Erasoan, zaurituak izan ziren, honen anaia Juan Gonzalez eta beste batzuk ere.

1468an, Pedro Abendañokoak deituta, Diego Gomez Sarmiento kondea bere soldatapeko zaldunekin, Otxandiotik Durangora abiatu zen eta kalte handiak eragin zituen Zaldibarren, erreketak eta lapurretak burutuz. Berdin egin zuen Gernikaldean, Bermeoko errebaleraino iritsiz.

Leinuen arteko borroka hauek, jatorriz, Bizkaiko Lur Zabalean zeukaten eragin zuzena, baina laster hasi ziren hiribilduak menderatu nahian ere. Istilu handiak sortzen ziren Batzar Nagusietan eta, egoera hartan, Bizkaiko Jaunen boterea zen Ahaide Nagusiei aurre egiteko gai agertzen zen bakarra. Hiriak bortxakerietatik askatzeko, hiribilduak Lur Zabaletik aldentzea erabaki zuten. Ondorioz, Bizkaiko hiribilduak ez ziren Bizkaiko Batzar Nagusietara bilduko, horrela, Lur Zabalarekiko zituzten loturak deuseztatuta geratu ziren.

1487ko ekainaren 12an, Bilbon burututako hiribilduen batzarrean, *Chinchillaren Ordenamendua* deitutakoa ezarri zen. Ordenamendu horretako arauak hiribilduetako gobernamentuari eragin egin zioten modu zuzenean eta, zeharka, baita Jaurerrikoari ere. Kontzejuen jurisdikzioari mugak jarri zitzaizkion eta Korrexidoreak hirietan zituen ahalmenak zehaztu ziren. Hiribilduei debekatu egin zitzairen Lur Zabaleko batzarretara joatea eta haien arteko bileretara deitzeko ekimena Korrexidorearen esku geratu zen. Pase forala bera erabiltzea ere, debekatua geratu zen. Bizkaiko Foruaren aurkakoa zela eta, laster azaldu ziren *Ordenamenduaren* aurkako kexuak.

Ondorioz, Lur Zabala geratu zen Jaurerriaren ordezkari gisa, eta hiribilduak, bitartean, talde legez ordezkatzeko zituzkeen inolako erakunderik gabe gelditu ziren. Korrexidorea zatekeen autoritate komun bakarra.

Chinchillaren Ordenamenduak bandoen arteko borrokekin amaitzen lagundu zuen.

5) Gainbehera eta suteak. Jurisdikzio auziak

1504ko abenduaren 13an, ikaragarritzko sutea jasan zuen Bermeoko hiriak. Aurrerago ere, 1297an, 1347an, 1360an eta 1422an sualdiak izan ziren, baina 1504koa orokorra izan zen. Ia herri guztia erre zen; harresiz kanpoko errebala bakarrik geratu zen hondatu gabe. Santa Eufemia eta, batez ere, Talako Andra Maria elizaren mendebaleko aldea zeharo suntsitu zen, eraikuntza eder haren hondamenari hasiera emanez; hiriburuko dorretxeetatik, Ertzillakoa geratu zen zutik eta udaleko artxiboa ere erabat errautsi zen.

Sute honek Bermeoko populazioaren beherakada eragin zuen. 1480an, 500 fogera zituen, eta 1514an, berriz, 430 fogeratara jaitsi zen.

Baina Bermeoren gainbeheraldia lehenagotik hasia zegoen. Bilbok XIV. eta XV. mendeetatik aurrera izan zuen gorakadarekin lotu behar da krisialdi hau. Bilbo, oso ondo kokatua zegoen, Ibaizabal-Nerbion ibaien bilgunetik hurbil eta Gasteiz, Orduña eta Balmasedako bideen gurutzan; burdin meatzetatik ere gertu. Bilbok hartu zuen Bizkaiko itsas merkataritza osoa, untzigintza eta merkatu nagusiak. Bertan bideratu zen

Gaztelako artilearen komertzioa Ipar-Europarekin eta Bilbotik hasi zen sartzen Europako merkaderia.

Hau guztia gutxi bazen, oso gastu handiei aurre egin beharrean aurkitu zen Bermeo XVI. mendean: inguruko elizateekin izan zituen jurisdikzio auziak zama handia izan ziren hiribilduaren ekonomiarentzat.

Ondo ezagutzen ez diren arrazoiengatik, zenbait hiribilduen kasuan, zaila gertatzen zen beren eskumeneko eremuak finkatzea eta sendotzea. Fundazio garaian edota zabalkuntzetan emandako lurraldearen barruan elizateak agertu ziren (beharbada, lehenagotik egon zirenak) eta Lur Zabaleko entitate hauek euren agintari eta lege propioak zituzten. Bermeoren kasuan, jurisdikzioaren zabalkuntzekin, Almika eta San Pelaio elizateetako eremuak hiribilduaren eskumenean geratu zirenean, Bermeoko agintaritzak topo egin zuen baserrietako hidalgoek aurretik zituzten eskubideekin. Ondorioz, Bizkaiko Lur Zabala eta hiribilduaren arteko borroka hasi zen. Bermeo, bere hiri-agirian oinarrituko da bere eskumeneko eremua errebindikatzeko eta elizateak, euren antzinako ohituretan. Eztabaidak lur-eremuei eta hidalgiari buruzkoak ziren eta ea hiribilduetako legedia aplikatu zitekeenetz hiriko eskumeneko inguru batzuetan. Istilu hauek ez ziren Bermeon bakarrik izan, baita Gernikan, Markinan, Bilbon, Lekeition edo Portugaleten ere. Zalantzarik gabe, *Chinchillaren Ordenamenduaren* ondorioek zer ikusia izango zuten prozesu honetan.

1.500. urtean jadanik, San Pelaioko Azeretxo baserriko jabeak errota bat eraikitzean bere lurretan, zalantzan jartzen da Bermeoko alkatearen aginpidea inguru hartan. Baina eztabaida gogorrenak 1558an hasi ziren: San Juan Hermetxiokoaren hilotza aurkitzean Almika inguruan eta Bermeoko alkateak jurisdikzio ekintzak burutu zituenean, berehala protestatu zuten Jaurerriak eta elizateak. 1562ko epaia Bermeoren kontrakoa izan zen eta hiriak apelazioa egin zuen, errugabe geratu zen 1568an.

Berriro altxatu ziren elizateak Hernan Sanchez exekutorearen mugarritzearen aurka, eurak ere auzian parte izanik, ez zirela deituak izan eta.

Elizateen esanei men eginez, 1577an, Jeronimo de Espinosak, Valladolideko Kantzilergoko Bizkaiko epaile nagusiak, atzera bota eta balio gabe utzi zuen Hernan Sanchezek egindakoa eta elizateek markatutako mugarriketa "zaharra" jartzeko agindua eman zuen.

Epaia honekin, Artika, Almika eta Demiku, Bermeoren eskumenetik kanpo geratu ziren. Era berean, Arketa eta Portuondo ere bai. Ondarreko errota, hiri ondoan, Adoberiako auzunean egonik ere, elizateen eremuko geratu zen. Berrogei eta hamaika urtean, hala geratu ziren gauzak.

XVII. mendean, Bermeoren apelazioek fruitua emango dute: 1628ko auzian berriro itzultzen zaizkio hiriari 1366ko zabalkuntzan emandako eremuak.

Exekutoria honekin amaitu ziren, antza, Bermeoko hiriaren eta inguruko elizateen arteko jurisdikziozko auziak. Bizkaiko beste lurraldeetan ere baretu egin ziren hiribilduen eta ondoko elizateen artean izandako iskanbilak; Zalantzarik gabe, 1630eko Konkordia delakoaren inguruan kokatu behar da konponketa hau. Beraren bitartez sortu zen Bizkaiko erakunde-egitura bateratua, hiribilduen eta elizateen estatusak berdindu baitzituen Jaurerriko Batzar Nagusietan eta Erreximenduan, *Chinchillaren Ordenamenduak* ezarritako bikoiztasuna hautsiz.

6) Udalaren antolamendua

Bermeo

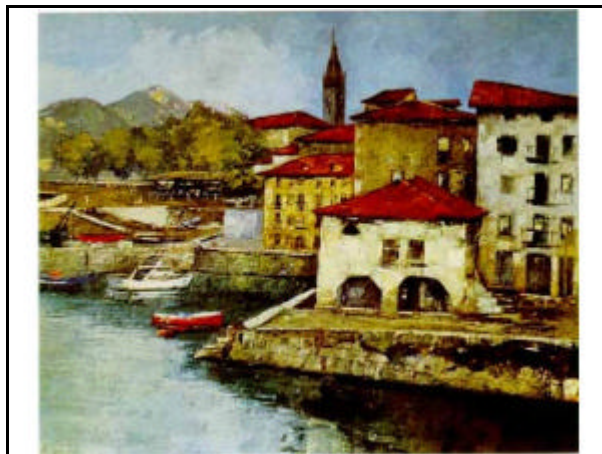
1688an, herriko ordenantzetan aldaketak izan ziren, batez ere, udaleko karguak hautatzeko atalean. Fundazio-agiriak ez zuen arau nahikorik herriaren antolamendurako eta ordenantzak egin beharra egon zen. Ez da ezagutzen noiz eta zenbat egin ziren. 1504az aurretikoak sute orokorrean erre ziren. 1557an, dirudienez, haien kopia bat egin zen, baina ordenantza haiek zehatzegiak eta, askotan, alferrikakoak izanik, ez ziren eraginkorregiak. Azkenik, aipatutako 1688ko aldaketen ondoren, 1753an, *Ordenantza* berriak ezarri ziren.

XVIII. mendera arte, kontzeju zabalez eta kontzeju itxiez gobernatu izan zen Bermeo. Kontzeju zabaletan, herriak bildurik hartzen zituen erabakiak, batez ere, gastuen banaketei, herri-basoei, lan publikoei lotutako gaietan. Kontzeju itxietan, udaleko kargudunak ziren erabakiak hartzen zituztenak. Kargudunak hautatzeko orduan, lau auzunetan banatzen zen hiribildua: Areiltza, Apiotza, Ermendurua eta Aroztegi. Hona hemen, besteak beste, hiriko kargudun nagusiak:

1. Alkatea: Alkate eta epaile. 1688ko ordenantzetan alkateak “jabetzaduna” izan behar zuela zehaztu zen.
2. Erregidoreak: Hasieran zortzi izaten ziren baina 1688an, laura jaitsi zen erregidoreen kopurua. Auzune bakoitzeko erregidore bat izendatzen zen. XVIII. mendetik aurrera, berriro ezarri zen zortzi erregidoreko kopurua.
3. Sindiko ahaldun nagusia: Bermeok zituzkeen auzietan hiria ordezkatzeko zuena.
4. Eskribaua: agiriak jasotzen zituena.

Udaleko karguak hautatzerakoan harresiz kanpokoek ez zuten parte hartzen. Hautaketak, auzuneak txandakatuz burutzen ziren eta, horrela, txanda egokitzen zitzaion auzunekoak hautatzen ziren alkate eta alkateorde. Esan behar da, auzuneetako erregidoreak, zozketaz hautatzen zirela.

1753ko ordenantzetan, karguak hartzeko baldintzen murrizketa handia ezarri zen: diruduna, hidalgoa, kulturaduna, elebiduna (gaztelania jakin beharra, alegia) izan behar zen.

Mundaka

Elizatea zen Mundaka, baina elizateen barnean, *puebla* titulua zuenetarikoa. Hiribilduen pareko antolamendua zeukan.

- Erreximenduaren osaketa:
- 2 zindun (bat alkate?)
  - Errexidore bat
  - Sindikoa bat (horniduren arduraduna zen hau)

Hautaketak: (1821ean): Bederatzi hautesle aukeratzen ziren eta eurak ziren, gero, karguak aukeratzen zituztenak. Hautesle hauek jabeak eta jokaera egokikoak behar zuten izan.

Bi botere gune nagusi zeuden Mundakan: Udala eta Kofradia.

7) XVIII. mendea. Erreformismoa. Matxinadak. Lan publikoak.

• Matxinada

Borbondarrak hartzean Gaztelako erregetza, monarkiaren eredu zentralizatzaileagoa ezarri zuten eta Bizkaiaren kasuan ahalmen handiagoak eman zitzaizkion korrexidoreari. Zentralizazio prozesu honetan kokatzen da, aduanak portuetan eta, Portugal eta Frantziako mugetan ipintzea agintzen zuen 1717ko abuztuaren 31ko dekretua, eta bere ondorioz sortutako matxinada. Eragin zuzena izan zuen aginduak kostaldeko portuetan eta bereziki Bermeon, non istilu gogorrak izan ziren.

1718ko irailaren 5ean, kontzeju zabalera deituta, Bermeoko herria, goiko plazan, udaletxe aurrean bilduta, alkatearen eta bere anaiaren aurka altxatu zen. Juan Tomas Eskoikizkoa, alkatea, ez zegoen bileran. Harek zerbait susmatzen zuen eta Talako Andra Maria elizaren babesean izkutatu zen. Kontzejuak batzordea bidali zuen eta alkatea, elizan bertan atxilotuta mantentzea erabaki zen.

Aurreko urteko abuztuaren 31ko dekretua jarraituta, aduanak itsasora aldatzea agindu zen. 1717ko urriaren 21ean, dekretuak Bizkaiko Batzar Nagusien gaitzespena izan zuen, foruen aurkakoa zelako, baina batzarraren gainetik, aduanak lekuz aldatzea agindu zen.

1718ko irailaren 4an lehertu zen matxinada Bilbon. Matxinatuek, baserritarrak batez ere, merkatarien, eta Diputazio eta hirietako agintarien aurka egin zuten, dekretua indarrean jartzen utzi zutelako. Matxinada Bizkaiko eta Gipuzkoako beste leku batzuetara zabaldu zen.

Bermeon gertakari gogorrenak irailaren 10ean izan ziren. Gernikan Batzar Nagusia burutu ondoren, Busturialdeko elizateetakoak Bermeora abiatu ziren: gernikarrak, muruetarrak, busturitarrak, ibarrangeluarrak, mundakarrak eta guztien buru korrexidoreordea, jendetzak behartuta. Goiko plazara egin zuten giltzapean zeudenak zigortzeko asmoz. Hantxe zeuden kartzelan, Bermeoko alkatea zen Juan Tomas Eskoikizkoa eta

bere anaia Martin Antonio, Bilboko bigarren errexidore izanikoa; azken honen emaztea Manuela Lasso de la Vega, alkatearen alaba, Maria Josefa, eta bere senarra, Gregorio Esterripakoa, herriko oñaztar lehen errexidorea. Hantxe zeuden ere Fernando Olazabal eta Juan Tomas Goikoetxea, aduanako txalupako kaboa eta zaindaria.

Matxinatuak kartzelan bortizki sartu eta atxilotuak hiltzen hasi ziren. Alkatea eta Esterripa, gainera, leihotik behera bota zituzten. Antza, alkatearen alaba baino ez zen atera bizirik.

Ondoren, jendetza, Bermeotik irten zen Lekeitiora egiteko asmoz. Hurrengo egunera arte plazan geratu ziren sei gorpuak.

Urtarrilean, Koroak zapalketarekin erantzun zuen. Bermeoko hilketengatik muruetar bi eta busturtiar bat hilaraziak izan ziren eta beste zenbait kartzelaratuak. Handik hiru urtera, 1722an berriro aldatu ziren aduanak lehorrera eta Bizkaiko askatasun komertziala berrezarri zen.

1722ko urte hartan, lehenago esan den legez, sute ikaragarria jasan zuen Bermeok

XVIII. mendea, orokorrean, loraldi garaia izan zen. Bermeon ere bai; mende honetan, bere jarduera ekonomikoaren berregituratzea gertatu zen: merkataritza arloa bertan behera utzi eta arrantzarako joeran murgildu zen.

- **Lan publikoak**

Mendearen hasieratik erakutsi zuen udalak moilak konpontzeko ardura. Itsasoak hainbatetan hondatzen zituen portu bietako moilak eta beste hainbestetan egiten ziren konponketa lanak.

XVIII. mendean, portuko azpiegiturretan ez ezik, bestelako lan publikoetan ere ahalegin handiak egin ziren. Bermeotik Bilborako galtzadan (Erregiñazubi - Almika - Laubidieta - Oiangorta) konponketak eta berrikuntzak egin ziren: 1775ean, Erregiñazubitik Almikarako tartean eta 1779an, Astazabaletik Laubidietarakoan. Oiangortako zubia ere, urte berean berriztu zen, Gabriel Kapelastegiren ikuskapenarekin. 1798an Arrizurietatik Oiangortako zubirainoko galtzadaren tartea konpondu zen. Sanjuanbideko galtzadan ere, Ormabarrietatik Araneko kurtziorainoko tartean, konponketak egin ziren 1786an.

Kaleetan, harresiko portaletan eta hiriko zenbait eraikuntza berezietan ere, konponketa lan ugari egin zen: 1722ko suteak udaletxea erre zuenez, berria eraikitzeko beharra zegoen eta hala egin zen 1732an. 1739an konponketa lanak egin ziren Erreteriaportalen, 1777an San Migelekoan eta 1797an Santa Barbarakoan. 1730ean, Goiko plazako Bañosko kondeen jauregia bota zen.

Elizetan eta ermitetan: 1705ean, konponketa lanak egin ziren Kurtzio, San Roke, San Migel eta San Andres ermitetan; 1708an Talako Andra Mariako kanpandorrea gorago altxatu zen eta, 1711n, eliza honetako gangak beherago jaisteko lanak egin ziren. 1732an, San Martineko ermita erabat desagertu zen, bere azken hormak bota zirenean. 1779an, Errosako ermita berreraiki zen, hondatzear zegoelako eta urte berean, konponketak egin ziren Santa Klara ermitan. 1783an dorre berria eraiki zen Santa Eufemiako elizan Gabriel Kapelastegi maisuaren diseinuarekin.

XVIII. mendearen amaieran, frantziar konbentzionalen aurkako gerrarako prestakuntzek hartu zuten lehentasuna; 1792tik aurrera, kostaldea babesteko *Matxitxakoko*, *Galdizko*, *Tonpoiko*, *Talako*, *Baztarreko*, *Gazteluko* eta *Errosako* gotorlekuak eta bateriak ikuskatu eta konpondu beharra zegoen.

8) Baliabideak eta lurraren antolamendua Antzinako Errejimenean

Bermeo

Eraikuntza horietarako eskura eduki behar ziren gaiak (harria, buztina eta zura, alegia) bertako harrobietatik, basoetatik eta teilerietatik ateratzen ziren: *Galdiz*, *Arballo*, *Tribiz*, *Matxitxakoko* harrobietatik; *Ametzaga*, *Adoberia* eta *Beitegiko* teilerietatik; eta, garai hartan ugari ziren herri-basoetatik. Basook ahitu ez zitezen, udalak urtero 300 haritz berri landatzeko betebeharra zeukanez, XVIII. mendean, Bermeok, lau mintegi mantentzen zituen: *Mañukoa*, *Aguriagakoa*, *Galdizkoa* eta *Zuluetaburukoa*.

1682ko errepartimenduen inguruko agiri batean, ondoko unitateetan banatzen zen Bermeo aldeko lurraldea:

1. *Harresi barrua*.
2. *Almika elizatea* (gaurko San Migel, San Andres, Almika eta Artika auzoek eratua).
3. *Hiribilduko baserriak* (Arane eta Agirre auzoetakoak).
4. *San Pelaio elizatea* (gaurko Bakio eta Bermeoko S. Pelaio auzoek eratua).
5. *Zubiaur barrutia* edo '*partidua*' (gaur Bakioren eskumenekoa).
6. *Demiku auzoa*.

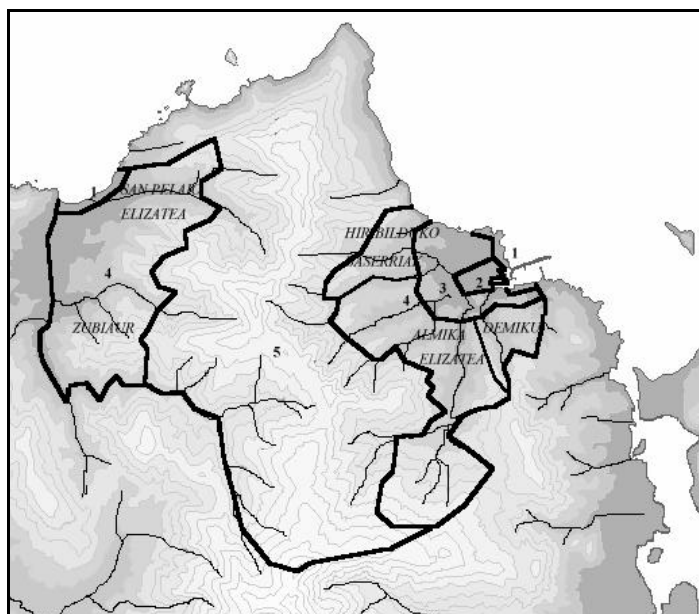
Gaurko *Arranotegi* eta *Mañuko* auzoak, antzina, despoblaturak izan ziren, herri-lurren eremua hain zuzen.

Unitate hauek, populazioarekin edo biztanleriarekin lotutako entitatetzat hartu behar dira; giza-harremanetarako eremutzat. Giza-taldeek (edo baserriek) eratzen zituzten auzo eta elizateak. Hala ere, elizateen kasuan, lurraldea ere markatzen zen, Bizkaiko Lur Zabaleko jurisdikzioa zegokion eremutzat hartzen baitziren.

1500ean, San Pelaiokoek muga zehatzak erreibindikatu zituzten eta Almikakoek, 1558an, hiribilduko alkateak elizatean burututako eskumena ukatu zuten: Hala ere, bai elizateen eta bai auzoen inguruetan zeuden baso eta mendiak, hiribilduko kontzejuaren jabetzakoak ziren eta berak kudeatzen zituen.

XIX. mendera arte, herri-ondasunak esku pribatuetara aldatu baino lehen, ondoko eskema erakusten zuen, banaketa espazialari dagokionez, lurraldearen erabilerak:

1. Bermeo hiritik hurbil eta kosta aldean, zenbait eremu udalaren ondasun “propioak” ziren. Hauen aprobetxamendua urtero enkante publikoaren bidez alokatzen zitzairen partikularrei: Tonpoi biak, Tala, Landatxu, Artza, Izaro, Errosako bideko bedartzak, etab.
2. Bermeoko hiribildua, harresi barrukoa, eta harresiaren kanpoaldeko zenbait eremu ere (“extramuros” deituak), kaletarren bizileku ziren.
3. Hiribildua inguratzen duten eremuak, gehien bat, kaletarren lur eta ortuak ziren: Mendiluz, Ibarreta, Dibio, Portuburu, Artalde...
4. Baserrien ingurua, gaur egunekoa baino askoz laburragoa zen. Baserriak elizate eta auzoetan antolatzen ziren.
5. Herri-sail “komunak”: udalaren ondasun hauek (“propioetatik” bereizten direnak) ustiakuntza anitza izaten zuten: baserriarren esplotazio-eskubideak, burdinolei saltzen zitzairen egurra, eraikuntzarako materiala, harrobiak, etab.

Eremu horien zoria desberdina izan da XIX. mendetik aurrera. Alde batetik hiriaren zabalkuntza dago, hiriaren inguruan zeuden eremuak eta izenak ere irentsi egin dituen: zaila gertatzen da gaur egun Arteazabal, Asuaga edo Usatorre bezalako lekuak kokatzea. Beste alde batetik, herri-sailen salmentak baserriak hedatzea ekarri zuen, aurretik zeuden hariztien eta oihanen kaltean; eta horrekin batera, interes pribatuarekin lotuta dagoen kanpoko zuhaitz espezien (pinua, eukaliptoak) zabalkuntza ere. Baserrien eremua ere aldatuz doa, gaur haien alboan eraikitzen diren landetxeekin. Gauzak horrela, gaur egun ikus dezakegun Bermeo aldeko paisajea oso itxuraldatua dago antzinakoaren aldean, eta horrek toponimian bere ondorioak izan ditu. Zentzu honetan, XIX. mendeko joeran, herri-sailetan eraikitako baserri berrien izendegian ikus dezakegunez, parajearen lehengo izenak mantendu izan dira: Sartzaileku, Ermu, Mintegi, Gortaederre, Urkamendi, Arrizurieta, etab., eta eskerrak honi ezagutzen dira gaur izen horien eta beste askoren kokapena.

Mundaka

Udal ondasunak: Santa Katalinako saila, ospitale-etxea, Olazabal etxea (alhondiga), Mazu mendia, lurak Errosapen, Betrokolen eta lamiaranpen.

9) Komunikabideak

Lehorreko komunikabideei dagokienez, bi galtzada nagusik lotzen zuten Bermeo Bizkaiko lurraidearekin:

a) Bilborako galtzada: *Erremedioportaletik* abiatzen zen eta *Adoberiako zubitik* igaro ondoren, *Almikatik* gora egiten zuen *Laubidietaraino*. Handik, *Infernuerrekara* jaisten zen, *Oiangortako zubitik* aurrera eginez, Mungia aldera jotzeko.

b) Durangorako galtzada: *Artikerreka* gurutzatu (XVI-XVII. mendeetara arte, *Aportategiko zubia* izenekoa zegoen *Erribera* inguruan; aurrerantzean, *Artzako zubitik* igarotzen zen erreka) eta *Mundakabidetik* (*Errosako bidetik*) abiatzen zen Gernika eta Durango aldera.

Bigarren mailako beste bi galtzada zeuden:

c) Sanjuanbidea: *Sanjuanportaletik* abiatuta, *Arane* auzotik gora, *Burgo* mendiaren beste aldera egiten zuen *San Pelaia* eta *Gaztelugatxera* jotzeko.

d) Bakiorako galtzada: *Dolareagatik* abiatuta, *San Martineko zubia* igaro ondoren, *Agirre* auzotik gora egiten zuen, *Zumarrietako landatik* behera Bakio aldera jotzeko.

XIX. mendean bide berri bi eraiki ziren:

e) Matxitxakobidea, farolaren zerbitzurako. Bide hau estatuaren ardurakoa izan zen.

f) Bilbobidea: Almikatik gora izaten zen galtzada tradizionalaren ordeztu, Bilborako errepide berria eraiki zen 1829an. San Migel auzoaren iparraldeko hegaletik eta *Itubizkarburutik* gora egiten du.

Auzoetarako bideak:

g) Sanmigelbidea (*Ondarreburutik*, *Dibiobidetik* zehar *San Migel* auzora egiten du)

h) Sanandresbidea (*Aranondotik* gora)

i) Artikabidea (*Artikerreka* ondotik gora)

j) Demikuko bidea (*Mundakabidetik* *Demiku* auzora egiten duena)

k) Zarranerako bidea, *Kurtziotik* *Zarran* baserrirainokoa.

l) XX. mendean, Matxitxakoko eskolatik gora, Talaiatik zehar, *Bakiorako bide berria* ireki zen.

Azkenik, bai hiriko edozein puntutatik eta bai baserrietatik, eliza edo hilerrietara joateko, *andabideak* zeuden. Tradizioak zehatz definitzen zituen nondik nora izaten ziren bide horiek.

Bilboko trenbidea 1881erako, Sukarrietaraino zegoen eraikita eta 1955ean luzatu zen Bermeoraino.

10) XIX. mendea. Elementu tradizionalen galera

XIX. mendean, aldatu edota desagertu egin ziren Bermeo tradizionaleko zenbait elementu ezaugarri:

Hasteko, aldaketa nagusia aipatu behar da: udalaren autonomia ekonomikoaren galera. XIX. mendera arte, batez ere herri-lurren ustiakuntzarekin, baliabide ugari izan ohi zuen Bermeok bere gastuei aurre egiteko. Baina mende honetan udalaren lurralde-ondasun ia guztiak besterenganatu ziren kontzesioen eta desamortizazioen bitartez. Estatu liberalaren helburuetako bat izan zen lurren pribatizazio hau. Ondorioz, udala, ekonomikoki, estatuaren edo agintaritza probintzialen menpean geratu zen; gertakari horrek bere ondorio politikoak ere izan zituen.

Lurren pribatizazioak, luzera, Bermeoaldeko mendietako landaretzaren aldaketa ekarri zuen: apurka-apurka berezko basoak desagertuz joan ziren eta lehengo amezti, harizti, haltzadien lekua, pinu eta eukaliptoen plantazioek hartu zuten.

XIX. mendera arte, herriko hilerriak elizen inguruetan egoten ziren. Talako Andra Maria ondoan, Santa Eufemia ondoan. Mende honetan, izurriteetatik babesteko eta leku haiek txiki geratu zirelako, hilerriak herritik kanpora ateratzea erabaki zen. 1832an *Ormabarrietan* eraiki zen hilerri berria, eta hura ere txiki geratu zenez, 1886an, *Mendiluzen* eraiki zen, gaur, oraindik, erabiltzen dena.

Hiribilduko harresia apurka apurka desagertuz joan zen: batzuetan, etxeak hesira atxikitu eta harresiaz jabetu zirelako; besteetan, harresiko harria saldu egin zelako. Portaleak ere, XIX. mendean zehar ia denak bota egin ziren: 1827an *Erremediokoa*, 1829an *San Migelekoa*, 1833an *Santa Barbarakoa*, 1886an *Beiportalekoa*. Gaur, *Sanjuanportale* da zutik mantentzen den bakarra.

XVIII. mendearen amaieran, Talako Andra Maria eliza hondatuta, eliza berria eraikitzea pentsatu zen Goiko plazan, udaletxe aurrean, Bañosko kondeen jauregia egon zen lekuan. Lanak 1820an hasi ziren eta 1866an zabaldu zen eliza berria.

Mende amaieran kaleak argitzeko instalazio elektrikoa jartzen hasi zen.

PERTSONAIAK ETA IDAZLEAK

BERMEOKOAK

Juan Beltsua Ugartekoa

Maisu hargina. Besteak beste, Bermeoko eta Getariako portuak egin zituen. *Artika* auzoko *Torre* (Ugarte deitua ere) izenekoan jaioa. 1560an diseinatu zuen Bermeoko Portuzarreko ipar-ekialdeko dikea.

Juan Martinez Arteagakoa

Martin Ruiz Arteagakoaren eta Ana Martinez Askizuakoaren semea. 1606an, Catalina Muxika-Butroekoeekin ezkondua. *Escuadra Vizcaya* izenekoaren bi kapitainetako bat izan zen, Juan Etxeburukoarekin batera.

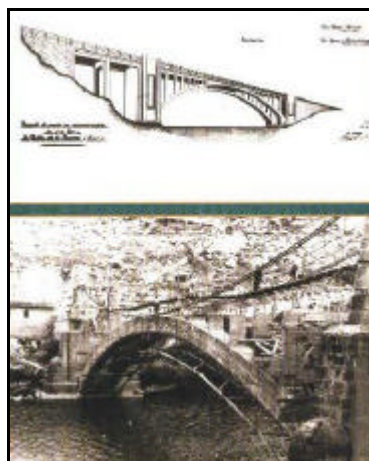
1624an, itsasontzi holandar batekin izandako istripu baten ondorioz zauritu egin zen eta eskuineko besoa moztu beharrean aurkitu zen. 1626an hil zen.

Juan Angel Iradi

Eskribaua Bermeon eta baita alkate ere 1843an. 1845etik 1848ra arte udaleko idazkari legez aritu zen. Alkate izan zen garaian, herriko geografiari eta historiari lotutako, *Bermeo antiguo y moderno, descrito y pintado en lo más notable...* izeneko liburua idatzi zuen.

Antonio Goikoetxea

Arkitektoa. Bilboko zubi esekia eraiki zuen (1827an inauguratua), penintsula osoan tankera honetako lehena. Gaur egun ez dago zubi hau. Lapuebla de Labarcan ere beste zubi bat eraiki zuen Ebro ibaiaren gainean.

Santos Domingez Benguria

Bermeoko historiaz idatzi duen beste bermeotar bat da. *Bermeo. Juicio analítico, crítico e histórico sobre las noticias y memorias de esta villa* izenekoa 1899an eta *Jaun Bermeo. Fastos históricos y defensa de la muy noble y muy leal villa de Bermeo desde los orígenes prehistóricos de los eúskaros que lo pueblan, relacionados con los hechos institucionales del señorío de Bizcaya y con los acontecimientos y evoluciones políticas de la nación española, hasta nuestros días*, 1902an.

Juan Arzadun Zabala

Militarra eta historialaria. 1862an jaioa. 1879an hasi zen artilleriako akademian karrera militarra ikasten. Armadako estatu zentrolean teniente koronela izan zen. Geroago koronela eta 1923an brigadako jenerala izendatu zuten. Gipuzkoako gobernadore militarra eta zibila izan zen Primo de Riveraren garaian.

Idazlanak: *Cronica de artilleria de la campaña del Riff*, *Albores de la independencia argentina*; *Cuentos vascos* (Bermeori lotutako ipuin kostunbristak, arrantzaleen girokoak batik bat: *Santa y Santi*, *Alga marina*, *El jebo*, *Tiadoro el pescador*, *La Noche Buena del expósito*, *La rabia del cordero*, *Amachu*, *Catalin*, *La resurrección de Bachi Julian*, *La artimaña*, *Pánico*, *Brujerías*, *La maquina american* eta *La boina*). *Castilla por doña Juana* drama historikoa ere idatzi zuen.

Segundo Ispizua Bajeneta

1869an jaioa. Hauxe ere historialaria eta kazetaria. Bermeotik Perura joan zen aitarekin eta handik Ekuadorrera. Kazetari aritu zen. Ekuadorretik kanporatua izan zela, Bizkaira itzuli zen eta *El noticiario bilbaino*-n hasi zen lanean. *Historia de los vascos en el descubrimiento, conquista y civilización de América*. Bost tomotako lana. Berak idatzitako beste lan bat: *La primera vuelta val mundo*. *Historia de la geografía y de la cosmografía*, Real Academia de la Historia delakoak eskatutakoa. 1924an hil zen Madrilén.

Benito Barrueta Asteinza

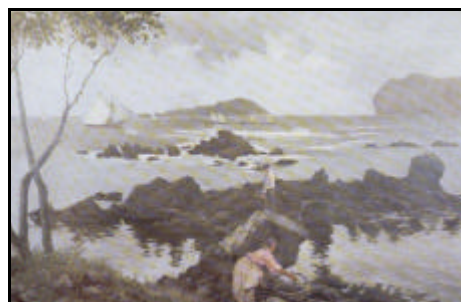
Margolaria. Ertzilla dorretxean jaio zen 1873an, familia apal batean. 1868an, soldadutzan zegoela, pintura ikasketak egin zituen Madrilen. Geroago, Udaletxeak ordainduta (2000 pzta urtean), Parisera joan zen maisu margolari handiak ikastera. Bermeora itzulita, Marrazketako irakasle izan zen. 1953an hil zen 80 urtekin.

Oso artista sentibera eta bakardadean ausnartua. Ez da batere itsurati ezta zaratatsua ere. Bere gaiak ere ez dira fantasiakoak. Neurritzkoa eta soila da. Nolabaiteko irriparre nostalgikoa adierazten du bere lanetan. Ez zen Barrueta ospea bila ibiltzen den horietakoa; alderantziz, gizarte harrandikeritik ihesean eta izkutuka ibili izan ohi da.

Lantokia

Izaro

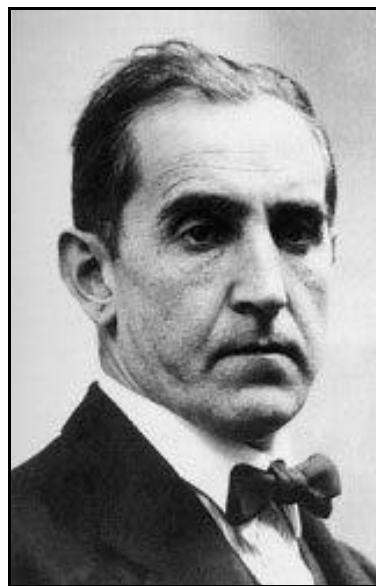
Txaluparen bedeinkazioa

Autoerretratoa

Teodoro Anasagasti Algan

1880an jaio zen Bermeen. Ospe handiko arkitekto honen lanak, Madrilen aurkitzen dira, batez ere. Ohore ugari jaso zituen Teodoro Anasagastik bere lanbidean: batetik, sustapen ministerioko arkitekto laguntzailea eta Madrileko arkitekturako goi-eskolako irakaslea izatea; bestetik, 1910eko Madrileko erakusketan eta 1913ko Leipzigecko arkitekturako nazioarteko erakusketan urrezko domina lortzea; baita, 1915ean, Gipuzkoako arte eta industrietako erakusketako ohorezko diploma bereganatzea ere. 1906tik aurrera, Bermeoko udal-eraikuntza lanetako zuzendaria izan zen. 1938an hil zen.

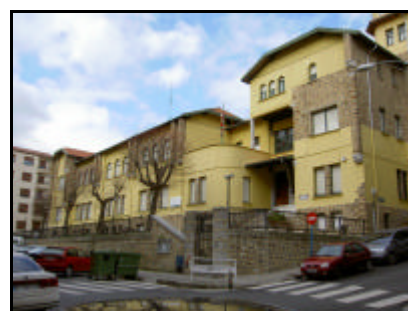

Teodoro Anasagasti

Anasagasti izan zen hormigoi armatua Espainian sartu zuena eta gizarte maila apalen etxe bizitzak hobetzen saiatu zen.

Jerezko Casa Grande Hotela

Bermeoko nautikea

Lanak: Isabel II.aren plazako *Real Cinema* (Madrilen, gaur eraldatua); Madrileko Gran Viako *Almacenes Madrid Paris*; Madrileko Atocha kaleko *Cinema Monumental*; Madrileko Dos Hermanas kaleko *Teatro Cine Pavón* (eraldatua dago);

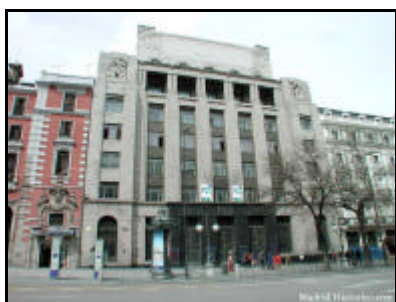
Hermosilla kaleko *San Jorge* eliza anglikanoa; Paseo de la Castellanako *ABC* egunkariaren eraikuntza; Malagako *Casa de Correos*; Jerez de la Fronterako *Teatro Villamarta*, e.a. Bermeon: *San Jose ikastetxea* (desagertua); *Nautika Eskola* (gero Institutua izan zena eta gaur Lanbide hastapena); Erremedio kaleko etxebizitza; Portuzarreko mendebaleko muturrean dagoen etxebizitza.

Portuko etxea

Fernando Arzadun Ibarraran

Arkitektoa. Bermeon jaio zen 1893an. 1951an hil zen. Korrante errazionalisten inguruan hezitua, arkitektura modernoaren funtzionalismoranzko eta espresionismoranzko bilakaera izan zuen. Bere lanen artean ondokoak daude: Alcala-ko *Banco de Vizcaya*ren egoitza zentrala eta Madrileko Goya kaleko *Casa Araluce*. Bilbon, Erriberako oinezkoen zubia egin zuen. Donostian, *La Equitativa* eraikina. Bermeon, *Kikunbera* etxea.

Banco de Vizcaya

La Equitativa

Pedro Ispizua Susunaga

Arkitektoa. Bermeon jaio zen 1895ean eta 1976an hil zen. Bilboko eta Bermeoko udalentsat lan egin zuen. Berak eginak dira Bilbon, *San Antoneko merkatua*, *Botika Viejako* Tigredun eraikina eta Arenaleko kioskoa. Bermeon, Demikuko ermita, *Ormaza* arrain fabrika, *Batzokia* eta Udaletxeko azken solairua .

Ormaza arrain fabrika

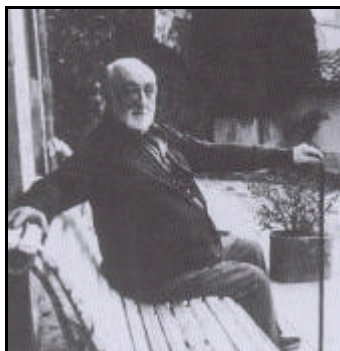
Batzokia

Bilboko merkatua

Jose Maria Uzelai Uriarte

Bermeon jaio zen 1903an eta bertan bizi zen 6 urte bete arte. 1909an, familia osoa amaren jaiotetxera joan zen, Busturiako Txirapozu jauregira. Ikasketetako lehen urteak Bilbon egin zituen, eta gero ingeniariitza ikasten hasi zen. Baina kasketa horiek utzi egin zituen eta Txirapozura itzuli zen, aitaren aginduz.

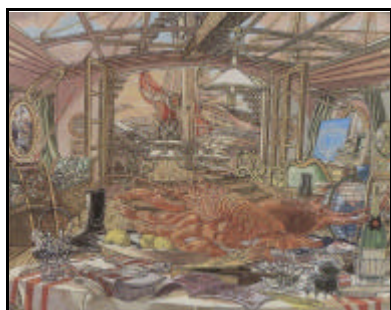
Artista sena 16 urte zituela etorri zitzaion. Orduan egin zituen lehen margolanak. Berehala hasi zen erakusketetan parte hartzen, Bilbon eta Zaragozan. 1922an, Eusko Ikaskuntzaren Batzarrean izan zen.

Pariseran joan zen eta Frantziako hiriburuan 1938 arte egon zen, tartean behin Euskal Herriratzan bazen ere. Parisen artista abangoardistak ezagutu zituen. Garai hartan (1933) margotu zuen Bermeoko batzokiko murala.

1936an, Jose Antonio Agirre lehendakariak Eusko Jaurlaritzak Arte Ederretako zuzendari izan zedin eskatu zion. Agirre batxilergo garaitik ezagutzen zuen, eta baietza eman zion.

Gerra Zibila zela eta. Garaiko beste artista askok bezala, erbestera joan behar izan zuen 1938an. Ingalaterran babestu zen 1949 arte. Orduan margotu zituen, besteak beste, Queen Mary eta Caronia ontzietako muralak. 1949an itzuli zen erbestetik. Madril eta Busturia artean bizi izan zen hurrengo hogeitun urteetan.

1979ko abenduaren 24an hil zen Uzelai, 76 urte zituela.

Mendezona kapitainaren afaria

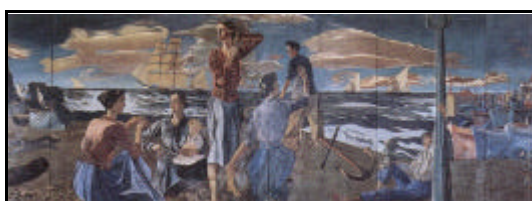
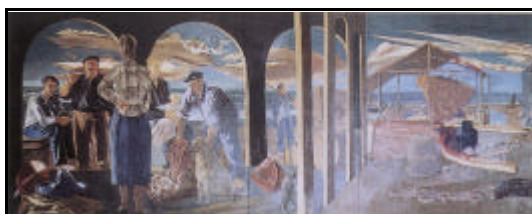

Titulu gabea

Hemingway eta Duñabeitia

Batzokiko hormairudiak

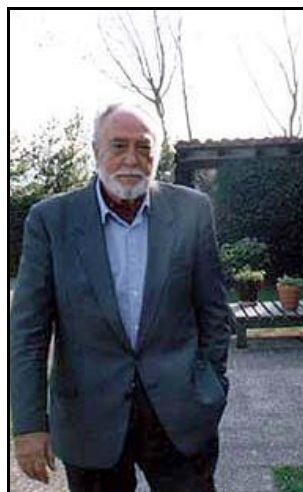
Gonzalo Nardiz Bengoetxea

Politikaria, 1905ean jaioa Bermeon. EAEko (ANV) alderdikidea erakunde hori 1930ean sortu zenetik. Lehen Euzko Jaurlaritzan Nekazaritzako kontseilaria izan zen (1936).

Nestor Bastarretxea Arzadun

Eskultorea. Bermeon jaioa 1924an. 1936an gerra zibila dela eta, Frantzia aldera atzerriratu zen eta handik Argentinara jo zuen. Buenos Airesen marrazkilari publizitario gisa jardun zuen. 1952an itzuli zen penintsulara.

Zenbait talde artistikoren fundatzaile izan zen: 1957an, *Equipo 57* (Juan Cuenca, Ibarrola, Oteiza, e.a.); 1966an, *Gaur* taldea (Oteiza, Chillida, e.a.). 1958tik aurrera, Irunen bizi dela, eskulturan aritu da batez ere. Zinemagintzan ere eman izan ditu bere urratsak (*Amalur*).

Bere hasierako lanak kontruktibismoaren eremukoak dira, pieza, ardatz baten inguruko forma geometrikoen pilatzeaz gauzatzen dela. 1972tik aurrera, espresionismo abstraktora bilakatzen da bere joera eta euskal kulturari lotutako mitologiari erreferentzia ugari nabari da bere lanetan (*Euskal Kosmogoniaren saila*). Azken aldian, abstrakzioz jositako konposizioetan *collagea* erabiltzen du nagusiki.

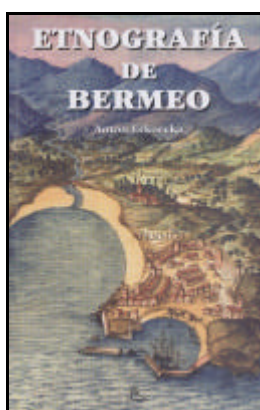
Bere lanen artean, 1984an eginiko Eusko Legebiltzarreko Batzar Aretoa dago. Basterretxea, Hondarribian bizi da, Indurmendieta baserrian, bertan ikus daitezkeelarik bere lanik hoberenatarikoak.

Anton Erkoreka Barrena

Bermeon jaio da 1950ean. Medikuntzan doktorea da. Medikuntzaren historiako irakasle da Euskal Herriko Unibertsitatean. Hasiera-hasieratik lan egiten du etnografia ikerketetako *Etniker* taldeetan. Eusko Ikaskuntzako Bizkaiko lehendakariordea da.

Bere lanen artean ondokoak daude: *El mal de ojo en Euskal herria* (1984); *Análisis de la medicina popular vasca* (1985, 2002); *Euskal antropologoak, etnologoak eta etnografoak gaur* (1988); *Los vikingos en Euskal Herria* (1995); *Begizkoa. El mal de ojo entre los vascos* (1995); *Izaro. Historia y tradiciones* (1997, 2000); *Etnografía de Bermeo. Leyendas, cuentos y supersticiones* (2000). Beste ehun eta berrogeita hamar bat artikulua ere idatziak ditu zenbait elkar laneko liburu eta argitalpenetan.

Josu Erkoreka Gervasio

1860an jaioa Bermeon. Madrileko kongresuan diputatu Bizkaitik (EAJ). Zuzenbidean doktorea eta Euskal Administrazio autonomoko letratua da. Zuzenbide administratiboko irakasle ere bai Deustuko Unibertsitatean. IVAP-eko (Administrazio publikorako euskal erakundea) zuzendaria. Beste idazlanen artean *Dos familias vascas: Areilza y Aznar* liburua idatzi du Iñaki Anasagastirekin batera.

BERTAN BIZIKOAK EDO ABEGITASUNEZKOAK

Fortun Garzia Ertzillakoa

Legegizona. Sevillan jaio zen. 1510ean Boloniako Ikastetxean sartu zen legeak ikastera. Doktore maila lortu zuen. Esan ohi da Pisako unibertsitateko katedrari muzin egin ziola. Leon X.ak berarengandik hurbil nahi zuen eduki Fortun Garzia Italian. 1522an, 28 urterekin eta ohore handiz, Carlos V.a Gaztelakoak eskatuta, Hispaniara etorri zen eta bere karguan izan zuen Nafarroako erreterdetza.

Santiagoren ordeneko zalduna eta Ordenetako Kontseiluko kide izan zen eta Felipe II.aren ikasketak zuzentzeko ere izendatu zuten.

1522an Leonor Zuñigakoarekin ezkondu zen eta Alonso Ertzillakoa jaio zen eurengandik. 1534an hil zen Fortun Garzia Ertzillakoa Dueñas-en, 40 urterekin.

Alonso Ertzillakoa

Poeta. Madrilen jaio zen 1533an. Fortun Garzia Ertzillakoren eta Leonor Zuñigakoren semea. Bere lan ospetsua, poesia epiko bat da, *La Araucana*; bertan Txileko indio araukaniarren biziera deskribatu eta lurralde horren konkistaren gesta neurtitzetan ematen du.

Salustiano Olozaga

Politikoa. 1805ean Oion-en (Araba) jaioa. Parisen hil zen 1873an. Hirurteko Liberalean (1820-23) hasi zuen bere ibilbide politikoa. Bere protagonismoa, 1834 inguruan hasi zen, Errege Estatutuarekin, Mendizabalek Madrileko gobernadore zibil izendatu zuenean. Liberalismo aurrerakoiko elementu garrantzitsua izan zen. 1840an Parisen enbajadore izan zen; 1842an, Kongresuko buru; 1843an, Estatuko Ministro eta Ministroen Kontseiluko presidente. Espainiako *Academia de la Historiako* kide izan zen eta baita Jurisprudentiako akademiakoa eta *de la Lengua españolakoa* ere. Madrileko *Ateneoko* presidente ere izan zen 1837-38an.

Bermeorekin lotura hestuak izan zituen Olozagak. Udak, bainuak hartzeko, Bermeon igarotzen hasi zen eta benetan herria maitatzera iritsi zen. Bere alaba Elisa Bermeon jaio zen.

Angel Zabala Otzamiz-Tremoia

Abokatua, historialaria eta politikoa. Angel Zabala Gaategiz Arteagan jaio zen 1866an eta Madrilén hil 1940an. EAJren Bizkai Buru Batzarreko buruzagitzan Sabino Aranaren ordezkaria izan zen (1903). Bermeoko udal idazkari izendatu zuten 1911an.

Lanak:

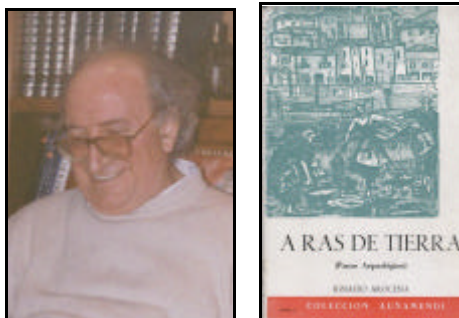
Historia de Bizkaya. 1793 - 1807, Bilbao, 1909.

Historia de Bermeo. Tomo I, Bermeo, 1928. Tomo II, Bermeo, 1931.

Ignacio Arocena Echeverria

Donostian jaioa 1931an. Fausto Arocena historialariaren semea, historialaria berau ere. Donostiako Udal Liburutegiko bibliotekaria izan zen. Gero, Bermeoko ikastetxeko Historiako katedraduna. Bere lanak Euskal Herriaren historiari lotutakoak dira batez ere: *Bermeo medieval*; *A ras de tierra*; *San Juan de Gaztelugatxe*; *Oñacinos y gamboinos*; *Los banderizos vascos*; *Linajes, bandos y villas*, *La villa de Bermeo en la época de Alonso de Ercilla*. 2003an hil zen.

MUNDAKAKOAK

Rodrigo Portuondokoa

Marinela. Carlos I.a Gaztelakoaren zerbitzuko Itsasoko Jenerala. 1523an, Granadako erreinuko kosta zaintzeko lau galeretako jeneral izendatu zuten. 1529an hil zen Ardin-Cachidiablo pirata turkiarraren aurkako borrokaldian.

Domingo Portuondokoa

XVI. mendean bizi zen. Rodrigo Portuondokoaren semea. Marinela, aita bezala. Carlos I.a Gaztelakoaren zerbitzuan borrokatzen ari zela, Jayr-al-Din «Barbarroja» piratak gatibatu zuen Algeriako kostaldean. 1530ean hil zen enpalatua.

Juan Leon Kruzalegi

Margolaria. Mundakan jaio zen 1895ean. Bere lehen ikasketak Ingalaterran egin zituen, Liverpooletako *Catholic Institute*-an. Margolari izatez gain, hizlari, idazle literario eta arteko kritiko legez ere aritu zen. *Union Arte* izeneko artista gazteen elkartearen sortu zuen Bilbon. Gerra Zibila lehertzean Argentinara egin zuen, eta han euskal artearen

inguruan zinez ekin zuen. Frantzia egonaldi bat egin ondoren berriro itzuli zen Buenos Airesera, eta 1950ean arrakastatsua izan zen bere *Galeria Riel*-eko euskal paisaien inguruko erakusketa.

1952an *Laurak Bat* Euskal Zentruaren sorreraren 75. urteurrena ospatzeko, euskal margolarien egundoko erakusketa bat antolatu zuen, euskal pintore bikainenak biltzea lortu zuela

Gregorio Blasco Sanchez

Futboleko jokalaria. Atezaina. 1909an Mundakan jaioa. *Arenas de Getxo*-n, Sestaoko *Chavarri*-n eta *Athletic de Bilbao* taldeetan jokatu zuen. Azken talde honekin Espainiako txapeldun izan zen 1931, 1932 eta 1933. urteetan; Ligako txapeldun 1929-30, 1930-31, 1933-34 eta 1935-36ko denboraldietan. Lau partidu jokatu zituen Espainiako selekzioarekin. Gerra Zibilaren garaian, 1938an, *Euzkadi* taldearekin ibili zen Mexiko aldean.

Alejandro Mallona Iza

Politiko bizkaitarra. Nazionalista eta Mundakako alkate izandakoa 1931an, Errepublika aldarrikatu zenean. Beste euskal alkateekin batera euskal errepublika aldarrikatzeko eta Espainiako gobernuak zapuztu zuen saioan hartu zuen parte Gernikan 1931an. Auzipetua eta bere kargutik aldendua izan zen. 1936an berriro ageri da Mundakako alkate eta 1936ko urriaren 7an, Gernikan, lehen Eusko Jaurilaritza lehendakaria hautatu zeneko mahai nagusiko kide izan zen.

Gerran, Francoren armadak gatibu hartu eta afusilatu egin zuen.

ONDARE HISTORIKO ETA ARTISTIKOA

Goiko plazako Andra maria eliza

Talako Andra Maria eliza hondatu ondoren eraiki zen Goiko plazan, Bañosko kondeen jauregia egon zen tokian:

Lanak 1820an hasi ziren eta 1866an zabaldu zen plazako eliza berria, Silvestre Perez eta Alejo Miranda arkitektuen diseinuarekin. Dorre bakarra (bi ziren proiektatuak), 1899an eraiki zen. Eliza neoklasikoa da, grekoerromatar tankerakoa, zutabe dorikoez hornitutako atariarekin. Barnealdean, kupula zabal batek markatzen du espazioa.

Aipatzekoak dira barnealdean, Jose Alcoberrok eta Pedro Belaunzaranez egindako erretaulak eta irudiak, Pablo Urangaren freskoak eta Lopez Alberdiren organo neogotikoa.

Ertzilla dorretxea

Torronteron, Andra Maria kalearen hegoaldeko muturrean. Bermeoko hirigunean zutik geratzen den dorretxe bakarra da. XIV. mendean eraikia eta 1943an monumentu historiko izendatua. Hantxe jaio ziren Martin Ruiz Ertzillakoa eta bere seme zen Fortun Gartzia Ertzillakoa, Santiagoren habitoko eta Carlos V.aren kontseilu eta Ganbarako zalduna, bere garaiko legegizonik onenetarikoa.

XVI. mendean, Juan Etxeagakoaren jabetzakoa agertzen da dorrea. 1594an, Elbira Arbolantzakoarena izan zen dorrea aipatzen da *Torronteron*, eta *Ertzillakoa* delakoan, fitxa honetan jarri da. 1745-46ko fogeretan Antonio Mezetakoa azaltzen da bere jabe eta 1796koetan, Jose Maria Allende. Azkenik, XIX. mendearen lehen zatian, Montefuerteko kontearen jabetzakoa agertzen da.

Azken aldian Arrantzaleen museoa da.

Landatxuko etxea

Landatxu parajea nabaria zen Landatxuko etxea. Etxe hau *Talako Andra Maria* elizaren jabetzakoa izan zen; hain zuzen, elizek eta ermitek izan ohi duten etxeetarikoa. 1740an, *Landatxu* edo *Baztarreko etxea* esaten zaio. 1828an saldu egin zen, Goiko plazako Santa Maria eliza berria eraikitzeko dirua behar zela eta.

Gaur egun bada inguruan, hiribilduko etxe zaharrenetarikotzat hartzen den bat (ustez, XV. mendekoa), hain zuzen, Andra Maria kaleko 22. zenbakia duena. Baliteke berau izatea *Landatxuko etxea*.

Sanjuanportale

Alde zaharraren iparraldean. Bermeoko harresiaren zazpi ateetatik, zutik mantentzen den bakarra da. Harresia XIV. mendean eraiki zen, eta portale hau ere garai hartakoa da. Kanpoaldetik arku apuntatua erakusten du eta barnealdetik zerbait beheratuagoa.

Portale hau, Arane auzorako eta Gaztelugatxerako bidearen (Sanjuanbidearen) abiapuntua da. Bide hau markatzen, harrian landutako hiru oinatz egon izan dira ibilbide honetako beste horrenbeste lekutan jarririk: lehenengoa *Sanjuanportalen*; bigarrena, Itsasalde baserri inguruan; eta hirugarrena, Sanjuanoñatzeko galtzadan, Burgotik San Pelaiaora jaisterakoan. Tradizioak esaten duenez, San Juanek hiru pausotan egin omen zuen Bermeotik Gaztelugatxera.

Bermeoko udaletxea

Udalaren administrazioarako eraikuntza propioak izateko joera XV. mendetik aurrera zabaldu zen Europan. Aurretik, kontzejuaren batzarrak elizpeetan egiten ziren. Bermeoren kasuan, 1754ko ordenantzetan agertzen denez, udal hauteskundeak Talako Andra Mariako elizpean ospatzen ziren. XV. mendean, batzarrak ere eliza hartako elizpean burutzen omen ziren.

1722ko sutean, Bermeoko udaletxea erre egin zelarik, udalaren batzarrak Talako ermitan egin ziren.

Gaurko udaletxea Domingo Kafrangakoak egindakoa da 1732an. Bere eraikuntzarako herri basoak hipotekatu ziren:

Azkenik, 1928an, hirugarren solairua gehitu zitzaion udaletxeari.

Bermeoko kasinoa

XIX. mendean Severino Atxukarrok eraikia, 1893an XX. mende hasierako arkitektura garaikideko joerak islatzen ditu. Oina, laukizuzenean sartutako gurutze formakoa da, estaldura konplexu batekin. Europako iparraldeko ereduak gogoratzen dizkiguten arbelezko bi pinakuluak nabarmentzen dira.

Iturribiak

Portuzarrean, haitzaren kontraraino egiten den sartune batean. Carlos I.ren garaian eraikitakoa, Bizkaian mantentzen den iturri zaharrena da.

XVI. mendearen amaierakoa da, Ertzilla dorreaz mintzatzean, Garibayek ematen duen eta *Portuzarreko iturriak* aipatzen dituen euskarazko kantu baten zatia

*“Torrenteroan torrea dago
Arri labradus cercatua,
Portuguichian Santa Clara
Yturria eta gaztelua”*

Harlanduz eraikia, arku baten gainean, oso higaturik, hiru armarri erakusten ditu, Bermeokoa, inperiokoa eta Bizkaikoa. *Portuzarreko* iturri nagusia izan zen, harik eta, 1827ko udan lurrikara baten ondorioz desagertu zen arte.

Bermeoko Batzokia

Kasinoa baino bi urte geroago eraiki zen, 1895ean, planteamendu arrazionalistei jarraituta. Lerroen soiltasuna, bolumen arteko jokoa eta eraikinen funtzionaltasuna bilatzen dira. Pedro Ispizuak eraikia da.

Santa Eufemia eliza

Bermeoko portu bien artean dago eta, horregatik, *portukoa* ere deitu izan zaio. Herrian mantentzen diren elizetatik zaharrena da.

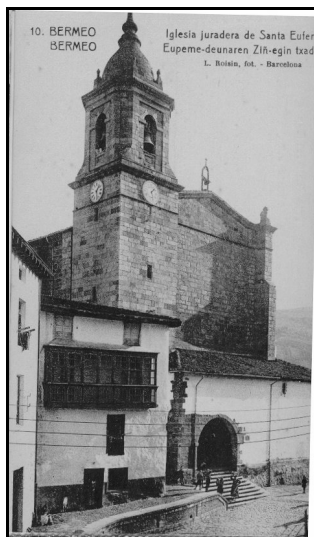
Eliza hau, antza denez, XIII. mendearen azken laurdenean eraiki zen, 1297an aipatzen baita. Estilo arkitektonikoari dagokionez, XV. mendearen bigarren zatian egiten zen gotikotzat ematen da.

Nabe bakarreko oinplanta dauka eta gotiko goiztiar estiloko gangak eta leihoak mantentzen ditu. Dorrea, 1783an eraikitakoa da, Gabriel Kapelastegi maisuaren diseinuz. Aipagarria da barnealdean dagoen hilobia, estatua etzanarekin, gotiko loratsu tankerakoa.

Aroztegitarrek Santa Eufemiarekin izan zuten lotura, *Mendozatarren hilobia* deitu izan zaionarekin geratzen da nabarian. Dirudienez, Aroztegitarrena izan zen, harik eta hilobia 1745ean, Mendoza familiara lotu zen arte.

Santa Eufemia elizaren berezitasun nabarmenena, eliza juraderoa izatean dago. Larrabetzuko Goikolexeako San Emeterio eta San Zeledonio elizan, Gernikako Andra

Marian eta Bermeoko *Santa Eufemia* eliza honetan zin egin behar izaten zituzten foruak Bizkaiko jaunek.

San Frantzisko komentua

Bermeoko harresitik kanpo eraikia, Bizkaiko gizonezkoen komentu zaharrena da. 1357ko urtarrilaren 30ean Bizkaiko jaun-andereak ziren don Tellok eta Juana Nuñez Larakoak fundatu zuten:

Ez dakigu zelakoa izan ote zen jatorrizko komentua. Gaurkoa, XV eta XVI. mendean eraikitako elizak, klaustroak eta beste zenbait dependentziak osatzen dute.

1996an, *San Frantzisko* komentuaren dependentziei irteera egokia eman nahian, udalaren eta komunitatearen arteko akordioa gauzatu zen. Ortua, parke publiko bihurtu zen; eta merkaturia lekuz aldaturik, klaustro gotikoa berreskuratu egin zen.

San Frantzisko komentuko klaustroa, aldeko 19 metroko lauki itxurazko patioak eta bere inguruan arku zorrotzez apaindutako galeriak eratzen dute. Klaustroa, eliza baino zaharragoa da, dirudienez, XV. mendearen bigarren zatikoa; Araba, Bizkaia eta Gipuzkoan zutik mantentzen direnetatik zaharrena.

Elizako nabe bakarrak 42 oineko luzera du eta alde bakoitzean lau kapera ditu. Aldarealdeak zirkuluerdiko forma dauka, bertara heltzeko harmaila zabala duela.

Taraska iturria

Portalen, San Frantzisko komentuarien aurrealdean. Lehenago iturri hau errepidearen beste aldean egon zen, San Frantzisko kalearen ondoan dagoen zabalgunean.

1867an eginiko iturri honen harraskak Ereñoko marmol gorritz egina da eta gaineko marmol zurizko pilarea, Markos Ordoizgoiti eskultore gasteiztarren lana da. Pilarea, landare irudiz, girlandez eta lazoz apainduta dago. Eta garaipena irudikatzen duen burdinaz eginiko andrazko baten estatua dauka gainean, herriak *Taraska* esaten diona.

1919an, proiektu bat izan zen irudia Lamerara eramateko.

Kurtzioko ermita

Bermeotik Mundakarako irteeran, errepidearen hegoaldean, erdi ezkutatuta, Zarragoti mendiaurrean ipar-ekialdean, Zarraneko errekaaren itsasoratze gunetik hurbil. *Kurtzio* edo *Santa Mariñaren* izenpekoa da.

Ezagutzen den bere erreferentzia goiztiarra, 1353koa da.

Ermitak, bere ondoan ospitale bat izan zuen, San Lazaro izeneko, seguruenik, bere izeneko besteak legez, legenardunei ostatu emateko erabiliko zena.

XX. mende hasieran itxuraldaketa izan zuen ermitak: altuera handiagoa eman eta iparreko aldean egokitze lanak egin zitzaizkion. Gaur iparraldeko fatxada honetan ageri du sarrera nagusia, baina antzinako sarbidea hegoaldetik izaten zen; oraindik alde honetako hormaren kanpoaldean ikus daitezke ateko eta leihoetako jatorrizko arkuak.

Gaur, utzita dago ermita eta bertako irudiak *Santa Eufemia* elizara izan dira eramanak: besteak beste, San Blas, zurezkoa eta polikromatua; Santa Luzia; eta, agian, denetatik baliotsuena den *Aitxe Kurtziokue*, XIII. mendekotzat hartzen dena.

Bada Arrantzaleen museoan oso irudi misteriosua, antza denez, *Kurtzioko ermitan* aurkitu zena. Irudia, gaur, bururik gabe dago (apurtuta) eta dirudienez, idunetik sokaz lotuta itsasoan urperatzen omen zen arrantza ona izan zedin. Helburua lortu ezean, lurrera botatzen omen zen eta kolpeka zigortzen zuten. Arrantzaleen museoan errotuloak adierazten duenez, San Lazarori dagokio irudia.

Talako Andra Maria eliza

XIV. mendearen hasieran hasi zen, ustez, eliza honen eraikuntza, aurretik izenpe bereko ermita izan zen lekuan. Iturrizak 1310 ingurukoa dela esaten du, kontuan hartuz Plentzia eta Bilboko fundazio agirietan ez dela aipatzen Bermeon eliza bat besterik, Santa Eufemia, alegia. Iturrizarekin jarraituz, gotiko estiloko eraikuntza erraldoia izan zen eta gurutze itxurako oinplanta omen zuen, 300 oineko luzera, 198ko zabalera eta 100 oineko altuerarekin. Hiru nabe eta hamairu aldare baino gehiago, bost kapera nagusi eta zortzi txiki zituen. Bere hegoaldeko atarira iristeko, 30 harmaila zeuden.

1504an izan zen sutean, kalte handiak jasan zituen, antza, eta aurrerantzean erortzen hasi zen eliza. 1608an, gangen erdigunerainoko horma altxatu beharra egon zen.

1711n, gangak gogortzeko lanak egin ziren berriro, baina, 1776an jausi egin ziren azkenik eta 1784an utzi zioten eliza honetan meza emateari eta bertako apaingarri, irudi eta beste bitxi guztiak Santa Eufemia elizara eraman ziren.

Talako etxea

Talako mendebaleko aldean, Talabidearen ertzean. Itxura berezia dauka etxe honek, hiri barruko etxe gotikoaren taxua, hain zuzen. Baina kontua da, kale inguruan egon beharrean, kanpo zabalean dagoela eta, beste etxe batzuei atxikituta, kale batera ematen duen etxaldea eratu beharrean, eraikuntza berezia dela.

Etxe honi buruzko idatzizko berri askorik ez dago. Daudenen artean, XIX. mendeko herriko bi planotan agertzen diren erreferentziak dira. Zaila egiten da, benetan, ertaroko etxea izan daitekeenik pentsatzea. XVIII. mende bukaeran edo XIX.aren hasieran eraikitako etxe erromantikoa dela ematen du.

MUNDAKA

Santa Katalina ermita

Berreraiketa eta eraldaketa ugari izan ditu ermita honek, seguruenik, itsaso ondoan egoteagatik. Herritik urrun samar dagoelako, izurrite kasuetan, lazareto gisa ere erabili izan zen ermita. Baita bolborategi legez ere.

Eraberriketak: 1791ean Domingo Zalbidea arkitektuaren eskutik, lanak egin ziren ermitan. Berreraiketa gehiago egin ziren 1795ean, 1872an, 1878an eta 1880ean.

Ermitak planta errektangeluarra dauka eta lau tarteko nabe bakarra. Hormak manposteriazkoak dira eta horma ertzetan harri landua ageri du. Kanpandorretxoak dauka eta sarrerako ateak arku zorrotza. Lau leiho biribil dauzka ermitak, eurentako bat atearen goialdean.

Lamiaraneko ermita

Lamiaranen. Izen horretako baserri ondoan kanpandorrearen hondakinak daude.

Kurtzeroa

Harrizko gurutzea, Bermeorako bidearen ondoan. Pizkunde amaierako tankerakoa da. 1611an datatua. Oinarri kuadrekular baten gainean, zutabe toskanoa luzatzen da eta honen gailurrean, alde batean gurtzea dago eta bestean birjina umearekin. Azpialdean, ondoko inskripzioa ageri da: *“Esta obra hizo hazer Rodrigo Abbad de Mendecano, vos que sois lector rogad al soberano año 1611”*.

Mundakako udaletxea

1895ean egina, Luis Landetxo Urries arkitektoak. Bi herritar eukitsuk emandako laguntzari esker eraiki ahal izan zen udaletxe hau: Juan Bta. Longa eta Florentino Larrinaga; horrela ageri du fatxadaren jarritako plaka batek.

Estilo eklektikokoa da, era askotako eraginak dituela: fatxadaren goialdea, esate baterako, etxe flamenkoen tankerakoa da, eta beste elementu apaingarri batzuk, berriz, estilo mozarabea dakarkigute gogora.

Azpialdean arkupea dauka (9 arku zentral gehi alboetako biak). Goialdean, fatxadaren erdigunean, kanpandegitxo bat dauka.

Mundakako kasinoa

1818an eraikia. Hasieran arrantzaleen kofradia gisa eraiki zen. Goiko planta boladizoan ateratzen da kristalezko galeria batez eta fundiziozko oinetan eutsiaz. Alde hau, miradorearena hain zuzen, geroago gehitu zitzaion kofradiari, honek Mundakako Fraternitate Elkartearekin kontratua egin zuenean hirugarren planta hau eraikitzeko.

Mundakako Andra Maria eliza

Talan, portuaren ondoan dago. Gotiko errenazentista tankerakoa eta estalkia, hiru tartedun kurtzeriako bobeda batek eratzen du.

XVI. mendearen lehen herenean eraiki ziren lehen bi tarteak. Garai honetakoa da atari gotikoa ere, arku zorrozituna eta apaingarririk gabea.

XVI. mendearen amaieran bukatu zen eraikina.

XVII. mendearen lehen herenean (1634-35) altxatu ziren horma eta gogorgarriak (Fray Lorenzo de Jorganes arkitektuak eta Juan Alloitziko harginak)

XIX. mendean eginiko lanak erabat eraldatu zuten elizaren kanpoko eta barruko itxura. 1888an, Jose R. Urrekgoetxea arkitektuak alboko bi kapera eraiki zituen (neogotiko tankeran). Bestalde, elizpea eraiki zitzaion, hau ere, XIX. mendean. 1896an, torre berria (neogotikoa) altxatu zuen Alfredo Acebal Gordon arkitektoak.

Barnealdean, 1756an Juan Urkizak eginiko erretaula nagusia nabari da, Rokoko estilokoa eta kalitate handikoa.

Simitur etxea

1783an datatua inskripzio batez. Sinbolo heraldikoz apaindua. Simitur (Semiturriaga) familiako harmarria ageri du margotuta. Hiru plantako eraikin kubikoa da.

Larrinaga jauregia

Ontziteria komertzial handiaren jabeak ziren Liverpoolen Larrinaga familiakoak eta eurak eraikia da jauregia hau. Bigarren inperio garaiko hotel neobarroko frantziarren eragina du eraikin honek. Hegaletako atalak altuagoak eta aurreratuagoak dira erdikoak baino.

Amaia-enea txaleta

1926an eraikia. Estilo eklektikokoa. Ugari dira estilo montañesaren elementuak. Itxura koadrangeluarra du, torre karratuekin.

Ibaialde jauregia

Txorrokopuntako pasealekuan. Estilo montañesekoa. Pedro Ispizua arkitektoak egina.

ETNOGRAFIA. ZENBAIT ASPEKTU

• FAMILIA

Ahaidetasun loturak:

Ausuek (edo *ausokuek*), *gurasuek*, *aitxe*, *ama*, *semie*, *alabie*, *seme-alabak*, *umiek*, *neba-arrebak*, *anaizie*, *nebie*, *aistie*, *arrebie*, *bikotxak*, *aitxitxe*, *amuma*, *lobie*, *lobak*, *tio* edo *osabie*, *tia* edo *isekue*, *lengusue*, *lengusiñie*, *aitxe besuetakue* edo *aitxebitxi*, *ama besuetakue* edo *amabitxi*, *besuetako semie*, *besuetako alabie*, *usaitxe*, *usama*, *usemie*, *usalabie*, *aitxeñarraba*, *amañarraba*, *subiñe*, *errena*, *koñatue*, *koñatie*, *koñatokize*, *nobizue* edo *mutilagune*, *nobi zie* edo *neskalagune*, *parientiek*, ...

• FAUNA

Intsektuei orokorrean *mamarruak* esaten zaie. Ondokoak daude:

eulizek, *moskitxuek*, *iñurrizek*, *erliek*, *kurubizuek*, *saltamatxiñuek*, e.a.

Antzina, antza, erropak bustitzean, *martinkarraka* izeneko mamarrua hartu eskuan eta arropa bustia erakutsiz zera esaten zitzaion:

Marize, Marize

Etzi zeuri neure bustize

Ta ekau niri sikue.

Ondoren, putz egin eta hegaz egiten zuen.

Gorputzera atxikitzen diren mamarru naskagarrien artean *zorrizek* eta *ardizek* daude.

Lehorreko eta itsasoko arrak daude. Itsasokoei, arrantzarako amuzki legez erabiltzen direnei, *aizarrak* esaten zaie.

Ugaztunen artean ondokoak daude: *arratoiek*, *saguek*, *satorrak*, *azkonarrak*, *ogigastaiek*, *kirikillotxak*, lehen *erbizek* ere egoten ziren. Badaude ondokoak ere: *lukizek* edo *azerizek*, *katomixarrak*, *saguzarrak*.

Txorien artean, *gabiloie*, *erroize*, *artotxori ze*, *sosue*, *ollogorra*, *mikie*, *eperdikarie*, *egaberie*, *okille*, *kukue*, *elaie*, *txarrapatari ze*, *txin zorra*, *papogorri ze*, *bidegarrue*, *gabontxa*.

Elaiak hiltzea pekatua zela esaten zen lehen.

Itsasoko txorien artean ondokoak daude: *itxotxori ze*, *ususuek*, *potorruek*, *txirletak*, *atak*, *braiek*.

Etxeko animaliak

Baserrietan ondokoak hazten dira: *auntze*, *ardize*, *bei ze*, *idi ze*, *astue*, *txarri ze*, *ollue*, *kubizek*.

Bei zen kumeak *txalak* dira. Arra bada *zekorra* eta emea bada *birintzie*. *Bei zen* arra *zezena* da, eta irendua *idi ze*.

Ardizen kumeari *bildotsa* eta *artxue* esaten zaio. *Ardizen* arrari *arize*.

Itsaskiak

Kostaldeko atxetan ondokoak aurki daitezke: *lapak, porzebak, magurizuek, musillek, tinteruek, uzkiek, fideuek*, e.a. Baita *karramarruek* ere eta euretariko batzuk *kaskarratoiek* dira.

Itsaspean, *amorrotxak, tximiñoiek* eta *txibizek*.

Arrainak

Hona hemen Bermeo aldean ezagutzen diren arrainen zerrenda bat:

Abadejue, abuxe, akule bidegardie, akulie, angirie, arraizie, atalue, atune, barbañe, berdela, beseue, billaue, bogie, bokarta, botakarra, burbiñe, durdoie, egalaburre, egaluzie, eskukerize, espadiñe, gonbise, isurdie, itsosapue, itsukize, kabrie, pitxarroie, kolaihue, kukutxe, lasune, lebatza, liriue, lisie, lotxie, lupiñe, makallue, makarela, marraizue, melbie, musarra, oillarra, otxobabastue, papardogorrie, papardue, patarrie, salbaihue, sardiñe, serrutxue, takarta, tolle, txarrue, txilipitxerue, txillue, txitxarrue, zimarroie.

Badaude arrain batzuk arantza edo *su* pozointsua dutenak: *gonbise, salbaihue, patariJe* eta *eskukerie*.

• KLIMA

Herri meteorologia:

- San Migel egunean eguraldi ona egiten badu, eguraldi ona izango da Gabonetaraino.
- Gabeko hamabietan *iretargize beteta badau*, eta eguraldi ona bada, egun horretan ona egingo du.
- Eguerdiko hamabietan euri handia bada, euriak egun odoan jarraituko du.
- *Barikuen truboie badau, bedatxi urrena*. Hau da, ostiralean trumoia egitean, bederatzi egun igaro arteino ez da desagertuko.
- Arratsaldean *lañuek* gorri badaude, hurrengo egunean eguraldi ona izango da..

Era askotako haizeak daude:

- 1) *Nortie* edo *Norta*: Neguan sarriena eta denetatik gogorrena.
- 2) *Iparra*: Ipar-ekialdekoa.
- 3) *Mendebala*: Mendebalekoa.
- 4) *Galarrena*: Mendebalekoaren aldaera da; berehala agertzen da. Udan bakarrik gertatzen da.
- 5) *Erriko aisie* edo *Aiserrikue*: Hego haizea. Batez ere udagoienan gertatzen da. Gaiztoena dela esaten da, bai lurrarentzat eta bai pertsonentzat. Sortzen duen giroari *sargorizue* edo *sargorie* esaten zaio.

• ETXEA

a) Beheko sua.

Beheko sua, ezkaratzeko horma baten kontra egoten zen, hormaren erdigune inguruan. Oina errektangularra izaten zen eta ladreiluz eginikoa. Sua egiteko lekuan

metalezko txapa batez estalita zegoen. Beste txapa bat egoten zen hormaren kontra: *debeltxie*.

Suaren gainean, *kanpaie*, ladreiluz egina ere. Honen barnealdean, goialdean, burdinezko langeta bat zegoen, *garatzue*, bertatik kate bat eskegitzen zela, *laraskue* edo *lagaskue*, kakotx batekin (*lagatxa*), lapikoak eusteko.

Berotu edo sutan jarri beharrekoa ez bazen gauza handiegia, sartenekoa adibidez, hiru hankako uztai bat, *treberie*, erabiltzen zen, edo lau hankako *parrillie*.

b) Laba sua.

Labeek esfera erdiaren itxura daukate. Ladreilu trinkoez eta erregaitzez eginak izaten dira. Labearen ahoa ixteko, harlauza bat erabiltzen zen antzina, baina geroago burdinezko atetxoak ugaltu ziren.

Labasue egiteko, *otak* (*otabarrak*) erretzen ziren laba barruan. Erre ondoren, labea berotuta zegoen baina egur errea atera behar zen. Hori, muturrean ohol bat zuen palo luze batekin egiten zen (*berekize*). Ondoren, labea garbitzen zen, puntan irak eta trapu zaharrak zituen beste palo batekin (*ipizkize*). Behin labea garbitu eta gero erre edo txigortu nahi zen gaia sartzen zen: artoa (tostatzeko), ogi ore, e.a.

c) Argia.

Elektrizitateaz baliatu baino lehen, etxea *kurtzulu*-ez (kriseilua) argiztatzen zen. Batel txiki baten itxura zuen burdinezko ontzitxo honek sabaitik zintzilikatzeko kako bat zeukan. *Kurtzuluan* metxatxo bat jartzen zen eta *saiñe* esaten zitzaion olioaz betetzen zen, normalean arrainaren koipez egina; antzina, balearena.

Geroago karburua erabiltzen hasi zen eta haren ostean, elektrizitatea.

• NEKAZARITZA

Garia

Lehenago *garize* ereiten zen. Hazi ondoren, *txola*-tan (edo *gabilla*-tan) jasotzen zen. Gero, harrizko losa gainean jotzen ziren, garauak solta edo *garandu* arte (*garijotie*).

Garauak bildu eta gero errotara eramaten zen, *garize eizo* (eho) eta *urune* ateratzeko. Gari irinaz eginiko opilak era askotakoak ziren: *tremesak* (borobila, lodia eta beltza), *fatok* (ogitxo luzeak), *olatak* (hildakoentzat elizan uzten ziren)

Artoa

Artoaz egiten diren jatekoak ondokoak dira: *talue* (arto ore, zapal zapal eginda, *talo burdiñaren* gainean erreta); *dungulue* (arto ore, esnetara botata jaten da)

• JAIK

a) San Juan

San Juan bezperan suak egin ohi dira. Beste kanta batzuen artean ondokoa abesten zen:

Gaur dala, bizar dala Doniene

Etzi Doniene bizamune

Saguek eta sapuek erre

Garizek ta artuek gorde.

Baita hauxe ere:

*San zuen, san zuen
Goiko soluen ta bekuen
Artuek ta garizek gorde
Sapuek eta sorgiñek erre
Ta erre beitzez.*

- **JANA**

Eguneko jatorduak bost dira:

armuzue

amaiketakue

eguerdize

merizandie

afaize

Eguerdize eta Afaize jan aurretik ondokoa esaten zen:

Guk zatendun zatekue

Esan deitxela

Zeu serbitxeko ta alabateko

Ondoko eran ere:

(aitziaren)

Geure jaune ta jaungoikue, erdu ona ta berinkatu eizuz guzen zatekuek

Zeu zerbiduteko eta alabateko izan bedi.

(aitxe gurie, abe marize ta gloriize).

Gabonetako ohiko janaria:

Azorize(edo koniflora), beseue (edo makallue piperrakaz), karakolak, txarrikize, intxursaltsie, konpotie eta dultziek. Edateko ardaue.

- **UMAROA ETA GAZTAROA**

- Jaiotze egunaren urteurrenari *egune, neure egune da* esaten zaio. Egun horretan lagunak gonbidatu izan ohi dira etxera txokolatea jaten.

- Umeari haginak jaustean:

Haginak soltatzean hastean, mogitzen hastean, *kilin-kolan* daudela esaten da.

Antzina hagina teilatura botatzen zen berria has zedin. Almikan, hagina botatzean, haxe kantatzen zen:

Marize, Marize!

Tellatuko gona gorriize!

Etxi agiñ zarra

Ta ekau barriize!

Baita ondoko hau ere (hirigunean):

Marize, Marize!

Etxi au agiñe

Ta ekau niri barriize.

- **EZKONGAIALDIA eta EZKONTZA**

- a) Kapitulazioak

Baserri inguruan hiru aldi igaro behar ziren bi gazte ezkontzeko konpromesua hartzeko.

- 1) *Arpei ikustie*: Neska eta bere gurasoak mutila bizi zen baserrira joaten ziren honen gurasoen aurrean aurkeztera.
- 2) *Konpontzie*: Bikotea ezkondu eta gero biziko ziren baserrian egiten zen. Bi familiak akordu batera heldu behar ziren ea zer ekarpen egin behar zuen bakoitzak.
- 3) *Kontratue*: Akordiora iristean, gurasoak, lekuko gisa auzoko batez edo apaizaz lagunduta, notarioarengana joaten ziren eta ezkontza kontratua sinatzen zuten.

- a) Aldarriak (*Deizerak*)

Gazteei dagozkien parrokian/etan, ezkontzaren aldarrikapenak egin beharra zegoen. Dei hauek ezkontza baino hilabete aurretik hasten ziren egiten. Lehen aldarria (*lelengo dei 3e* edo *lelengo dei 3erie*) egin aurretik, familiako eta lagun guztiei abisatzen zitzairen, ezkontzarako gonbidapena eginez.

Bigarren deiaren bezperan, Almikan behintzat, ezkongaiak, bakoitza bere aldetik, apaizaren etxera joaten ziren. Honek katiximaren inguruko azterketatxo egiten zien ezagutzen zutenetz frogatzeko. Bisitaldia aprobeitxatuz, neskak oilo pare bat eta jerez botila bat edo antzeko zerbait eramaten zion apaizari.

Bigarren deiaren egunean, gazte bien baserrietan txokolatada batera gonbidatzen ziren familiakoak eta ezagunak.

- **JOKOAK ETA OLGETAK**

- Boloak

Mende hasierara arte asko jokatzen omen zen *boluetara*. Aurrerantzean pilotak lehenago eta futbolak gero, hartu zuten bere lekua.

Antzina, dirudienez, gazteriak bolatokietan igarotzen zuen denbora. Hain zuzen, Artza kaleko Bolatoki izeneko kalezuloan egon zen, antza Bermeoko bolatoki bat. Beste bolatoki batzuk hauexek ziren: Almikanagusi baserri ondoan; Tribizkoerrotan eta, Bilbobide inguruan zegoen taberna batean. Baztarren (garai hartan Santa Klara kalea) beste bolatoki bat zegoen.

- Hitz jokoak

Adibideak:

- *Bat eta bat?*
- *Bi*
- *Zueneko amak titi bi.*
- *Bost eta sei?*
- *Amai ke*
- *Amari popatik ainke*

- Karta jokoak

Nagusien artean jokatzen da batez ere. Jokatuena:

Briskie, zazpitxerdire, tutien eta musien.

Olgetako jokoak

Olgetako jokoetan sarri, bati egokitzen zaio besteak harrapatzea edo. Honi *lo* egotea tokatu zaiola esaten da.

Pañueloka: Bi talde, korrika erdigunean dagoen pañueloa harrapatzen.

Marroka: Bi talde, korrika batzuek besteak harrapatzen.

Erri-errike (kantoi-kantoi): Norbere lekua edo *erria* ez galtzen. *Lo* dagoena bestearen *erria* harrapatzen ahalegindu behar da.

Goitxik ala betik: Erreferentzia (banko bat adibidez) baten goialdetik edo behealdetik harrapatu behar ditu *lo* dagoenak besteak.

Ostu-ostuke: *Lo* dagoenak, herrian, begiak itxita hogeikontatzen dituen artean, bestea izkutatu egiten dira. Gero bilatzen hasi. Aurkitutakoan, *herrira* doa korrika eta *bapiru* urlia edo sandia esaten du.

Bale-baleka: Korrika bata bestea harrapatzen.

Arre-arreka (andaka): Bat, bi edo hiru (*lo* daudenak) makurtuta jartzen dira bata besteari atzetik lotuta, eta gainerakoak haien gainera saltatzen dute. Jausten dena *lo* geratzen da.

Putxitxi berton: Pelota bat goruntz botatzen da eta altuan dagoela, baten izena esaten da (*lo*). Honek pilota harrapatzean *putxitxi berton* esan behar du. Besteak ihes joan izan direnak, esaldia entzutean, dauden lekuan gelditu behar dira. *Lo* dagoenak, hurbilen dagoena edo jotzen du pilotarekin. Hura izango da hurrengo txandan pilota gora bota beharko duena.

Karneka: Soka jokoa. Kantuekin olgatzen da. Normalean gaztelerazkoak *zibo-zibue*:

Tronpaka (koixo-pla): Lurrean marraz margotuta, harritxo lau baterekin jokatzen da. Jokatzeko era desberdinak daude.

Tronpoka: Zurezko tronpa soka bat berari kiribilduz, lurrera botatzen da eta dantzan ipini. Jokatzeko era desberdinak daude.

Alto-altoka: Bi talde. Bietako kideak izkutatu egiten dira, talde bakoitzekoak beraien eremuan. *Tatari bat, tatari bi, tatari hiru* esandakoan hasten da jokoa. Talde batekoak beste taldeko norbait ikustean, altoa ematen dio eta hau eliminatua geratzen da.

Kon-konka: Igarkizunen jokoa. Batek botatzen du: *Kon-kon, e-tik hasten da* (igarri beharreko hitza edo gauza “e” letrarekin hasten dela, alegia). Besteek igarri egin behar.

Tabaka: Tabekin (artxoaren hezurtxo) jokatzen da. Era desberdinez olga daiteke.

Pizkazurrke: Pizkazurrekin (mertxikaren hezurra) jokatzen da zulo batera botatzen.

Txapaka: Botilen txapekin, batzuekin besteak jotzera.

Umeen esaldi formulak

- Zerbait egia dela nabarmentzeko: *Komai Dios!*
- Zerbait gezurra dela nabarmentzeko: *Gusurre ta adurre. Ori ezta egi 3e.*
- Bat besteekin haserretzen denean: *Urrun da (eta) fitx, betiko ta betiko.*
- Iseka egiteko: *Zueneko etxien lustre labana. Txirristadie emonda (urlia) laztana.*

• **ZENBAIT ESAKERA ETA ADIERAZPEN**

1. *“Atxiñe Bermioko jentie geistue ixeten eizan, ta bein, Jaungoikuek kastigau eieban aulan: Burgoko mendi tontorrien agertu eizan zezen bat adarretan da bustenan puntan sue eukala, ta etorri eizan Bermiora, San Juan Portaletik sartun da erriñeri su emon da dan-dana erre eizan”.*
2. *“Bermioko baserrizetan, askotan agertuten ei die, bide-kurtzizo baten edo alan, iditxuek, edo iritxuek. Onek txarrikume antzekuek ixeten ei die, ta edozein gizon artunda erabitten ei dabe basorik baso, sasirik sasi, lezarik leza, jo batera jo bestera; baie geiagoko kalterik ez ei dabe eitten. Da gero, agertu zien lekuen ixten ei dabe gixona”.*
3. *“Onek iditxuek, en general, eitxen izen eidaue karkabatan... saltaten sues ta alako lekutan agarraten eitxen zauien ister biñen erdizetik, sartun eitxen...kaballu moduen ganien da gero ibilli ta ibilli ta ibilli geu gustizen. Da goizeko albakuetan abandonaten isentxuies urrutu urrutu einze... Biside ondiño baten bat e ... Talaiñera zuten izen da gizon bat, mariñeru bat, gaubetan... A be ibillikue izan bideu olakuekaz”.*
4. *“ - A lamiarangoa!
- Zer gura dona Errosapekoa?
- Or doean orreri bota eiona lakirioa.
- Zelan botako dotsanat lakirioa? Gabonariz egina daroeana soiñeka ta”
(Azkue: Euskalerriaren Yakintza. Bi lamien arteko elkarriketa)*
5. *“Intxusko eratziye
Ekasu neure orrasiye
Ezpabere kendukotzut
Kortako bei nagosiye” (1921. aita Madariaga; J. M. Barandiaran)*

BIBLIOGRAFIA

- Aintzane Egaña: Bermeoko aditzaren azterketa lorratzak. *Bermeo4*
- Aizpuru, Mikel X. (1990): *Eta tiro baltzari. Abertzaletasuna eta jauntxokeria Bermeon. 1899-1914*. UEU. Bilbo.
- Anasagasti, Pedro (1985): *Historia General de la villa de Bermeo*. Bermeoko Udala. Bermeo
- Arocena, Ignacio (1964): *Bermeo medieval*. RSVAP. sep. bol. año XX; cuad. 4º . San Sebastian
- Barrutia, Eneko (1996): *Bermeoko eta Mundakako arrantzaleen hiztegia* . UEU. Bilbao.
- Begoña Bilbao (2002): *Bermeoko euskera kresaltsua. Aditza eta Fonetika*. Bermeoko Udala.
- Begoña Bilbao (2003): *Bermeoko berba eta esamolde kresaltsuak*. Bermeoko Udala.
- Bingen Uriondo: Amumaren dupiñek. *Bermeo9*
- Bizkaia: Arqueología, Urbanismo y Arquitectura histórica*. Deustuko Unibertsitatea. Deiker. Bilbao. 1990
- Comisión Parroquial para la reforma interior de la iglesia juradera de Santa Eufemia. Bermeo, MMI: *Reforma de la Iglesia Juradera de Santa Eufemia. Mobiliario e imagineria*.
- Elkar lanean (1985): *Monumentos nacionales de Euskadi. Vizcaya*. Dep. de Cultura. Gobierno Vasco. Ed. Elexpuru.
- Erkoreka, Anton (1973-74): "Etnografía de Bermeo". *Anuario de Eusko Folklore*. Tomo XXV. San Sebastian.
- Erkoreka, Anton (1982-83): "Kostaldeko toponimoak Gaztelugatxeko San Juanetik Ogoñorarte". *Anuario de Eusko Folklore*, 31. San Sebastian.
- Erkoreka, Anton (1988): *Etnografía de Bermeo. Leyendas cuentos y supersticiones* (Contrib. al Atlas Etnograf. de Euskalerría). Eusko Ikaskuntza. Donostia.
- Estudios socio-económicos comarcales. Guernica-Bermeo* (1972). Cámara de comercio, industria y navegación de Bilbao.
- Iñaki Gaminde: Bermeoko euskerearen morfosintaxiaz. *Bermeo9*
- Iñaki Gaminde: Bermio aldeko azpi-euskalkiaren aditza (zuka). *Bermeo5*
- Iruñe Allika eta Bitor Uriarte: *Bermeoko toponimia*. Argitaratu gabe.
- Iturriza Zabala, Juan Ramon; Azcarraga Régil, Manuel (1793-1885): *Historia de Vizcaya*. Impr. de Cipriano de Lucena. 1885. Bilbao.
- Kortazar, Jon (1978): "Mundakako arrantzaleen kalak". *Etniker*, 3 (52-74); eta *Bermeo I* (1981) (219-234)
- Martin Olazar: Andres Sanz Goienetxea, idazle bermeotarra (1918-1951). *Bermeo5*
- Martin Olazar: Bermeoko idazleak gaur. *Bermeo4*
- Martin Olazar: Euskal idazleak eta Bermeo. *Bermeo3*
- Perez Bilbao (1991): *Bermeoko herri hizkera*.
- Perez Bilbao, Antonio (1982): "San Juanen oinari buruz". *Bermeo 2*. Bermeo.
- Prado Antunez, Ana Isabel (1999): *Bermeo. Monografías de Pueblos de Vizcaya*. DFB. Bilbao.
- Reforma de la Iglesia Juradera de Santa Eufemia. Mobiliario e imaginería*. Data gabeko txostena.
- Ruiz de Velasco, Juan Antonio (2003): *Jose Maria Ucelay y Uriarte*. Urdaibai txatxi.
- Uetena Taldea: Bermeoko esaerak, atsotitzak, hitz jokoak eta kantak. *Bermeo6*
- Urkidi, Jesus (1983): "Calas de los pescadores de Bermeo". *Bermeo-3*.
- Yradi, Juan Angel de (1844): "Bermeo antiguo y moderno descrito y pintado en lo más notable". *Bermeo 3*. 1983. Bermeo.

Zabala, Angel (1928): *Historia de Bermeo*. 2 vol. Imprenta Gaubeca. Bermeo.

Zabala, Angel (1928): *Historia de Bermeo*. 2 vol. Imprenta Gaubeca. Bermeo.

Webguneak:

<http://www.armiarma.com>

<http://www.badihardugu.com/news/1115879048>

http://www.arantzazu.org/argazkiak/argazki_galeria.html?doDetail=48&pag=11

<http://www.basquepoetry.net/poemak>

http://www.bizkaia.net/Bizkaia_Informazioa/bmaitea/bizkaia_informazioa/euskara

<http://www.euskara.euskadi.net/r59->

[738/eu/contenidos/informacion/6985/eu_2436/eu_12459.html](http://www.euskara.euskadi.net/r59-734/eu/738/eu/contenidos/informacion/6985/eu_2436/eu_12459.html)

<http://www.euskara.euskadi.net/r59-734/eu/>

http://www.bizkaiera.com/kul_xx_zam.htm

<http://www.euskomedia.org/euskomedia/SHome>

<http://www.euskomedia.org/euskomedia/SAunamendi?idi=es&op=1>

EGILEAK

Bitor, Maribi eta Eli